ИЛЮСТРОВАНА

ИСТОРІЯ РУСИ

вôдъ найдавнѣйшихъ до нынѣшнихъ часôвъ

пôсля рускихъ и чужихъ историкôвъ.

Написавъ

Олександеръ Барвѣньскій,

членъ товариства „Просвѣта“.

Зъ двома историчными картами Руси и 40 илюстраціями.

Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“.

У ЛЬВОВѢ 1890.

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка
пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

„Оже ся гдѣ бꙋдꙋ описалъ, или переписалъ, или не дописалъ, чтите исправляя Бога дѣля, а не клените, но благословите“.

Лаврентіевска лѣтопись.

ВЫСОКОПОВАЖАНОМУ ДОКТОРУ

Омелянови Огоновскому,

професорови рускои мовы и словесности въ львôвскôмъ университетѣ, довголѣтному и многозаслуженому Головѣ товариства „Просвѣта“ и пр. и. пр.

присвячує

въ доказъ высокого поважаня

Авторъ.

Вступні̆ замѣтки.

1. Що таке історія Руси?

На земли жиє багато людей, що дѣлять ся на всѣлякі̆ народы, мовьбы великі̆ родины (семьѣ). Кождый нарôдъ говорить своєю мовою, спѣває свои пѣснѣ, має свои окремі̆ звычаѣ. Нѣ широкі̆ рѣки, нѣ высокі̆ горы не роздѣляють такого народу мѣжь собою. Люде дѣлять землю на менші̆ та бôльші̆ краѣ, державы та царства, кладуть мѣжь ними свои границѣ, а всежь таки нарôдъ зôстане народомъ, хочьбы єго роздѣливъ помѣжь двѣ або три такі̆ державы. Поѣде нашь чоловѣкъ зô Львова до Черновець, та й не стямить ся, що вôнъ зъ Галичины заѣхавъ въ иншій край, у зелену Буковину, бо й тамъ найде вôнъ своихъ людей, що говорять єго рôдною мовою, спѣвають такі̆ самі̆ коляды, щедрôвки та инші̆ пѣснѣ, такъ само святкують чи то Рôздво, чи Великдень, такъ само справляють весѣля, тай всѣ инші̆ звычаѣ у нихъ такі̆, якъ и въ рôдной єго сторонѣ. Лучить ся коли нашому чоловѣкови зъ далекои Украины, зза якихъ сто або й бôльше миль, чи то зъ Києва, чи зъ Одесы або й зъ далекого Харкова заѣхати до Львова або до Черновець, доведе ся єму зайти чи до нашои церквы, чи до читальнѣ або й такъ мѣжь громаду нашихъ людей, и всюды витають єго щиро якъ

свого чоловѣка и здає ся єму, мовьбы вôнъ бувъ середъ своєи рôднѣ́, у себе дома.

Отже бачимо, що инші границѣ краѣвъ, державъ, а инші границѣ народôвъ. Не минає часомъ сотка або й десятка лѣтъ, змѣняють ся границѣ державы, що поклали собѣ самі люде, або й цѣла держава розпадає ся, зовсѣмъ щезає. Не такъ оно дѣє ся зъ народами. Минають сотки и тысячки лѣтъ, а нарôдъ жиє собѣ та сидить по своихъ громадахъ, селахъ и мѣстахъ, та переживає не одну державу, хиба що самъ нарôдъ покине свою рôдну мову, свои пѣснѣ, свои предкôвскі звычаѣ та пригорне ся и пристане до чужого.

Такъ отже рôдна, матерня мова та народні звычаѣ наймôцнѣйше єднають та лучать народы мѣжь собою. Тому̂ всякій повиненъ шанувати те рôдне слово, щô нимъ мати спѣвала,

„якъ малого сповивала, зъ малымъ розмовляла“.

Рôдна мова се даръ Божій, а хто єѣ забуває, той зневажає сей даръ Божій та свою рôдну матѣрь, а

„хто матѣрь забуває,
„того Богъ карає,
„чужі люде цурають ся,
„въ хату не пускають“.

Тому̂ то треба добре прислухуватись до своєи рôдной мовы, чи она выходить зъ розумныхъ устъ, чи гомонить милозвучною пѣснею, чи читає ся въ книжцѣ. Хто не знає своєи рôдной мовы, то́му чужа наша славна на весь свѣтъ руска пѣсня, то́му незрозумѣлі наші предкôвскі звычаѣ, такого не привитають по братнёму пôдъ нашою стрѣхою.

Така отже воля Божа, щобъ люде жили на земли

народами. Тому́ кождый розумный чоловѣкъ повиненъ знати свôй народъ, де вôнъ жие, по якихъ краяхъ та державахъ, яка споконвѣку его доля. Чоловѣкъ на те мае розумъ, щобъ знавъ и тямивъ не тôлько те, що вокругъ него дѣе ся, але й те, що дѣяло ся зъ его батьками, дѣдами тай давнѣйшими предками у глубоку старовину и дôзнавъ ся,

„чия правда, чия кривда
„и чіи мы дѣти".

Знати се, що дѣялось зъ нашимъ рускимъ народомъ, якъ жили нашѣ предки, чимъ они въ свѣтѣ прославили ся, а що може робили нерозумно, се нетôлько рѣчь цѣкава, але й дуже потрѣбна и поучаюча. Пôзнавши бувальщину руского народу, мы ще горячѣйше полюбимо его и ту землю, на якôй вôнъ жие. Мы тодѣ будемо знати, якъ намъ та нашимъ дѣтямъ треба жити, щобъ не попадали въ таке саме лихо, яке доводило ся нашимъ батькамъ та дѣдамъ.

Отже для тыхъ, що не ходили до высшихъ шкôлъ або за щоденною роботою не мають часу и спроможности читати великихъ науковыхъ книжокъ, будемо оповѣдати про давну́ бувальщину, або якъ ученѣ кажуть — исторію руского краю и народу.

2. Рускій край и народъ.

„Руске серце зъ туги вяне,
Доки тебе не огляне,
Свята земле Русинôвъ!
Бо тамъ красшѣ — курнѣ хаты,
Зъ сѣрачины мякшѣ шаты,
Коломыйки мильшій спѣвъ".
А. Могильницкій.

„Велика руска земля-мати", каже приповѣдка народна. И справдѣ, якъ далеко говорить народъ по на-

шому, рускою мовою, такъ далеко сягає наша земля руска. А говорить народъ рускою мовою вôдъ гôръ Карпатскихъ (Бескидôвъ) по обохъ бокахъ рѣкъ Днѣстра та Днѣпра, далеко на схôдъ сонця ажь поза рѣку Донъ а зъ пôвночи вôдъ Пиньскихъ лѣсовыхъ болотъ, вôдъ рѣкъ Припети та Десны, щô вливають ся въ Днѣпро, ажь далеко на полудне по Чорне море, куды вливають ся майже всѣ рускï рѣки. Та й по другiй бôкъ Карпатъ поселили ся Русины ажь далеко въ угорскiй низъ.

Ся краина славна спокопвѣку родючою землею, богатыми зелеными гаями та многими рѣками, роздѣлена теперь помѣжь двѣ державы: Австрiйску та Росiйску. Въ Австрiйскôй державѣ живуть Русины: на Буковинѣ, въ схôднôй Галичинѣ та пôвнôчнôй Угорщинѣ (бôльше якъ 3 мiлiоны душь), а въ полудневôй Росiи на Волыни, Подôлю та Украинѣ (17 мiлiонôвъ душь). Всѣхъ Русинôвъ числять отже бôльшь 20 мiлiонôвъ душь. Земля, де народъ говорить рускою мовою, звала ся здавна Русь, а бôльша она своимъ простором, якъ цѣла Австрiйска держава.

Якъ далеко сягає писана память, заселяли рускiй край племена славяньскï, спорôдненï зъ собою. Головне племя сидѣло на просторыхъ поляхъ на середнôй частинѣ Днѣпра и звало ся Поляне. Було се племя вдатне чи до роботы дома, чи до купецтва, чи до вôйны на суши и водѣ. Головнымъ мѣстомъ сеи краины, заселенои Полянами, бувъ Києвъ. Вже передъ тысячкою лѣтъ мало се мѣсто широку славу. На пôвнôчь и схôдъ вôдъ Полянъ сидѣли Сѣверяне понадъ рѣкою Десною и мали мѣста Черниговъ и Любечь. Дальше вôдъ нихъ на пôвнôчь на самôй вершинѣ Днѣпра, около мѣста Смоленска, жило племя Кривичѣвъ. Найдальше

на пôвночи поселили ся Словене надъ озеромъ Ильменьскимъ а мѣсто ихъ Великій Новгородъ було дуже богате. Въ нынѣшнѣй Галичинѣ, у пôднôжа Карпатъ, сидѣли Хорваты, а дальше вôдъ нихъ понадъ Припетію жили у великихъ лѣсахъ Деревляне, сусѣды Полянъ.

Всѣ тû племена жили въ просторыхъ земляхъ; густû боры, непроходнû болота и широкû степы роздѣлювали одно племя вôдъ другого. Осередкомъ землѣ кождого племени було мѣсто, щó звало ся гóродомъ, бо оселѣ мѣщанъ були огородженû земляным валомъ, — ровомъ або й палисадами (высокими частоколами) для захисту вôдъ ворогôвъ. Вôдъ гóродôвъ були залежнû меншû мѣста або прûгороды. Пôдвалиною народного житя було вѣче, то є народна рада, щó дбала про справы и потребы землѣ. Якъ треба було полагодити громадскû справы, тодѣ вѣчевымъ дзвономъ скликували громаду, а на єго гомôнъ сходили ся всѣ люде середъ мѣста, або на майданѣ, на поли за мѣстомъ. Лише дѣти не приходили на раду, хочь були вже и дорослû, коли живъ ще ихъ батько.

На вѣчу розправляли про управу громады, про вôйну або спокôй зъ сусѣдами, розсуджували супеpечки и обвѣщували засуды На вѣчу промовляли звычайно люде старшû, поважнû, а иншû слухали мовчки ихъ бесѣды, вôдтакъ або притакували имъ або перечили. На що згодила ся цѣла рада, на тôмъ мусѣло стати, а якъ не могли згодитись на одно, то часто заводила ся суперечка, а навѣть вôйна межи незгôдными сторонами, поки не взяла верхъ одна зъ нихъ. Що постановило вѣче въ головнôмъ гóродѣ, зъ тымъ звычайно згоджували ся и громады меншихъ мѣстъ або прûгородôвъ та сѣлъ. Въ громадѣ отже мусѣли люде пôдчиняти ся гро-

мадской воли, громадскому присудови и не мôгъ оденъ робити сякъ а другій такъ. Тымъ то у такôй громадѣ була велика сила и не дурно ще й нынѣ кажуть: „Громада великій чоловѣкъ“.

3. Яка була вѣра у давныхъ Русинôвъ?

Русины були въ дуже давныхъ часахъ поганами, то є не вѣрили въ одного Бога, а кланяли ся многимъ богамъ. Найбôльше кланяли ся давнѝ Русины богови Перунови, що нѣбыто посылавъ на землю грôмъ та блыскавку. Они бачили, що грôмъ убиває людей, що блыскавка палить, такъ и думали, що се робить не грôмъ и блыскавка, а якійсь богъ на небѣ, дужшій и розумнѣйшій вôдъ чоловѣка. Природа здавалась навкруги чоловѣкови чимсь живымъ. Нарôдъ бачивъ, що сонце проганяє темряву та холодъ, особливо коли повертає на весну. Тому то нарôдъ дививъ ся на сонце якъ на доброго бога и свята свои святкувавъ разомъ зъ тымъ поворотомъ сонця. Якъ сонце повертало на весну, а днѣ ставали троха довшѝ, святкувавъ нарôдъ свято Коляды (нынѣ Рôздво), а на веснѣ, якъ все оживало та розцвитало ся вôдъ сонѣчного промѣня повнымъ цвѣтомъ, було свято Купала (нынѣ св. Ивана). У те свято скакали звычайно черезъ огонь, збирали цѣлющѝ зѣля и таке инше, якъ и нынѣ ще декуды въ ту пору вôдбувають ся дѣвочѝ та парубочѝ играшки.

Русины вѣрили також въ бога товару Волоса або Велеса и бога вѣтру Стрибога и святкували свята та спѣвали пѣснѣ въ честь тыхъ богôвъ.

Крôмъ сонця, огню та вѣтру Русины дуже шанували воду. У нихъ було що рѣчка то й богъ, а деякѝ рѣки таки прозывали Богъ або Бугъ.

Друга назва, яку давали рѣкамъ була — Рось, и въ тôмъ розумѣли й воду — росу, щó падае нѣбыто зъ неба. И землю вважали Русины чимсь живымъ, прозываючи еѣ „мати сырá земля“.

Русины приносили богамъ жертвы, щобы выеднати собѣ милости у нихъ, або въ ознаку подяки. Звичайно жертва кôнчила ся бенкетомъ або игрищами Жертвы чинили передъ идолами богôвъ, щó мали людске обличе и були звычайно зробленѣ зъ дерева. Идолы стояли пôдъ розложистыми деревами, а передъ ними столы, де приносили богамъ жертвы. Идолъ бога Перуна, деревляный, зъ срѣбною головою и золотыми вусами, стоявъ у Киевѣ, на горѣ надъ Днѣпромъ. Его вважали Русины грôзнымъ воевничимъ богомъ, щó помагавъ имъ одолѣти ворога и тому приносили ему въ жертву конѣ, волы, а деколи й людей. Передъ идоломъ Перуна день и нôчь горѣвъ и не згасавъ святый огонь.

Загально въ давныхъ часахъ Русины думали, що все мало душу, щó вони навкруги себе бачили. Все, що могло допомочи́ чоловѣкови, уважало ся за добре, а що могло шкодити — за зле. Для того думали, що були домовики (по хатахъ), водяники або дѣдьки, чорты (у водахъ и болотахъ), лѣсовики (въ лѣсахъ), польовики (по поляхъ), русалки и т. и.

Ставши христіянами, дôзнали ся Русины, що Перунъ, Волосъ и т. и. не були боги, а тôлько земнѣ, та небеснѣ мертвѣ́ силы. Тому́ то нарôдъ не тôлько забувъ давныхъ своихъ богôвъ, але й ихъ призвища и они зôстали ся хиба въ книжкахъ або въ деякихъ пѣсняхъ, щó нарôдъ рускій складавъ та спѣвавъ въ честь своимъ богамъ. Такъ ще й теперь нарôдъ рускій спѣвае (хочь мало що й розумѣе) коляды, щедрôвки, веснянки та купальнѣ пѣснѣ и згадуе въ нихъ Купала и иншѣ

поганьскѝ божища. Однакъ те, що колись для народу було святомъ, стало нынѣ играшкою, бо нарôдъ пôзнавъ правдивого Бога та понехавъ давнѝ божища и ихъ свята.

Русины давно вѣрили, що чоловѣкъ повиненъ жити и по смерти; однакъ они думали, що житє по смерти буде таке саме, якъ и на земли. Рай, въ якôмъ нѣбыто жили душѣ по смерти, бувъ якимсь квѣтчастымъ садомъ, але въ нѣмъ могли жити тôлько вôльнѝ люде. Для того давнѝ Русины волѣли скорше пожити смерти, якъ ити въ неволю, бо вѣрували, що невôльникъ и по смерти зôстає невôльникомъ.

І. Русь пôдъ властію князѣвъ.

1. Першѝ князѣ на Руси. Св. Ольга перша христіяньска княгиня.

Спершу живъ нашь нарôдъ въ дуже давныхъ часахъ дрôбными племенами, якъ вже попереду було сказано (стор. 8.). Опôсля стали на Руси управляти народомъ князѣ. Та про першихъ князѣвъ знаємо мало що певного. Пôсля переказу повстала колотня помѣжь племенемъ, щô сидѣло коло мѣста Новгорода, понадъ озеромъ Ильменьскимъ. Новгородцѣ зложили раду (вѣче) и призвали до себе зза моря князя зъ братами, зъ дружиною (вôйскомъ). Сѝ князѣ зъ дружиною звали ся Русь. Отже тѝ князѣ рускѝ, осѣвши спершу въ Новгородѣ, пôдгортали зъ своєю дружиною одно племя по другôмъ пôдъ свою власть. Князь Олегъ поплывъ Днѣпромъ на полудне, (бôльше якъ

тысячь лѣтъ тому назадъ 882 р.), здобувъ Кіѣвъ и назвавъ єго матерію рускихъ мѣстъ. Зъ того часу бувъ Кіѣвъ столицею рускихъ князѣвъ, а наша земля стала звати ся Русію. По бôльшихъ мѣстахъ якъ Новгородъ, Черниговъ и иншѝ, сидѣли князѣ або княжѝ намѣстники, щò вважали Кіѣвского князя за старшого и давали єму пôдмогу воєнными людьми - дружиною. Князь ѣздивъ зъ дружиною въ осени и зимою на ловы добувати шубъ (футеръ), а заразомъ и на полюдє, то є по людскихъ оселяхъ збирати княжій податокъ. Тутъ князь робивъ судъ и розправу, а люде давали єму за те судовый податокъ. Отже назбиравши добычи и всѣлякого добра́, вôдсылавъ князь усе до свого мѣста, щобъ було чимъ дружину харчувати и зъодягати.

На весну збиравъ князь човны, ладувавъ медомъ, воскомъ, шубами и всякою здобычею, щò добувъ у сусѣдъ, та спускавъ долѣ Днѣпромъ на полудне ажь у Чорне море до далекои Греціѣ. Тамъ Русь, торгуючи, збирала великѝ скарбы або добувала собѣ значныхъ корыстей нападами на береги Греціѣ та на Царгородъ, столицю грецкихъ цѣсарѣвъ. Рускѝ князѣ зъ своєю дружиною выправляли ся въ чужѝ землѣ не за чимъ инщимъ, якъ за торговыми корыстями. Те, що добували въ однôй земли, въ другôй мѣняли на одежу, на зброю або на конѣ.

Першѝ рускѝ князѣ опирали свою власть на силѣ оружія своихъ дружинъ. Рускій край и нарôдъ уважали они тôлько яко выгôдный добутокъ и дбали тôлько про те, щобы зъ народу збирати якъ найбôльше податкôвъ шкôрами, медомъ, воскомъ та овочами, бо за тыхъ давныхъ часôвъ люде не знали ще грошей. За тѝ податки обороняють князѣ добутѝ землѣ вôдъ сусѣдныхъ нарôдôвъ, котрѝ зновъ для себе хотять збирати податокъ

зъ рускои землѣ. Але неразъ князь противъ князя, братъ противъ брата, або сынъ противъ вôтця, прикликуе сусѣднѝ хижѝ народы, а тѝ хижаки пустошили руску землю и грабили рускій нарôдъ.

Таке грабежливе жите першихъ князѣвъ и ихъ дружины змѣняе ся зъ заведенемъ христіяньскои вѣры на Руси. Христіяньска вѣра перейшла на Русь зъ Грецїѣ, найбôльшь освѣченои тодѣшнёи державы. Христіяньство давало Грекамъ спосôбъ змягчити дикѝ норовы тодѣшнихъ Русинôвъ, зменшити ихъ набѣги на Грецію. Греки приманювали отже до себе Русинôвь богацтвами та роскошами, а багато зъ тыхъ Русинôвъ, щô приѣздили въ Царгородъ, чи то яко купцѣ, чи яко наемнѝ вояки цѣсарского вôйска, ставали христіянами, а вертаючись домôвь, прихиляли до новои вѣры и своякôвъ.

Бувало давно вже такъ, що якій небудь князь народу сусѣдного Грецїи, якъ схотѣвъ хрестити ся, то заразъ ѣхавъ у Царгородъ. Тутки звычайно самъ цѣсарь грецкій бувъ ему хрестнымъ батькомъ. Звôдтамъ вертавъ ся охрещеный домôвь зъ богатыми подарунками и почавъ притягати и иншихъ до новои вѣры. Отже й помѣжь Русинами почало ширити ся христіяньство дуже рано, именно въ Киевѣ, де була давно вже церква святого Илїѣ, а зъ княжого роду була Ольга першою княгинею христіяньскою.

Не вѣдомо певно, чи княгиня Ольга стала христіянкою ще въ Киевѣ, чи въ Царгородѣ. Знаемо тôлько певно, що она ѣздила въ 957 роцѣ въ Царгородъ зъ послами купцями та знатными жѣнками. Вѣсти, якѝ мы маемо про Ольгу, записавъ въ книжцѣ, Лѣтописею званôй, чернець Киѣвскій Несторъ. Одначе вôнъ живъ въ сто лѣтъ по смерти Ольги и записавъ усе такъ въ свою лѣтопись, якъ ему старѝ люде оповѣдали,

то може бути, що дещо въ тыхъ дуже давныхъ часахъ и не зовсѣмъ такъ було, якь тамъ записано.

Несторъ оповѣдає, що Ольга, приѣхавши въ Царгородъ, такъ сподобала ся грецкому цѣсареви Константинови, що вôнъ хотѣвъ єѣ сватати. Одначе Ольга бажала впередъ охрестити ся и просила цѣсаря, бути ѣй

КНЯГИНЯ СВ. ОЛЬГА.

хрестнымъ батькомъ. Цѣсарь вволивъ єи волю. Ольгу охрестивъ самъ патріярхъ, то єсть голова грецкои церкви и давъ ѣй имя Олены; колижь цѣсарь знову згадавъ Ользѣ про сватанє, вôдповѣла она: „Якъ же ты можешь женити ся зо мною. Христіяньскій законъ за-

бороняє хрестному батькови бути чоловѣкомъ хрестнои дочки". — „Перехитрила ты мене, Ольго", сказавъ цѣсарь и обдарувавши єѣ богатыми подарунками, вôдпустивъ єѣ въ Киѣвъ. Въ р. 969 умерла Ольга, приказавши себе похоронити пôсля христіяньского звычаю, а церква христіяньска зачислила єѣ до святыхъ. Лѣтописець Несторъ называє єѣ зôрницею, щô попередила свѣтло дневне, то є заведенє христіяньства на Руси.

2. Св. Володимиръ, князь рускій. Хрещенє Руси.

Давнî князѣ рускî та ихъ дружинники, якъ вже попереду (стор. 13.) було сказано, дбали тôлько про податки та здобычь, набѣгали сусѣдôвъ, а справами народу мало журили ся. Доперва князь Володимиръ, коли принявъ христіяньску вѣру и розширивъ єѣ на Руси, обновивъ и ожививъ рускій нарôдъ и вказавъ єму праву дорогу до просвѣты и розвитку державного.

Володимиръ бувъ сыномъ воєвничого князя Киѣвского Святослава, а внукомъ св. Ольги. Ще малымъ хлопцемъ запросили Володимира Новгородцѣ до себе на князя и вôнъ поѣхавъ у Новгородъ зъ своимъ дядькомъ Добрынею, котрый выховувавъ молодого князя и у всѣмъ бувъ єму добрымъ порадникомъ. Небавомъ пôсля смерти батька Святослава, засѣвъ Володимиръ на княжôмъ престолѣ въ Києвѣ (980 р.).

Сперщу бувъ Володимиръ такій жорстокій, лютый та воєвничій, якъ и давнî рускî князѣ а до того ще й завзятый поганинъ. Вôнъ убивъ Полоцкого князя Рогволода и оженивъ ся зъ єго дочкою Рогнѣдою, котра сперщу не хотѣла вôддати ся за него. Опôсля казавъ

убити брата Ярополка, Киѣвского князя, мабуть за єго прихильнôсть до христіянъ, щó вже тодѣ були доволѣ численнй на Руси. Такимъ способомъ Володимиръ ставъ володаремъ цѣлои Руси, а зôбравши велику дружину, выправлявъ ся въ далекй походы въ рôжнй стороны. На

КНЯЗЬ СВ. ВОЛОДИМИРЪ ВЕЛИКІЙ.

заходѣ завоювавъ вôнъ мѣста Перемышль, Червень и иншй и пôдгорнувъ пôдъ свою власть Хорватôвъ, щó сидѣли въ нынѣшнѣй схôднôй Галичинѣ по-пôдъ Карпаты. Край сей надъ Днѣстромъ и Сяномъ почавъ называти ся Червоною Русею вôдъ гóрода Червеня. Володимиръ воювавъ щасливо на пôвночи зъ Ятвягами, литовскимъ племенемъ, щó сидѣло на Полѣсю, та на сходѣ зъ Болгарами, щó жили надъ рѣкою Волгою.

Лѣтописецъ Несторъ оповѣдае, що сусѣднѝ народы, почувши про славу Володимира, почали до него засылати послôвъ до Києва и кождый выхвалювавъ свою вѣру та бажавъ привернути до своеи вѣры князя и народъ. Князь зôбравъ своихъ бояръ и старшихъ людей и почавъ зъ ними радити ся, до якои ему вѣры пристати. Бояре порадили, щобы князь выславъ розумныхъ людей въ рôжнѝ краѣ подивити ся, у якого народу найкрасша вѣра. Послы объѣхали рôжнѝ краѣ, а на останку заѣхали до Царгорода. Тамъ були они на службѣ Божôй, а вѣра грецка такъ имъ сподобала ся, що, вернувши домôвь, сказали Володимирови: „Хто покушае солодкого, той потôмъ не схоче гôркого, и мы не хочемо вже бути поганами“. А бояре додали: „Якбы вѣра грецка була лиха, то не приняла бы еѣ твоя бабка Ольга, наймудрѣйша зъ людей“.

Христіяньство було вже доволѣ розповсюднене на Руси, а особливо въ Києвѣ, а Володимиръ мôгъ тамъ придивити ся, що вѣра поганьска не добра и тому̂ приладивъ ся приняти вѣру Христову. Пôдъ ту пору (989 р.) настала вôйна зъ Греками, а Володимиръ выправивъ ся на грецке мѣсто Херсонъ (на пôвостровѣ Крымскôмъ, надъ Чорнымъ моремъ и облягъ его Лѣтопись оповѣдае, що князь постановивъ заразъ охрестити ся, скоро тôлько здобуде Херсонъ. Херсонцѣ довго боронили ся, одначе, утомленѝ безвôдемъ и безхлѣбемъ, пôддали ся Володимирови. Треба було теперь сповнити обѣцянку та й охрестити ся. Володимиръ бажавъ се вчинити зъ великимъ торжествомъ, одначе не поѣхавъ самъ у Царгородъ, бо мабуть боявъ ся зрады, або не хотѣвъ понижити ся передъ цѣсарями грецкими Василемъ и Константиномъ. Вôнъ пôславъ тôлько послôвъ и домагавъ ся, щобъ цѣсарѣ вôддали за него

свою сестру Анну. Цѣсарѣ дали вôдповѣдь, що годѣ имъ вôддавати сестру за поганьского князя, а Володимиръ обѣцявъ вôдтакъ, що заразъ охреститъ ся, якъ тôлько цѣсарѣвна прибуде въ Херсонъ зъ священиками. И справдѣ, коли Анна приѣхала зъ знатными людьми и зъ священиками въ Херсонъ, охрестивъ ся Володимиръ и его дружинники та бояре, щô ще були поганами, а опôсля князь звѣнчавъ ся зъ цѣсарѣвною. Зъ того выйшла корысть и для святои вѣры, бо цѣлый народъ рускій принявъ опôсля христіянство, и для Грециѣ, котра могла теперь сподѣвати ся спокою вôдъ Русинôвъ.

Володимиръ зложивъ зъ Греками мирну умову и поѣхавъ зъ Анною та священиками до Києва. Тутъ охрестивъ заразъ усю родину и пильнувавъ, щобы нова вѣра розширила ся по всѣй рускôй земли. Вôнъ велѣвъ поскидати идолы, а идолъ Перуна волочити по мѣстѣ и втопити въ Днѣпрѣ. Опôсля приказавъ Києвлянамъ зôбрати ся на берегъ Днѣпра, а священики охрестили всѣхъ разомъ. На мѣсци поганьскихъ идолôвъ ставивъ Володимиръ церкви, а христіяньска вѣра стала ширити ся и по иншихъ мѣстахъ и земляхъ рускихъ.

Володимиръ привѣзъ до Києва першого митрополіта Михайла, родомъ Грека, и багато священикôвъ зъ Болгариѣ. Въ Болгаріи була вже вѣра христіяньска, а въ болгарскихъ церквахъ вôдправляли службу Божу зъ книжокъ, котрû святû апостолы Кирило и Методій *)

---

*) Хто хоче бôльше дôзнати ся про святыхъ апостолôвъ славяньскихъ, нехай прочитає 62. книжочку товариства „Просвѣта“ — „Житє св. Кирила и Методія“ Дра Ю. Целевича.

*

поперекладали старословеньскою мовою зъ мовы грецкои. Зъ тыхъ книжокъ и нынѣ вôдправляють у насъ богослуженє по церквахъ.

Щобы утвердити нову вѣру, дбавъ Володимиръ про розширенє просвѣты и тому́ казавъ у Києвѣ та инпшихъ мѣстахъ дѣтей знатныхъ родинъ вôддавати на науку. Лѣтописець каже, що матери, вôддаючи дѣтей до школы, плакали за ними, мовь за вмерлыми.

Принявши христіяньску вѣру, ставъ Володимиръ лагôднымъ и добродушнымъ княземъ. Вôнъ навѣть не хотѣвъ карати злодѣѣвъ та розбишакъ, а тôлько бояре та священики вговорили єго, що установивъ кару грошеву — виру.

Володимиръ любивъ бенкеты и празники; одначе бенкетувавъ та гостивъ ся не тôлько зъ своими боярами, але бажавъ дѣлити ся своимъ добромъ зъ усѣмъ народомъ. Старыхъ и малыхъ закликавъ вôнъ зъ усѣхъ сторôнъ на свôй дворъ, кормивъ, поѣвъ, роздававъ бѣднымъ все потрѣбне, а тымъ, що́ не могли прибути на княжій дворъ, казавъ розвозити страву й напитки. Народъ величавъ єго въ пѣсняхъ „Краснымъ Сонцемъ", а церква причислила єго до святыхъ и назвала „Рôвноапостольнымъ".

Пôсля заведеня христіяньства на Руси, Володимиръ проводивъ часъ мирно, однакъ не забувавъ такожь вôдперати напады дикихъ сусѣдныхъ народôвъ. Тодѣ непокоили рускій край Печенѣги, нарôдъ хижій, що́ кочувавъ въ степахъ по надъ Чорнымъ моремъ, та часто нападавъ и пустошивъ руску землю. Володимиръ вôдперъ ихъ, а задля забезпеки границь Руси вôдъ Печенѣгôвъ укрѣплявъ вôнъ давнѝ и будувавъ новѝ мѣста, сыпавъ на границѝ вартовѝ могилы та велѣвъ ихъ злучити валомъ и частоколомъ, що́ тягнувъ ся вôдъ однои варто-

вои могилы до другои. На воротахъ, котрыми могло проѣхати вôйско скрôзь сей валъ, стояла разъ-у-разъ сторожа. Такъ Володимиръ бувъ першій зъ рускихъ князѣвъ, що забезпечивъ границѣ Руси вôдъ дикихъ ордъ цѣлымъ рядомъ узброеныхъ мѣстъ.

Небавомъ пôсля вôйны зъ Печенѣгами дôзнавъ Володимиръ великого смутку. Сынъ его Ярославъ, щó сидѣвъ въ Новгородѣ, не хотѣвъ платити податкôвъ. Готовилась нова вôйна, але тымчасомъ Володимиръ умеръ въ селѣ Берестовѣ, пôдъ Киевомъ, де любивъ проживати, 15 (27) липця 1015 р. и теперь ще церква обходить память князя въ сей день. Бояре перевезли тѣло до Киева, вложили въ марморову домовину и похоꞏвали въ десятиннôй церквѣ, котру князь збудувавъ и призначивъ на ню десятину зъ свого майна.

Церкву десятинну зруйнували опôсля Татаре, а еѣ вôдбудувавъ митрополітъ Киѣвскій Петро Могила (въ 17-ôмъ столѣтю), тому не знати, де спочивае тѣло святого Володимира.

3. Князь Ярославъ Мудрый.

Володимиръ Великій мавъ 12 сынôвъ, а зъ нихъ найбôльше любивъ Бориса и Глѣба, сынôвъ вôдъ грецкои цѣсарѣвны Анны. Ще за житя Володимиръ подѣливъ Русь помѣжь сынôвъ на меншû князѣвства чи удѣлы, а Борисови бажавъ лишити землю Киѣвску, щобъ вôнъ бувъ верховнымъ або великимъ княземъ въ Киевѣ. Одначе, коли Володимиръ В. умеръ, не було Бориса дома, бо выправивъ ся на Печенѣгôвъ. Тымчасомъ найстаршій зъ сынôвъ Володимировыхъ, Святополкъ, нахививъ до себе Киевлянъ богатыми дарами, та оголосивъ себе

КНЯЗЪ СВ. БОРИСЪ и ГЛѢБЪ.

княземъ Києвскимъ Святополкъ бажавъ ще захопити и иншӣ удѣлы своихъ братôвъ и стати самовластцемъ цѣлои Руси. Вôнъ выславъ убiйцѣвъ, котрӣ вбили Бориса и Глѣба. Церква зачислила ихъ яко мучеников до святыхъ, а нарôдъ ставъ ихъ уважати покровителями рускои землѣ. Опôсля убiйцѣ дôгнали третього брата Святослава и вбили въ Карпатахъ надъ Опоромъ, недалеко Сколього, де й нынѣ показують „могилу Святослава".

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВЪ МУДРЫЙ.

Ярославъ, сынъ Володимира Великого, що княживъ у Новгородѣ, дôзнавъ ся про сӣ лютӣ вчинки Святополка. Выступивъ отже въ походъ проти Святополка, щобъ єго за се покарати. Побитый Святополкъ мусѣвъ утѣкати,

а Ярославъ вôйшовъ у Киѣвъ и объявивъ себе великимъ княземъ. Святополкъ поѣхавъ до тестя свого, польского короля Болеслава Хороброго. Сей хотѣвъ корыстати зъ суперечокъ рускихъ князѣвъ, напавъ на Ярослава и побивъ его*). Въ Киевѣ зновъ ставъ Святополкъ великимъ княземъ (1018 р.), а Болеславъ, вертаючи домôвь, загорнувъ Червону Русь и прилучивъ до Польщѣ.

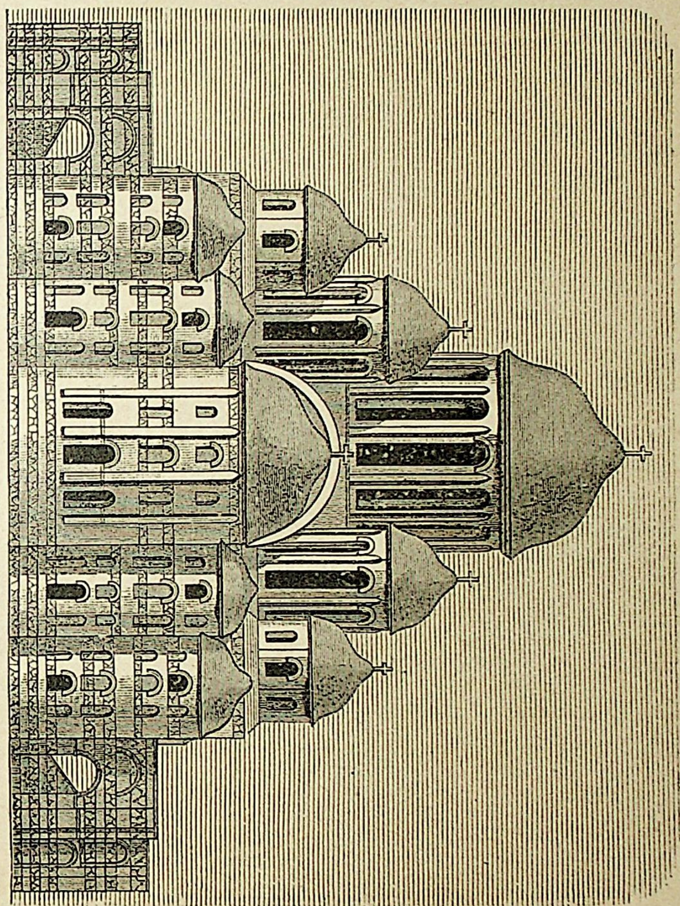
Та не довго сидѣвъ Святополкъ на великокняжôмъ престолѣ. Ярославъ зôбравъ у Новгородѣ ще бôльше вôйско и прогнавъ зъ Киева Святополка. Святополкъ, непокоеный сумлѣнемъ, утѣкъ зъ Руси и умеръ въ дорозѣ. Память Святополка покрыла ся неславою, а нарôдъ прозвавъ его окаяннымъ, то е — проклятымъ.

Ажь теперь засѣвъ Ярославъ безпечно на Киѣвскôмъ престолѣ и, якъ каже лѣтописець, „утеръ пôтъ зъ своею дружиною“. Ярославъ вôдобравъ вôдъ Польщѣ Червону Русь, завоевану Болеславомъ Хоробрымъ, и воювавъ такожь на пôвночи зъ Литовцями и накинувъ на нихъ податокъ, а потôмъ розпочавъ вôйну зъ Греками, котрî не додержували умовъ купецкихъ зъ Русею. Се була остання вôйна рускихъ князѣвъ зъ Греками. Ярославъ розбивъ такожь Печенѣгôвъ, котрî напали були Киѣвъ; одна часть ихъ поселила ся довкола Киева, приняла христіяньство и змѣшала ся зъ Русинами, а решта зовсѣмъ щезла.

---

*) Польскî историки оповѣдають, нѣбы то Болеславъ, въѣзджаючи зъ Святополкомъ до Киева, ударивъ мечемъ въ Золотî Ворота такъ, що мечь выщербивъ ся. Одначе ся звѣстка неправдива, бо Золотыхъ Ворôтъ тодѣ (1018 р.) ще й не було.

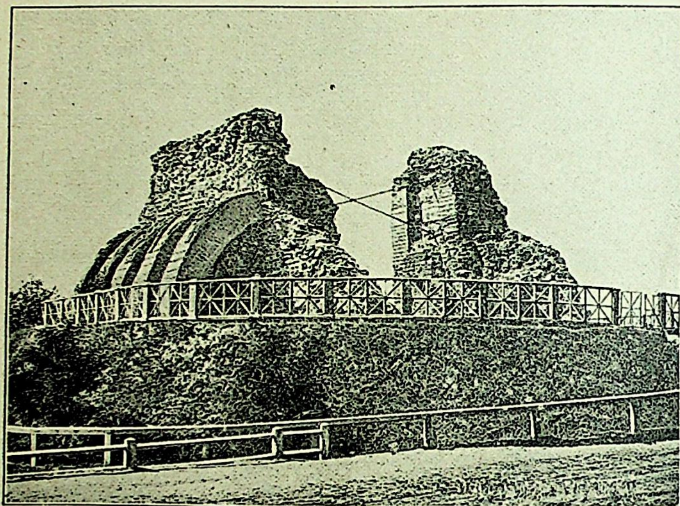
Ярославъ заслуживъ ся для Руси не тôлько щасливыми вôйнами, але ще бôльше внутрѣшнимъ упорядкованємъ рускои землѣ. Вôнъ заходивъ ся пильно, щобы дальше розширити и утвердити вѣру Христову на Ру-

СОБОРНА ЦЕРКВА СВ. СОФІѢ.

си, ставивъ церкви, настановлявъ священикôвъ, а надъ усѣма постановивъ вôнъ въ Киевѣ митрополіта Иляріона, родомъ Русина, бо доси митрополітами и владыками (епископами) були Греки.

На памятку побѣды надъ Печенѣгами (въ р. 1037) поставивъ Ярославъ въ Киевѣ на тôмъ мѣсци, де вôдбула ся зъ ними завзята битва, величаву церкву, соборъ св. Софіѣ. Церкву сю будували и украшали грецкѝ майстрѣ на той ладъ, якъ церква св. Софіѣ въ Царго-

ЗОЛОТЇ ВОРОТА.

родѣ. Се одинока у насъ будôвля, що зъ того часу заховала ся доволѣ цѣлою*). Зъ Греціѣ спро-

---

*) Татаре пôдчасъ першого нападу на Киѣвъ 1240 р. потроха зруйнували еѣ, одначе бôльша частина, а особливо

вадивъ князь спѣваковъ и завѣвъ церковный спѣвъ хоральный.

Щобъ убезпечити Киѣвъ вôдъ нападôвъ хижихъ народôвъ, обвѣвъ Ярославъ се мѣсто муромъ (1037 р.). Надъ одными воротами въ сему мурѣ поставивъ вôнъ церкву святого Благовѣщеня, покрыту золотою бляхою и тому сѣ ворота звали ся — Золотѣ Ворота. Нынѣ лишили ся зъ нихъ тôлько останки стѣнъ, попôдпиранѣ камѣнными луками и споєнѣ желѣзными штабами.

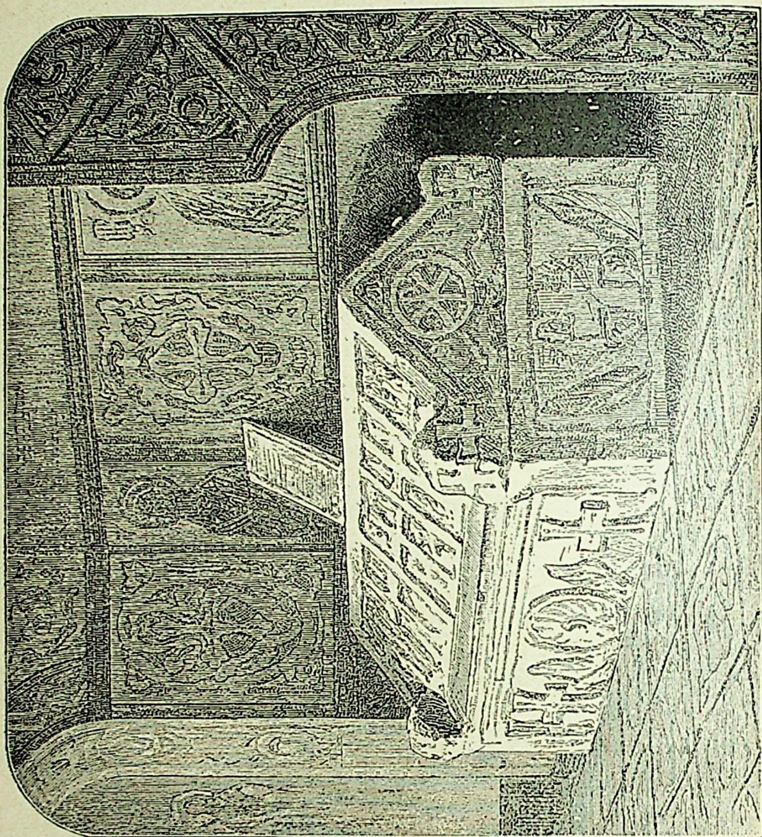
Ярославъ бувъ першій письменный князь рускій. Вôнъ любивъ вельми читати и розмовляти зъ учеными людьми, велѣвъ имъ перекладати зъ грецкои мовы на церковно-славяньску рôжнѣ книги и зложити ихъ въ церквѣ святои Софіѣ, де такимъ способомъ основано першу бібліотеку. Въ Новгородѣ завѣвъ вôнъ школу на 300 дѣтей боярскихъ та священичихъ.

Найбôльше вславивъ ся Ярославъ яко першій рускій праводавець, бо вôнъ казавъ списати рускѣ права́ (законы) въ книзѣ званôй „Руска Правда". Пôсля того права дозволена була крôвава пôмста; братъ мôгъ мстити ся за брата, отець за сына, а сынъ за вôтця. За всяку провину, навѣть за убійство, платили грошеву кару князеви, а за грѣхи митрополітови. Колижь хто не признававъ ся до вины, тодѣ справу рѣшало 12 выбраныхъ мужѣвъ.

Ярославъ умеръ вже старымъ, мавши 76 лѣтъ (20 лютого 1054 р.), а єго поховали въ Софійскôй церквѣ, въ мармуровôй домовинѣ, котра й до нынѣ зберегла ся и стоить за иконостасомъ. Лѣтописець назвавъ Ярослава „Мудрымъ" задля того, що вôнъ любивъ науки, дбавъ

частина зъ головнымъ престоломъ остала цѣла и тому звуть сю частину „нерушимою стѣною".

про розширенє просвѣты и розумно уладивъ руску державу. Вôнъ мавъ таке поважанє мѣжь володарями нашои

ДОМОВИНА ЯРОСЛАВА МУДРОГО.

части свѣта (Европы), що зъ нимъ посвоячили ся королѣ французскій, угорскій, польскій, шведскій и норвежскій та цѣсарь грецкій.

Ярославъ роздѣливъ ще за житя свое велике князѣвство на пять князѣвствъ або удѣлôвъ, бо зъ синôвъ лишило ся при его смерти лише пять. Найстаршій мавъ сидѣти на престолѣ Киѣвскôмъ и звати ся великимъ княземъ. Вôнъ мавъ роздавати князямъ частины або удѣлы рускои державы, а по его смерти засѣдавъ на великокняжôмъ престолѣ не его сынъ, але найстаршій зъ родины княжои. По смерти удѣльного князя мôгъ великій князь надати опорожненый удѣлъ, або сынамъ померешого князя або й иншому якому князеви. Одначе сей ладъ наступованя князѣвъ не бувъ зовсѣмъ певный и выробленый, бо й нарôдъ мôгъ тутъ свое слово сказати; вѣче народне неразъ проганяло князя зъ престола, а заклика́ло на его мѣсце иншого. Така непевнôсть права наступованя князѣвъ давала причину до заколоту и усобиць помѣжь князями.

Передъ смертію давъ Ярославъ своимъ сынамъ такій заповѣтъ: „Дѣти мои! Любѣте оденъ другого, бо вы браты, дѣти одного вôтця и однои матери. Коли будете жити въ згодѣ, то Богъ буде зъ вами и побѣдите ворогôвъ рускои землѣ; колижъ будете сварити ся, то й самѝ пропадете и запропастите руску землю“. Одначе рускѝ князѣ не довго слухали заповѣту Ярослава. Не тôлько мѣжь сынами Ярослава, але й мѣжь внуками и правнуками почали ся домашнѝ вôйны, усобицѣ. Рускѝ князѣ приликували на пôдмогу оденъ противъ другого дикѝ орды степовѝ. Мало котрый зъ князѣвъ дбавъ про руску землю, а нарôдъ рускій тяжко страдавъ вôдъ такого розладу помѣжь рускими князями, а про тѝ сумнѝ часы такъ спѣвавъ оденъ старорускій спѣвецъ*):

*) Незвѣстный по имени спѣвецъ написавъ славну „Пѣсню про похôдъ князя Игоря Святославича“ въ 1185 р. на Половцѣвъ.

„Незгодами та сварами поросла тодѣ руска земля, а у ворохобняхъ князѣвъ житє людей коротало ся. Тодѣ рѣдко де по рускôй земли ратаѣ (хлѣборобы) погукували; але часто вороны кракали, роздѣляючи собѣ трупы, а галки (ґайвороны) свôй говôръ говорили, збираючись летѣти на поживу. Застогнавъ Киѣвъ зъ туги, а Черниговъ зъ напастей. Туга розлягла ся по рускôй земли... Горемъ вкрыла ся руска земля..."

4 Русь роздроблена на удѣлы. Князь Володимиръ Мономахъ.

Небавомъ пôсля смерти Ярослава Мудрого настигло на Русь велике горе. Здавало ся, мовьбы лиха доля судила Руси, бачити у себе щоразъ то новû дикû орды, котрû зъ далекого сходу зъ сусѣднои части свѣта, Азіѣ, переходили степами понадъ Чорне море и, змѣняючи одна другу, безнастанно пустошили рускій край. Ледво бо Русь позбула ся хижихъ Печенѣгôвъ, ажь тутъ зъявили ся на полудни рускои землѣ, въ степахъ понадъ Чорнымъ моремъ ще лютѣйшû и численнѣйшû орды дикихъ Половцѣвъ и швидко дали ся въ тямку рускому народови. При внутрѣшнѣмъ неладѣ и княжихъ усобицяхъ не могла Русь убезпечити ся и захистити вôдъ такого сусѣдства, тымъ бôльше, що й рускû князѣ часто въ своихъ усобицяхъ закликáли оденъ противъ другого дикихъ Половцѣвъ. Тому́ найважнѣйшою справою для рускои землѣ було теперь, завести ладъ и згоду помѣжь рускими князями, зôбрати всѣ сили рускû и звернути ся проти Половцѣвъ. Зъ усѣхъ наслѣдникôвъ Ярослава Мудрого жаденъ князь не зрозумѣвъ потребы обороны рускои землѣ такъ добре и не взявъ ся до

того такъ щасливо, якъ внукъ Ярослава Мудрого, Володимиръ Мономахъ. Вôнъ бувъ сыномъ Всеволода, а мати єго була дочкою грецкого цѣсаря Константина Мономаха и тому дôставъ князь Володимиръ по дѣдови зъ материньскои стороны имя Мономаха *)

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИРЪ МОНОМАХЪ.

Заходомъ Володимира Мономаха зъѣхали ся на раду рускѝ князѣ, внуки Ярослава Мудрого, въ р. 1097 до Любеча, на пôвнôчь вôдъ Києва, надъ Днѣпромъ, щобы завести

---

*) Мономахъ, се грецке слово, значить единоборець, мовьбы богатырь, щó може самъ оденъ боротп ся за многихъ.

мѣжь собою ладъ и миръ. „На що губимо руску землю? — говоривъ Володимиръ Мономахъ — чого ворогуємо мѣжь собою? Половцѣ пустошать землю, они радї зъ того, що мы мѣжь собою воюємо. Нехай же зъ того часу въ усѣхъ насъ буде єдине серце — бережѣмъ руску землю!“ Князѣ згодили ся на те, щобы кождый зъ нихъ задержавъ свою батькôвщину, а потôмъ мали всѣ зôбрати ся въ походъ на Половцѣвъ. Всѣ заприсягли ся и цѣлували хрестъ на те, що якъ хто небудь зъ князѣвъ нападе на другого, то всѣ мають злучити ся и покарати винуватого.

Одначе ще не вспѣли рускї князѣ вернути зъ тои рады домôвь, якъ скоило ся зъ зависти велике злочиньство. На Любецкôмъ зъѣздѣ постановили князѣ, що правнуки Ярослава Мудрого, сыны Ростислава, мали задержати собѣ Русь Червону, а именно Володарь мавъ взяти Перемышль, а Василько Теребовлю. Оба Ростиславичѣ вызначали ся незвычайною хоробростію, а особливо Василько. Завистный князь Волыньскій Давидъ пôдмовивъ Киѣвского князя Святополка и сей велѣвъ увязнити Василька та ослѣпити. Зъ того почала ся нова усобиця мѣжь рускими князями, котра закôнчила ся новымъ зъѣздомъ князѣвъ. Давида покарали такъ, що вôдобрали єму Волыньску землю, а ослѣпленый Василько дôставъ ся на волю и неразъ ще провадивъ до бою свою дружину.

Тымчасомъ хижї Половцѣ набѣгали на Русь, а ихъ ханъ Бонякъ такъ давъ ся въ тямку рускому народови, що нарôдъ ще й нынѣ про него розказує дивнї дива. Половцѣ вдерли ся навѣть до самого Києва, выломали ворота печерского монастыря, позабирали зъ церквы образы и иншї дорогоцѣнности та глузували зъ христіяньского Бога и закону. Окрôмъ того забрали багато людей въ по-

лонъ и гнали ихъ купами. Сумнї, замученї, утомленї безвôдемъ и безхлѣбемъ, нагї та босї, почорнѣлї вôдъ пылу, зъ закрôвавлеными ногами та помарнѣлыми лицями ишли они въ неволю, розлучаючи ся зъ рôдною землею та родиною.

Скоро лише повелось Володимирови Мономахови поладити усобицю мѣжь князями, ставъ вôнъ пильно думати, якбы всѣхъ наклонити до походу на поганыхъ Половцѣвъ. Въ Долобску, недалеко Києва, покликавъ вôнъ на раду Киѣвского князя Святополка; одначе Святополкъ и єго дружина супротивляли ся походови проти Половцѣвъ. „Теперь весна казали они, годѣ вôдрывати хлѣбороба вôдъ рôлѣ, вôнъ мусить обрабляти землю“. А Володимиръ Мономахъ вôдповѣвъ на се: „Чудно, що вы не жалуєте хлѣбороба, а жалуєте коня, котрымъ вôнъ оре. Стане хлѣборобъ орати, а тутъ набѣжить Половчинъ, вôзьме у него коня и єго самого убє стрѣлою, вдере ся въ село и єго жѣнку й дѣтей забере въ неволю“. Святополкъ вôдтакъ згодивъ ся, а Мономахъ завôзвавъ и иншихъ рускихъ князѣвъ до спôльного походу. Кôлька разôвъ выправляли ся рускї князѣ на половецкї землѣ, а въ страстный понедѣлокъ 1110 р. выступили Половцѣ мовьбы густый бôръ, однакъ Русины побили ихъ на прахъ надъ рѣчкою Сальницею и вернули домôвь зъ великою добычею и богатымъ полономъ. Головнымъ лицаремъ сеи славнои побѣды и пострахомъ Половцѣвъ бувъ Володимиръ Мономахъ, котрый переваживъ побѣду на сторону Русинôвъ, а зъ того часу на довго перестали Половцѣ тревожити руску землю.

Въ р. 1113 умеръ великїй князь Киѣвскїй Святополкъ, а Києвляне выбрали на вѣчу на єго мѣсце Володимира Мономаха, князя Переяславского. Духовенство и народъ

выйшли єму на зустрѣчь и привитали єго зъ великою честію и радостію. Бачивши таку любовь народу, всѣ инші князѣ признали Володимира Мономаха старшимъ княземъ и вôнъ сидѣвъ на великокняжôмъ престолѣ ще 12 лѣтъ. Се бувъ часъ дуже щасливый, бо Половцѣ боялися нападати на Русь. Усобиць межи князями не було, а коли хто зъ удѣльныхъ князѣвъ заколотивъ спокôй, то Володимиръ Мономахъ строго каравъ того вязницею або вôдбиравъ удѣлъ.

Володимиръ Мономахъ „багато утеръ поту" за руску землю, каже лѣтописецъ. Се бувъ взорець лицарского князя руского. Вôнъ бувъ хоробрый въ бою и смѣлый на ловахъ, невсыпучій въ трудахъ. Противъ самыхъ Половцѣвъ вôнъ вôдбувъ 83 бôльшихъ походôвъ, а меншихъ и самъ не затямивъ. Вôнъ встававъ усе досвѣта, йшовъ до церквы, а вôдтакъ самъ розсуджувавъ справы и не здававъ ся нѣ на бояръ, нѣ на судіѣвъ. Се бувъ оденъ зъ князѣвъ рускихъ, що щиро и пильно дбавъ про добро рускои землѣ и руского народу. Мономахъ не скривдивъ нѣ богатого, нѣ бѣдного, и строго другимъ заказувавъ кривдити нарôдъ. Для всѣхъ бувъ вôнъ дуже ласкавый и лагôдный, а при тôмъ ученый. Вôнъ умеръ 19 мая 1125 р. въ 72 роцѣ житя. Сыны и бояре понесли єго до церквы св. Софіѣ и тамъ поховали.

5. Упадокъ Києва. Початокъ великого князѣвства Московского.

Сыны и внуки Володимира Мономаха не довго йшли слѣдомъ сего славного князя. Пôсля смерти Мономаха мѣжь рускими князями удѣльными почали ся

зновъ усобицѣ, въ котрыхъ они часто закликали на пôдмогу дикû орды половецкû. Столиця великого князя, Киѣвъ, переходила що два-три роки вôдъ одного князя до другого. Русь була опустошена и обезсилена, бо въ усобицяхъ пропала велика сила руского народу, а тымъ часомъ зъ пôвночи насувала грôзна туча, щô на все знищила славу и могучôсть Києва.

На пôвнôчно-схôднôй сторонѣ давнои Руси розтягали ся широкû прôсторы землѣ, заселенои племенами чудскими або финьскими (зъ Азiѣ). Земля заселена Чудами була вôддѣлена вôдъ Руси великими лѣсами, и тому прозвано сю чудску землю Залѣсємъ. Вже въ незапамятныхъ часахъ заходили Русины въ Залѣсє, а оселяючись середъ чудскихъ племенъ, основували тамъ мѣста якъ Ростовъ, Бѣлôзеро и иншû. Пôдчасъ княжихъ усобиць ще бôльше рускихъ переселенцѣвъ выходило въ сû стороны, а зъ ними ширилась и вѣра христiяньска помѣжь чудскими племенами на Залѣсю. Приймаючи христiяньску вѣру, а зъ нею и просвѣту, тратили зъ часомъ чудскû племена и свою народнôсть и мѣшали ся зъ Русинами, а зъ тыхъ мѣшанцѣвъ вытворивъ ся зовсѣмъ окремый нарôдъ, званый московскимъ вôдъ мѣста Москвы, котре опôсля стало столицею сеи землѣ. Нарôдъ московскiй або великорускiй вôдрôжняє ся и вдачею и зверхньою подобою вôдъ народу руского. Москалѣ зъ природы острѣйшû и рухлившû вôдъ Русинôвъ, практичнû и въ усѣмъ глядять корысти. Житє громадске у Москалѣвъ вже въ тû давнû часы було зовсѣмъ инакше якъ у Русинôвъ. Нарôдъ пôдлягає зовсѣмъ воли князя, зрѣкаючись своеи волѣ особистои, а князѣ московскû, opертû на покôрнôй силѣ народу, пильнують позабирати чужû землѣ, знищити ихъ окремѣшнôсть и са-

мостôйнôсть и такъ, змôцнивши свою власть, запанувати надъ усѣма рускими землями.

Вже передъ 700 роками бачимо на Залѣсю мѣста Суздаль, Володимиръ надъ рѣкою Клязмою, Москву и иншî. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскій (прозваный вôдъ села Боголюбово, въ котрôмъ любивъ проживати), положивъ на Залѣсю пôдвалины князѣвству Володимирско-Суздальскому або Московскому и ставъ першимъ Московскимъ княземъ. Вôнъ володѣвъ въ сѣмъ князѣвствѣ, не зважаючи нѣ на волю народу, нѣ бояръ, не терпѣвъ нѣякого опору, гордо и строго обходивъ ся зъ своими дружинниками, а при тôмъ бувъ вôнъ хоробрый, хитрый, проворный въ своихъ замѣрахъ и смѣлый въ ихъ выповненю. Не роздававъ вôнъ удѣлôвъ нѣ братамъ, нѣ своякамъ, а княживъ якъ самовластецъ и такъ само задумавъ загорнути иншî рускî землѣ пôдъ свою кормигу. Зъ початкомъ марця 1169 р. выславъ Андрѣй Боголюбскій на Киѣвъ велике вôйско и третього дня мусѣла столиця Руси пôддати ся. „Два днѣ вôйско грабило цѣле мѣсто, монастырѣ и церквы и не було помилованя нѣкому. Церквы горѣли, багато людей убито, жѣнки забрали въ полонъ, розлучивши ихъ зъ дѣтьми и чоловѣками. Зъ церковь и монастырѣвъ позабирали хижî Суздальцѣ богато добычи, образôвъ, одежей церковныхъ, книгъ и дзвонôвъ, а въ Києвѣ запанувала туга, смутокъ и сльозы. А все те стало ся за нашî грѣхи“, пише лѣтописецъ. Нѣкому було заступити ся за нарôдъ, бо ватажкамъ суздальско-московского вôйска байдуже було боронити Киѣвъ, котрого они не любили. Князь Суздальско-московскій, Андрѣй Боголюбскій, назвавъ ся теперь великимъ княземъ, уважаючи себе старшимъ княземъ цѣлои Руси, однако й не покладавъ собѣ въ голову жити въ Києвѣ, бо тутъ на-

рôдъ рускій любувавъ ся въ самостôйности и воли. Андрѣй же вымагавъ покôрливости, а се найшовъ вôнъ на пôвночи на Залѣсю и тамъ мôгъ робити зъ народомъ, що самъ хотѣвъ. Тымъ то Андрѣй Боболюбскій не хотѣвъ княжити въ Киевѣ, а зôставсь у Володимирѣ Клязменьскôмъ и се було найбôльшою зневагою для колишньои „матери рускихъ мѣстъ". Такъ пôдъупало значѣнє Киева, въ котрôмъ вôдъ теперь не засѣдає вже старшій великій князь, а тôлько князѣ молодшѝ, а перевагу надъ ними бере на пôвночи Москва, котра стала ся осередкомъ Володимирско-Суздальского або Московского князѣвства.

6. Устрôй и житє въ стародавнôй Руси за князѣвъ.

Хочь Русь стародавна складала ся зъ вôдрубныхъ самостôйныхъ земель, одначе сѝ землѣ були скупленѝ въ одно и складали одну руску державу. Великѝ рѣкѝ и рѣчки пôддержували звязокъ купецкій и промысловый, а зъ тымъ и державный. На цѣлôмъ просторѣ стародавнои Руси була тодѣ ще одна мова, а въ письменствѣ и въ церковныхъ книжкахъ уживали церковно-словенскои мовы, подекуды зъ примѣшкою мовы народнои. Одна вѣра и однаковѝ церковнѝ обряды также скупляли вôдрубнѝ землѣ рускѝ въ цѣлôсть.

Вѣра христіяньска и зносины зъ сусѣдами причинили ся до того чимало, що на Руси вже въ старовину були мôцнѝ пôдвалины державного устрою и порядкôвъ.

Такою пôдвалиною являє ся вже передъ заведенємъ христіяньства на Руси **княжа власть и дружина (бояре)**.

Князь вкупѣ зъ дружиною „думає", то є радить ся зъ нею про всякі̂ справы; зъ нею иде князь на вôйну, на ловы, на „полюдє", зъ нею бенкетує и гуляє. Зъ сихъ дружинъ княжихъ зложивъ ся опôсля военный станъ. Князь харчувавъ дружину и пдативъ ѣй то грôшми, то харчемъ, то шубами, медомъ, воскомъ и иншими добутками природы, які̂ дружина збирала для князя яко податокъ. До того ще князѣ надавали своимъ дружинникамъ землѣ зъ рôжными выгодами, а навѣть цѣлі̂ села.

Якъ наставала вôйна, то князѣ скликали всю дружину до купы, а крôмъ того набирали вôйско зъ мѣщанъ та селянъ, а зброю давали єму зъ власныхъ засобôвъ.

Зъ дружины, щó узброєною рукою боронила княжу власть, складавъ ся такожь урядъ и судъ тогочасный. За те вôдступали князѣ своимъ дружинникамъ частину судовыхъ дачокъ. Та чимъ бôльші̂ корысти и права дававъ князь дружинѣ, тымъ бôльше тратила громада свои права и выгоды.

Князѣ мусѣли робити великі̂ выдатки, бо й дворъ княжій и вся родина и дружина удержували ся коштомъ князя. На сі̂ выдатки йшла здобычь на вôйнѣ та податки, щó дававъ народъ. Окрôмъ того князѣ мали власні̂ села и власне господарство, на котрôмъ робила челядь або невôльники. Зъ поля, рыболовлѣ, пасѣкъ та польованя мали князѣ спроможнôсть надбати багато добра. Спершу, якъ Русь стала розпадати ся на удѣльні̂ князѣвства, не були удѣльні̂ князѣ дѣдичами своихъ удѣлôвъ, бо по смерти удѣльного князя мôгъ старшій великій князь Києвскій надати опорожненый удѣлъ якому будь иншому князеви. Однакъ чимъ бôльше дробила ся Русь на менші̂ удѣлы, тымъ бôльше слабла и власть

великого князя Кіѣвского. Опôсля удѣльнĭ князѣ, спôзнавши немôчь великого князя, не оглядають ся вже на него, а розпоряджають своими удѣлами при смерти, мовьбы власною землею и надають ихъ своимъ сынамъ. Великĭ князѣ силкують ся пôддержати свою повагу та заводять вôйну, усобицѣ зъ удѣльными князями, але на останку доходить до того, що князѣ удѣльнĭ стають дѣдичами своихъ удѣлôвъ, самостôйными, незалежными князями, а давна власть и повага великого князя Кіѣвского упадає.

Щобы придбати собѣ бôльше силы и забезпечитись въ своихъ удѣлахъ, удѣльнĭ князѣ роздають землѣ и села помѣжь дружинникôвъ и запевняють собѣ ихъ пôдмогу. Тымъ способомъ стають дружинники людьми осѣлыми (осадниками); власна ихъ корысть и выгода вяже ихъ зъ долею краю, они стають теперь громадянами краю. Они не называють ся вже дружинниками, якъ перше, але боярами (болярами), значить людьми бôльшими, знатнѣйшими громадянами въ краю. Одначе тĭ бôльшĭ права, та бôльша сила, якими корыстували ся бояре, звалили ся тяжкимъ гнетомъ на голову громадъ, а именно громадъ сельскихъ. Не дивно отже, що неразъ громады повстають въ оборонѣ своихъ правъ громадскихъ проти потуги княжои та боярскои.

Бояре, называючи селянъ смердами, угнѣтали ихъ щоразъ бôльше, а коли й щадили ихъ, то тôлько на те, щобы мати користь зъ ихъ роботы. Землѣ, якĭ бояре дôставали вôдъ князѣвъ, заселяли они такими людьми, котрыхъ могли безъ опору заставити до роботы. Такъ повстала на Руси неволя. Спершу набирають бояре такихъ невôльникôвъ, або якъ тодѣ звали робôвъ чи рабôвъ, зъ людей спôйманыхъ у вôйнѣ. Опôсля и селяне зъ бѣды, зъ голоду та задля опустошеня земель сво-

ихъ мусѣли неразъ зречи ся волѣ и своихъ правъ та задля прожитку запродувались въ неволю боярамъ навѣть зъ цѣлою родиною. Тымъ способомъ и деякѣ сельскѣ громады тратять свои права и волю, а бояре присвоюють собѣ надъ ними таку власть, яку мали надъ невôльниками.

Вѣче давало всему порядокъ на стародавнôй Руси въ ту пору, коли ще рускій нарôдъ живъ дрôбными племенами. Якже настали князѣ на Руси, тодѣ вѣче стало бôльше залежнымъ вôдъ князя. А всежь таки князь мусѣвъ неразъ зважати на волю вѣча, бо черезъ усобицѣ та иншѣ потребы мусѣвъ дбати про ласку народу. По старшихъ мѣстахъ вѣче придбало собѣ таку силу, що вôдъ него навѣть залежало, хто мавъ княжити. У Новгородѣ Великому вѣче мало таку силу, що стояло навѣть высше вôдъ княжои власти; вѣче выбирає и проганяє князѣвъ, єпископôвъ, посадникôвъ (намѣстникôвъ княжихъ) и иншихъ урядникôвъ, а навѣть карає смертію людей неприязныхъ народови.

Вѣче збиравъ князь або якій знатнѣйшій урядникъ княжій. Хто мавъ право приходити на вѣче и якъ тамъ полагоджували ся справы народнѣ, про те вже було попереду сказано (стр. 9.). Велике народне вѣче не часто збирало ся, а звычайно въ часѣ якихъ розрухôвъ або безвластя. Частѣйше скликавъ князь на малѣ вѣча людей старшихъ до себе на двôръ, де радили ся вкупѣ зъ боярами. Иноді запрошувавъ князь на такѣ вѣча и духовенство, або й людей зъ меншихъ мѣстъ та сѣлъ.

Городяне або **мѣщане** були въ давнôй Руси головною пôдвалиною державного устрою и мали перевагу надъ селянами. За тыхъ давныхъ княжихъ часôвъ згадують лѣтописи до 300 мѣстъ (гóродôвъ), а певно було

ихъ бôльше, коли вважати гóродомъ чи мѣстомъ кожде узброєне чи обгороджене мѣсце, де живъ нарôдъ. За часôвъ поганьскихъ, поки ще одень княжiй рôдъ не зъєднавъ рускои землѣ въ одну державу, жило кожде племя само по собѣ и роздѣляло ся на багато громадъ. Нарôдъ мусѣвъ тодѣ обгороджувати ся вôдъ ворожихъ нападôвъ не тôлько ворогôвъ, але й близькихъ суплемѣнникôвъ. Такû обгородженû мѣсця були тодѣ не що инше, якъ тôлько обкопанû ровомъ та валомъ селища, деякû мѣжь ними мали навкруги себе плоты, частоколы або парканъ зъ вежами та воротами. Люде, щó жили по тыхъ мѣстахъ оброблювали землю, ловили рыбу або полювали на дику звѣрину. Але скоро лише пройшла чутка про вôйну, лагодили ся дати вôдсѣчь ворогамъ. На пôвденнôй степовôй смузѣ Руси, щó не була нѣ горами, нѣ лѣсами закрыта, було й бôльше мѣстъ обкопаныхъ валомъ та обгородженыхъ. Загаломъ, де було бôльше небезпечности, тамъ князѣ дбали про здобуванє узброєныхъ мѣстъ и звычайно мѣстили свои дружины. Але й мѣщане брали ся до зброѣ и йшли въ похôдъ, якъ треба було обороняти мѣсто.

Селяне за давныхъ часôвъ на Руси мало чимъ рôжнили ся вôдъ мѣщанъ. Якъ бувъ спокôй, обрабляли селяне землю, ловили рыбу та дику звѣрину и жили по селахъ та хуторахъ недалеко мѣстъ. Землѣ було доволѣ, отже за тыхъ давныхъ часôвъ уважали люде землю громадскою. Одначе князѣ, корыстуючись тымъ, що не було мѣжь народомъ певного розумѣня про право власности на землю, дивились на всю Руску Землю якъ на власнôсть свого роду и накладали на селянъ рôжнû податки, дарували своимъ дружинникамъ и духовенству не тôлько пустû землѣ, але й землѣ зъ селами.

Сѣльскû громады ще довго не вôдрôжняли ся сво-

имъ побутомъ вôдъ мѣстовыхъ и держали ся однаковыхъ вѣчевыхъ звычаѣвъ. По селахъ сходила ся громада на раду про свои спôльнî господарскî потребы. Одначе нѣ одепъ чоловѣкъ зъ громады не бувъ привязаный до землѣ, на якôй вôнъ сидѣвъ, кождому вôльно було переселитись на инше, лѣпше мѣсце.

Поручь зъ вôльными громадами сѣльскими були въ стародавнôй Руси такожь цѣлî села невôльныхъ людей, заселенî людьми полонеными у вôйнѣ. Одначе въ тыхъ давныхъ часахъ такихъ сѣлъ невôльныхъ було ще дуже не багато.

Якій бувъ способъ житя на стародавнôй Руси? Нарôдъ за тыхъ давныхъ часôвъ переважно обroблявъ землю, майже такъ само, якъ и теперь. Коло мѣстъ та монастырѣвъ, особливо денебудь попадъ рѣчками, на оболоню розводили гóроды По мѣстахъ та монастыряхъ були такожь сады, а заможнî люде привозили зъ Грецiѣ чужостороннî овочѣ, особливо виноградъ та родзинки.

На стародавнôй Руси плекали зъ давныхъ давенъ чимало товару та коней. Межуючи зъ степовыми ордами, набувала собѣ Русь багато коней та товару вôдъ нихъ, мѣняючи за рôжнî рѣчи, а въ часѣ вôйны головну здобычь дружины складали отары та табуны коней степовои орды, хочь и орда, набѣгаючи на Русь, вôдбивала зъ свого боку багато руского товару и коней.

Багато було на Руси озеръ та рѣкъ. и тому́ поручь зъ хлѣборобствомъ та плеканємъ худобы немалу вагу мала й рыболовля. У князѣвъ були цѣлî дружины рыбакôвъ, такъ само, якъ и дружины ловецкî. По тыхъ околицяхъ, де плодило ся багато рыбы, повставъ окремый станъ рыбакôвъ, щó тôлько ловили рыбу.

Сôль одержувала Русь зъ рôжныхъ мѣсць; именно зъ Червонои Руси привозили сôль зъ Коломыѣ до Киева суходоломъ черезъ Волынь, або Днѣстромъ въ Чорне море, та горѣ Днѣпромъ до Києва. Багато було соли й по Крымскихъ та Азôвскихъ озерахъ, и, здає ся, вже тодѣ склавъ ся звычай чумакувати, то є ѣздити въ Крымъ по сôль.

Зъ напиткôвъ найбôльшь вживали въ стародавнôй Руси меду, пива та квасу, а меду достарчували пасѣки, щó за тыхъ часôвъ були майже въ кождôмъ господарствѣ. Пасѣчники звали ся бортниками, щó доглядали пасѣкъ та варили меды. Пасѣчникованє давало добрый доходъ, бо окрôмъ меду бувъ ще й вôскъ на свѣчки для церковь и для заможныхъ людей, а крôмъ того Русины торгували медомъ та воскомъ зъ чужосторонными краями.

Богата була Русь стародавна на лѣсы, и для того майже всѣ будôвлѣ були робленѣ зъ дерева, почавши вôдъ хаты бѣдного чоловѣка, а скôнчивши на княжôмъ дворѣ. Але й мурованѣ будôвлѣ були де-не-де на Руси за тыхъ давныхъ часôвъ, особливо церквы и княжѣ дворы. Сѣ будôвлѣ ставили и украшали спершу спроваджуванѣ грецкѣ майстрѣ, але вже й за тыхъ давныхъ часôвъ були на Руси будôвничѣ, рѣзбярѣ, срѣбники та золотарѣ и малярѣ. Малярѣ малювали не тôлько образы та стѣны церковнѣ, але й въ церковныхъ книжкахъ находимо заголовнѣ картки зъ гарными окрасами.

Торговля вôдбувала ся нетôлько въ мѣстахъ, але й по великихъ селахъ. Галицкѣ, Києвскѣ та Черниговскѣ купцѣ торгували и зъ чужосторонными краями и не зôставались позаду вôдъ Новгородцѣвъ. Найбôльше ѣздили купцѣ до Царгорода Тамъ промѣнювали футра, невôльникôвъ и добутки своеи землѣ на грецкій крамъ,

а зъ Азіѣ дôставали корѣнє, перлы и таке инше. Одначе купецкій рухъ мусѣвъ перемагати багато перепонъ. Зъ одного боку далекі та труднї шляхи, особливо бездорожа, зъ другого княжі усобицѣ, напады Половцѣвъ та иншихъ сусѣдъ або й власныхъ розбишакъ пригнѣчували и купецтво и збôльшували цѣну всякого краму. Замѣсць грошей уживали спершу футеръ купъ, бѣлокъ (вывѣрокъ) и инншихъ, а вôдтакъ перейшли до шкôряныхъ грошей. Але вже за Володимира Великого и Ярослава Мудрого були срѣбнї и золотї грошѣ.

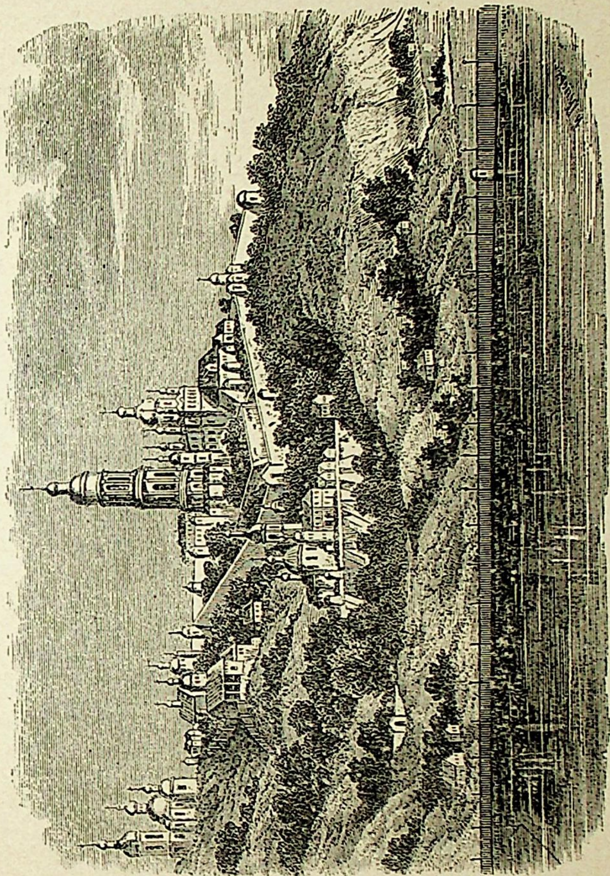
Духовенство и монастырѣ ширили не тôлько вѣру христіяньску, але й просвѣту. На чолѣ руского духовенства стоявъ митрополітъ, щó сидѣвъ у Києвѣ, а по бôльшихъ рускихъ мѣстахъ були єпископы або владыки. Митрополіта постановлявъ патріярхъ Царгородскій*). Князѣ пôдпомагали духовенству ширити вѣру Христову помѣжь поганами, та нѣколи нѣкого не силували и не вживали до того огню та меча. Одначе мѣжь народомъ зберегли ся довго ще споминки и переказы та пѣснѣ про поганьскі божища та свята.

Зъ христіянствомъ повстають на Руси и монастырѣ. Люде, щó мали щиру та горячу вѣру и бажали приняти на себе велику працю на корысть Богу, уходили въ лѣсы або самотнї мѣсця, ставили церкву, и окремї ке-

---

*) До кôнця одинайцятого столѣтя патріярхъ Царгородскій ще не вôдлучивъ ся бувъ вôдъ Риму, отже въ справахъ вѣры була ще єдность мѣжь Царгородомъ а Римомъ. Ажь въ 12-тôмъ столѣтю починає выступати що разъ яскравѣйше рôжниця мѣжь схôдною (грецкою) и захôдною (римскою) церквою, а Русь, позôставши въ звязи зъ Царгородскимъ патріярхомъ, черезъ те вôдлучила ся вôдъ церквы захôднои (римско-католицкои).

лїѣ (комнаты) и творили такъ чернече братство. Зъ старинныхъ рускихъ монастырѣвъ найбôльше вславивъ ся

КИѢВСКО-ПЕЧЕРСКА ЛАВРА.

звѣстный пôдъ именемъ Киѣвско-печерска Лавра, въ котрôмъ жили его основателѣ святый Антонїй и Теодозїй. Спершу жили черцѣ (званї вôдъ чорнои одежѣ) чи

монахи въ печерахъ, котрѝ глибоко высѣкли въ горѣ Киѣвскôй надъ Днѣпромъ, и тамъ мали також малу церковцю, и ся гора звала ся тому Печерскомъ. Нынѣ тамъ спочиваютъ тѣла помершихъ угодниковъ, а люде, що приходятъ на прощу (вôдпустъ), вôдвѣдують також тѝ пôдземнѝ печеры. Колижь число черцѣвъ збôльшило ся, поставивъ святый Теодозій церкву на горѣ, що зве

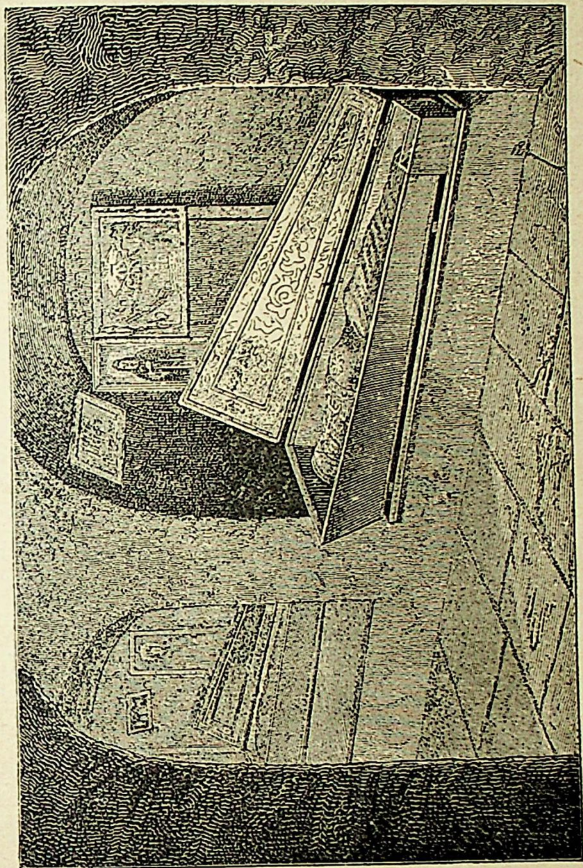

ПРЕП. НЕСТОРЪ, першій рускій лѣтописець.

ся Лаврою, а коло церкви монастырь. Зъ Киѣвско-печерскои Лавры выйшло багато ученыхъ черцѣвъ и владыкъ.

Помѣжь черцями Киѣвско-печерскои Лавры вславивъ ся найбôльше преподобный Несторъ. Вôнъ прийшовъ до монастыря дуже молодымъ, бо мавъ ледве

17 лѣтъ. Въ часѣ вôльнôмъ вôдъ молитвы и роботы любивъ Несторъ прислухувати ся оповѣданямъ старыхъ

ДОМОВИНА НЕСТОРА.

и бувалыхъ людей, щó приходили до Киѣвско-печерскои Лавры, про все, що дѣяло ся на Руси. Та й самъ вôнъ чимало бачивъ й чувъ, бо доживъ старечого вѣку. Все

те списавъ Несторъ въ книжцѣ, котра называє ся Лѣтопись. Сю лѣтопись писали по смерти Нестора дальше иншї черцѣ и зъ неи мы знаємо, що дѣяло ся въ стародавнôй Руси. Несторъ умеръ около р. 1130, а єго тѣло и теперь ще спочиває въ Киѣвско-печерскôй Лаврѣ.

Школы и просвѣта. Починъ до просвѣты въ стародавнôй Руси поклавъ князь Володимиръ Великій и Ярославъ Мудрый основою школъ. По школахъ вчили не только читати, писати, числити та спѣвати церковнї пѣснѣ, але й грецкои мовы. Зъ тыхъ школъ выходили священики и иншї церковнї служителѣ, писарѣ, щó переписували книжки (бо друку тодѣ ще не знали) и перекладчики, щó перекладали книжки зъ грецкои мовы.

Не только князѣ и дружинники були письменнї, але й багато зъ городянъ вмѣли читати и писати. Зъ просвѣтою починає ся и письменство. Сперशу письменствомъ займали ся черцѣ и священики, але зъ часомъ появляють ся й свѣтскї люде, щó пишуть книжки, одначе все те церковно-словенскою мовою зъ примѣшкою мовы народнои.

А тымчасомъ люде неписьменнї ще до введеня христіяньскои вѣры складали живою мовою народною пѣснѣ про всякї пригоды житя, зъ котрыхъ деякї, якъ коляды, щедрôвки и т. и. зберегли ся въ устахъ народу до нашого часу. Певно, що въ тыхъ давныхъ пѣсняхъ прославляли и князѣвъ за ихъ славнї подѣї. Маємо звѣстки, що у деякихъ князѣвъ були спѣвцѣ або поэты, щó яко дружинники йшли въ похôдъ зъ княземъ, а вôдтакъ складали пѣснѣ на честь того князя, у котрого служили. Зъ творôвъ такихъ спѣвцѣвъ-поэтôвъ дôйшла до нашого часу „Пѣсня про похôдъ Игоря Святославича на Половцѣвъ“ р. 1185, зложена тодѣшньою мо-

вою рускою. Однакъ имени спѣвця не знаемо. Твôръ сей найкрасшій зъ усего тогочасного письменства, тому̀ й поперекладали сю пѣсню на рôжнû мовы славяньскû и чужеземнû.

Зъ всего можна було сподѣвати ся широкого розвитку просвѣтного й державного стародавнои Руси. Однако хижû орды степовû Печенѣгôвъ та Половцѣвъ въ полудневôй сторонѣ чимало спиняли сей розвитокъ и поступъ. Та ледве Русь встигла подолѣти сихъ лютыхъ ворогôвъ и сама стала помало высувати ся на полудне до Чорного моря, ажь ось новû чорнû хмары почали насувати зъ далекои Азіѣ, — дикû Татаре, що̀ знищили руску просвѣту и захитали пôдвалинами самостôйнои Руси.

7. Початокъ окремого Галицкого князѣвства.

Зъ всѣхъ рускихъ земель мабуть чи не найкрасшою и найзаможнѣйшою була Червона Русь. Росло въ нѣй багато лѣсôвъ, протѣкали сплавнû рѣки, були роскôшнû сѣножати та хлѣборôднû ланы, земля мала въ собѣ багато плодôвъ копальныхъ, а особливо соли. Днѣстромъ сплавляли збôже, рогатый товаръ, шкôры, медъ и вôскъ, дерево, сôль и т. и. Олеше, при Устю Днѣпра, було пристанею Червонои Руси. Зъ вôдтамъ привозили горѣ Днѣстромъ вино и иншій крамъ на Червону Русь. Такою оживленою торговлею дôйшла Червона Русь до великои заможности.

Мы вже попереду (стор. 32) оповѣли, якъ пôсля зъѣзду князѣвъ у Любечи (1097 р.) правнуки Ярослава Мудрого, князѣ Ростиславичѣ, Володарь Перемыскій и Василько Теребовельскій, склали початокъ окремого князѣвства. Въ

Червонôй Руси були головнî мѣста: Перемышль, Звенигородъ и Теребовля. Одначе силу и самостôйнôсть надавъ сêй земли сынъ Володаря Перемыского, князь Володимирко. Вôнъ скупивъ въ одну цѣлôсть всю Червону Русь, выбравъ собѣ столицею Галичь надъ Днѣстромъ (1141 р.), розширивъ своє князѣвство ажь по устє Днѣстра и Дунаю, надъ Чорнымъ морємъ, и зъ того часу звало ся оно Галицкимъ князѣвствомъ. Володимирко знищивъ значѣнє народного вѣча и оперъ свою власть на боярахъ, котрî опôсля дôйшли въ Галичи до великои силы.

Володимирко передавъ въ спадщинѣ Галицке князѣвство свому сынови Ярославови, котрого задля великого розуму и дбалости про Галицку Русь назвали Осьмомысломъ. За часôвъ Ярослава Осьмомысла стала Галицка Русь найзаможнѣйшою межи всѣма рускими землями. Вôнъ дбавъ про спокôй и ладъ въ краю, закладавъ школы, пôдпомагавъ хлѣборобство, купецтво та ремесла. Одначе неладъ середъ княжои родины захолотивъ спокôй въ краю пôдъ конець Ярославового княженя. Отутъ выявила ся вперше та сила, яку собѣ придбали бояре въ Галицкôмъ князѣвствѣ. Змôцненю бояръ въ Галицкôмъ князѣвствѣ помогло те, що тутъ рано вже повстало єдиновластє такимъ способомъ, що князѣвство переходило просто вôдъ батька до сына, чого не було нѣде по иншихъ рускихъ земляхъ. По инъшихъ рускихъ князѣвствахъ князь правивъ землею зъ пôдмогою своеи родины, своякамъ дававъ уряды по мѣстахъ и волостяхъ, де они чинили судъ, збирали податки. Въ Галичи вôдъ часôвъ Володимирка бувъ тôлько оденъ князь, бо молодшихъ князѣвъ-братôвъ або прогнано, або нѣчого имъ не давано. А такимъ самовластникомъ ставъ Галицкій князь зъ пôдмогою бояръ и че-

резъ нихъ тримавъ ся. Черезъ те князь мусѣвъ ити боярамъ пôдъ ладъ и дбати про ихъ ласку и прихильнôсть. Такъ отже бояре стали намѣстниками княжими и воєводами и мали спроможнôсть придбати собѣ таку велику вагу и силу, що вмѣшували ся навѣть до родинныхъ справъ Ярослава Осьмомысла.

Сила и вага бояръ Галицкихъ зросла ще бôльше, коли пôсля смерти Ярослава Осьмомысла (1187 р.) наставъ у Галичи великій неладъ задля суперечокъ помѣжь сынами Ярослава. Одначе ту силу бояръ погамувавъ Волыньскій князь Романъ. Въ р. 1198 вымеръ рôдъ Галицкихъ князѣвъ Ростиславичѣвъ и тодѣ Романъ зъ пôдмогою польского вôйска здобувъ Галичь. Якъ тôлько Романъ ставъ Галицкимъ княземъ, почавъ вôнъ завзято выступати проти бояръ и бажавъ зовсѣмъ знищити тыхъ, щó єму операли ся. Деякі зъ нихъ наложили головою, а иншѣ мусѣли втѣкати. Маючи вже пôдъ собою Волыньску и Галицку землю, выправивъ ся Романъ на Кыѣвъ. Вôнъ задумавъ утворити могучу руску державу зъ осередкомъ въ Галичи. Романъ пôдгорнувъ пôдъ свою власть Киѣвску землю и зъ того часу перестає Киѣвъ бути осередкомъ Руси, а вся вага теперь перехиляє ся на Галичь. Романъ воювавъ опôсля щасливо на полудни зъ Половцями, а на пôвночи зъ Ятвягами та Литвою и бувъ бы певно багато ще вдѣявъ задля змôцненя и обезпеченя Руси. Въ р. 1205 вмѣшавъ ся Романъ у вôйну зъ польскими князями и полягъ въ битвѣ пôдъ Завихостомъ (надъ Вислою). А вжежь таки сила Романа була тодѣ вже велика, коли лѣтописець называє єго однодержавцемъ всеи рускои землѣ.

Важкі и лихі годины довело ся перебувати Галицкôй Руси пôсля ранои смерти Романа. За короткій часъ

свого княженя не встигъ вôнъ ще запевнити Галицке князѣвство за своимъ родомъ, бояре були сердитû на него и неприхильнû его родинѣ, а его сыны Данило и Василько були ще малолѣтками. Тутъ вôдкрыло ся широке поле для ворогôвъ. Зъ одного боку почали нападати Галицку Русь князѣ рускû зъ иншихъ земель, а зъ другого боку Поляки та Угры, бо Галицкû бояре обертали ся то до одныхъ, то до другихъ. Навѣть оденъ зъ бояръ Володиславъ засѣдавъ якійсь часъ на Галицкôмъ княжôмъ престолѣ. Романовû дѣти мусѣли зъ матерію утѣкати зъ Галича.

Данило кôлька разъ силкувавъ ся добути батькôвскій престôлъ, одначе черезъ бутныхъ бояръ не мôгъ довго на нѣмъ всидѣти. Якъ поводили ся Галицкû бояре зъ князями, знати зъ того, що разъ пôдчасъ бенкету оденъ зъ бояръ заливъ Данилови лице виномъ.

Симъ неладомъ въ Галичи покорыстували ся Угры и Поляки. Они умовили ся, щобы заручити 5-лѣтного королевича угорского Кольомана зъ Саломеею, 3-лѣтною дочкою Лешка, польского короля, и посадити ихъ на Галицкôмъ престолѣ. Такъ и зробили, а Папа ще приславъ Кольоманови королѣвску корону. Въ имени малолѣтного короля правивъ въ Галичи угорскій воевода „прегордый Филя". Вôнъ зневажавъ Русинôвъ и ихъ вѣру, и тому бояре закликали на княжій престôлъ князя Новгородского, Мстислава Удатного, щобы выперти Угрôвъ зъ Галича. Мстиславъ вôднѣсъ пôдъ Галичемъ славну побѣду надъ Уграми и Поляками и цѣла Галицка земля признала его княземъ (1219 р.).

Тымчасомъ вспѣвъ Данило здобути собѣ частину Волыньскои землѣ и почавъ дбати, щобы пôдъ своею властію помалу зъеднати всѣ батькôвскû землѣ. Та поки се ему повело ся, постигло Русь тяжке несподѣване нещасте.

РУСКІЙ КОРОЛЬ ДАНИЛО.

8. Першій нападъ Татаръ на Русь.

„Зажурилась Украина, що нѣде прожити:
Гей вытоптала орда коньми маленькіи дѣти,
Ой маленькихъ вытоптала, великихъ забрала,
Назадъ руки постягала, пôдъ хана погнала“.

Народна пѣсня.

Далеко вôдъ насъ на схôдъ сонця, въ просторыхъ степахъ середньои Азіѣ зъ давныхъ давенъ жили народы монгольского племени. Зъ того племени походили и дикіи Татаре. Татаре були зовсѣмъ неподôбніи до нашихъ людей. Тѣло у нихъ темножовтаве, лице широке, нôсъ короткій и приплесканый, очи маленькіи, скôсно уставленіи, пôдъ очима выстаючіи кости, а борода и вусы маленькіи и рѣденькіи. Татаре були ростомъ невеликіи, присадковатіи, ѣздили добре верхомъ, бо вже змалку хлопцѣ и дѣвчата заправляли ся ѣздити на коняхъ. Татаре не обробляли рôлѣ, а були народомъ кочуючимъ, и жили въ круглыхъ юртахъ, то есть кучахъ, городженыхъ зъ хворосту, покрытыхъ шкôрами. Они мали багато худобы: верблюдôвъ, волôвъ, овець та коней, и переходили степами зъ мѣсця на мѣсце, забираючи зъ собою свои юрты на возы. Татаре ѣли мясо, навѣть падлину, а надъ усе любили кумысъ (кисле кобыляче молоко), котрымъ можна було й упити ся. Все ѣли они нечистыми руками тай одѣжь ихъ була нечиста, бо нѣколи еѣ не прали и не скидали, поки не подерла ся. Татаре були поганьцѣ, кланяли ся божкамъ, а до того були вельми забобонніи. Черезъ те мали у нихъ ворожбиты й чарôвники велику власть и честь.

Зъ давныхъ давенъ дѣлили ся Татаре на дрôбніи вôддѣлы або орды, а проводирѣ ихъ звали ся ханами.

Жадоба легкои наживы гнала Татаръ до нападôвъ на чужѝ народы. Они були дуже хитрѝ и лютѝ у вôйнѣ, не щадили нѣ дѣтей, нѣ старцѣвъ, палили все кругомъ, руйнували мѣста и села, пустошили поля, забирали въ ясыръ людей и худобу, и тому́ не даромъ въ пѣсни спѣваютъ, що куды перейшли Татаре, тамъ не поросла вже трава.

Коло року 1160 зъявивъ ся въ однôй невеличкôй ордѣ татарскôй ханъ Темучинъ. Про него оповѣдаютъ, що якъ вôнъ родивъ ся, то державъ въ руцѣ шматокъ запеклои крови, и зъ того єму выпророкували, що вôнъ здобуде собѣ велику славу и завоює весь свѣтъ. Пригоды и нещастя зробили Темучина вытревалымъ и смѣливымъ, а до́ того бувъ вôнь такій лютый, що своихъ ворогôвъ варивъ у кôтлахъ. Згодомъ вспѣвъ Темучинъ пôдбити пôдъ свою власть всѣ орды татарскѝ въ Азіи и назвавъ ся Чинґисъ-ханомъ, то єсть великимъ ханомъ. Щастє всюды сприяло єму, и вôнъ кинувъ ся дальше на захôдъ, щобы и въ сю сторону розпростерти свою величезну державу. Татаре перейшли на пôвнôчну збôчь Кавказкихъ гôръ, вдарили на Половцѣвъ, побили ихъ и повбивали двохъ ханôвъ половецкихъ, що були свояками рускихъ князѣвъ, бо тодѣ вже мѣжь Половцями ширило ся христіянство, а ханы половецкѝ дружили ся зъ рускими князями. Зôставъ ся найстаршій ханъ Котянъ и вôнъ утѣкъ до Галича. Тамъ бувъ тодѣ княземъ зять Котяна Мстиславъ Удатный, и ханъ половецкій просивъ у него пôдмоги. Мстислава вельми поважали иншѝ князѣ рускѝ, бо вôнъ бувъ найрозумнѣйшій зъ тодѣшнихъ князѣвъ. На запросины Мстислава зъѣхали ся рускѝ князѣ до Києва, щобы порадитись, якъ боронити руску землю. Тутъ бувъ и Котянъ. Вôнъ просивъ рускихъ князѣвъ злучити ся зъ Половцями, щобы вôдбити Татаръ. „Якъ

вы не допоможете намъ, то насъ побють сегодня, а васъ завтра“, казавъ вôнъ. „Лѣпше ворогôвъ зустрѣнути на чужôй, нѣжь на власнôй земли“, мовивъ Мстиславъ Удатный и князѣ згодили ся йти въ походъ, зôбравшись въ умовленôмъ мѣсци.

Зъѣхали ся рускі князѣ коло острова Хортицѣ, деякі прибули суходоломъ на коняхъ, а Галицке войско приплыло на човнахъ Днѣстромъ а вôдтакъ черезъ Чорне море пôдняло ся горѣ Днѣпромъ. Човенъ було стôлько на Днѣпрѣ, що можна було переходити по човнахъ зъ одного берега на другій. Теперь рушили Мстиславъ Удатный, Данило князь Волыньскій и иншî молодî князѣ на другій бôкъ Днѣпра и кинули ся въ степъ за Татарами. Спершу Мстиславъ побивъ Татаръ и забравъ имъ богато худобы. Одначе ся перша вдача не выйшла на добре рускôй земли. Князѣ почали пышати ся и нехтувати ворогôвъ, мѣжь князями повстали суперечки, а Татаре, зимуючи въ половецкôй земли, певно про те довѣдали ся, що дѣє ся мѣжь князями. Мстиславъ Удатный, замѣсць зôбрати всѣ силы, боявъ ся, що не єму першому припаде помѣряти ся зъ Татарами и побити ихъ. Не кажучи отже нѣчого Киѣвскому князеви, переправивъ ся вôнъ зъ Половцями и своимъ зятемъ Даниломъ, княземъ Волыньскимъ, черезъ рѣчку Калку, що вливає ся до Азовского моря, на Татаръ. Тутъ почала наступати орда татарска, мовьбы чорна хмара; почавъ ся завзятый бôй и тревавъ три днѣ. Наспѣли вôдтакъ и иншî рускі князѣ, але Татаръ прибувало що разъ бôльше. Данило рубавъ на всѣ стороны, не чуючи навѣть раны, яку дôставъ у груди. Хоробро били ся й другі князѣ, одначе Татаре перемогли. Данило и Мстиславъ кинулись утѣкати, сѣмохъ князѣвъ вбили Татаре, а самыхъ Києвлянъ, щô полягли въ бою, начи-

сляє лѣтопись 10.000. Таке лихо скоило ся надъ Калкою 31 мая 1224 р. и нагнало всѣй Руси великого страху, бо нѣхто не знавъ доси того страшного ворога. Пôсля сего Татаре уступили въ половецкій степъ а дôзнавшись про те, що дѣє ся въ Европѣ и якѝ ведуть сюды шляхи, они вернулись до Азіѣ.

9. Данило лучить Русь пôдъ своєю властію.

Вернувши домôвь зъ битвы надъ Калкою и выгоившись зъ ранъ, взявъ ся Данило зновъ розширювати свою державу. По смерти Мстислава Удатного (1228 р.) занявъ Данило Понизє, то єсть край положеный надъ долѣшнимъ Днѣстромъ ажь по Чорне море, а вôдтакъ лагодивъ ся добути Галичь, де по Мстиславѣ засѣвъ угорскій королевичь Андрѣй. Одначе Галицкѝ бояре не хотѣли тамъ пустити Данила; они не були радѝ, щобы въ Галицкôмъ князѣвствѣ засѣла и змôцнила ся єго родина. Галицкѝ бояре навыкли нѣкому не корити ся, захоплювати въ свои руки высокѝ уряды и всякѝ доходы, щó повиннѝ були йти въ княжій скарбъ. Отже тому́ й волѣли они мати княземъ угорского королевича, котрый змушеный бувъ ити имъ пôдъ ладъ, щобъ удержатись въ Галичи. Данило знавъ, що нарôдъ бувъ єму прихильный, отже дôставши пôдмогу вôдъ Киѣвского князя, пôдступивъ пôдъ Галичь и кликнувъ: „Мѣщане Галицкѝ, чи довго ще терпѣтимете надъ собою власть чужихъ князѣвъ?“ Тодѣ мѣщане, почувши єго голосъ, почали мѣжь собою говорити: „Се нашь володарь, намъ Богомъ даный“, и якъ каже лѣтопись: „Побѣгли до него, якъ дѣти до батька, якъ пчолы до матки, якъ тѝ, щó хочуть пити, до воды“.

Теперь и противники Данилові не мали сылы опирати ся мѣщанамъ Галицкимъ; бояре такожь прийшли до него та просили выбачити имъ провины, бо бачили, що за нимъ стоить бôльшôсть народу. Данило выбачивъ всѣмъ, и зъ того часу до кôнця свого вѣку зôставъ Галицкимъ княземъ, а до того мавъ ще Волыньску землю и Понизє.

Справившись зъ боярами, не хотѣвъ Данило сидѣти въ непевнôмъ Галичи, а збудувавъ собѣ нову столицю Холмъ, въ земли Волыньскôй. Тутъ власть єго була мôцнѣйша и безпечнѣйша, тутъ мôгъ вôнъ спокôйно жити, окруженый вѣрною дружиною, не страхаючись боярскихъ хитрощѣвъ, котрыхъ годѣ було устерегти ся въ старôмъ Галичи.

Тымчасомъ Києвъ переходивъ зъ рукъ до рукъ, отже Данило выправивъ ся тамъ, пôдчинивъ собѣ такожь Києвску землю и поставивъ въ Києвѣ хороброго воєводу Дмитра, щобы тамъ правивъ въ єго имени. Такимъ способомъ вся вага полудневои Руси перейшла зъ Києва на Галичь, хочь Данило не сидѣвъ у нѣмъ, лише у Холмѣ.

Теперь въ головѣ Данила доспѣла нова думка. Вôнъ зрозумѣвъ, що такій ладъ, якій бувъ на стародавнôй Руси, теперь вже не годивъ ся. Отже щобы Русь могла стати мôцнѣйшою, треба було, щобы въ нѣй панувавъ оденъ рôдъ княжій, а всѣ иншî князѣ єму пôдлягали. Тому то заходивъ ся Данило, щобы й иншî рускî землѣ пôдгорнути пôдъ свою власть. Такъ пôдчинивъ вôнъ собѣ князѣвъ Болохôвскихъ, котрыхъ земля лежала въ серединѣ мѣжь землями Галицкою, Волыньскою та Києвскою и простирала ся понадъ горѣшнимъ бѣгомъ Случа, Тетерева и Бога. Дальше взявъ ся вôнъ и до Пиньскихъ князѣвъ, що сидѣли понадъ При-

петію и они также пôдлягли пôдъ его власть. И на пôвнôчнôмъ заходѣ завоювавъ Данило Люблиньску землю, въ котрôй Русины жили вже сумѣшь зъ Поляками.

Такимъ способомъ Данило зъєднавъ пôдъ своєю рукою всѣ майже землѣ, въ котрыхъ жили Русины. Се була найбôльша на той часъ держава въ Европѣ. Вôдъ Угорщины вôдмежували Данилову державу Карпаты, вôдъ Польщи йшла межа вôдъ жерелъ Ропы, лѣвымъ берегомъ Вислока, а вôдтакъ Сяномъ до верхôвъ рѣки Нарвы и пôдходила на пôвночи вôдъ Литвы мало що не до верхôвя рѣки Нѣману, дальше на схôдъ сонця Днѣпромъ ажь по Чорне море, а на останку устємъ Дунаю до Карпатъ.

Данило дбавъ щиро, щобы свою державу забезпечити: укрѣплявъ давнѣ мѣста и закладавъ новѣ. Мѣжь иншими заложивъ Данилôвъ*), Холмъ, Львôвъ (названый по имени сына Льва) и багато инших.

Одначе те злучене, до якого довѣвъ Данило, не зъєднало ще зовсѣмъ тревало рускихъ земель въ одну полїтичну цѣлôсть. Вправдѣ княживъ въ державѣ Даниловôй оденъ рôдъ княжій, але князѣ, якъ и перше, дѣлили ся землями. Данило надавъ братови Василькови князѣвство Волыньске, сынови Шварнови — Галицке, а сынови Льву — князѣвство Перемыске, котрымъ вôнъ управлявъ, сидячи въ недавно заложенôмъ мѣстѣ Львовѣ. (Львôвъ стрѣчаємо вже въ р. 1255). Самъ Данило бувъ верховнымъ княземъ, скликувавъ сынôвъ и брата Василька у важныхъ справахъ на раду и спôльно зъ ними выправлявъ ся въ походы.

---

*) Мабуть нынѣшне село Данилôвцѣ коло Озерной надъ Стрыпою.

За княженя Данила дôйшла Галицко-Волыньска Русь до великои заможности и просвѣты. Тутъ мала людность не тôлько для власного прожитку всего подостаткомъ, але й сусѣднî краѣ надѣляла збôжемъ. По Днѣстру бачимо живый купецкій рухъ, а судна Галицкî плавали и до Дунаю, де бувъ Малый Галичь (нынѣшній Галачь). Тутъ купцѣ набирали грецкого и болгарского краму та й Угры привозили сюды свôй крамъ. Якъ широко розвинула ся въ Галицкôмъ князѣвствѣ морска плавба и купецтво, бачимо зъ того, що зъ Галича прибуло 1000 суденъ зъ пѣхотою до Днѣпра, выправляючись до бою зъ Татарами надъ рѣчкою Калкою. Вся Русь спроваджуе сôль зъ Галичины, а крôмъ того вывозили звôдти мѣдъ, вôскъ, футра, рогатый товаръ и т. и. Галицко-Волыньске князѣвство було до татарского нападу доволѣ густо заселенымъ краемъ, мало до 60 мѣстъ и славило ся достатками и роскошами.

За князя Данила руске житє и просвѣта наберае ся вôдмѣнного выразу и вдачи, бо розвивае ся пôдъ впливомъ захôднои Европы, одначе безъ шкоды рускôй народности. Данило и братъ его Василько та й ихъ батько Романъ выховали ся въ захôднôй Европѣ и стыкали ся зъ Польщею,Уграми, Чехами та й иншими державами захôднои Европы. Русины вôдносили ся безъ ворогованя до сусѣдныхъ народôвъ и ихъ вѣры, хочь стояли твердо при своѣй предкôвскôй вѣрѣ грецкôй; они дивили ся лише на те, щобъ люде, зъ якими они зносили ся, були христіяне. Рускî князѣ шукають неразъ пôдмоги у захôдныхъ володарѣвъ и самî неразъ помагають князямъ польскимъ и королямъ угорскимъ.

Галицко-Володимирска Русь могла тодѣ розвиватись поручь зъ захôдною Европою, бо що до просвѣты не стояла низше вôдъ неи, а сусѣднî краѣ, Угры

и Польщу, навѣть перевысшала, коли тымчасомъ на пôвночи въ Суздальско-Московскôмъ князѣвствѣ панувала велика темнота.

Данило й поза границями Европы здобувъ славу для Руси такъ, що цѣла Европа дôзнала ся про могучу державу руску. Въ ту пору вымеръ бувъ рôдъ князѣвъ австрійскихъ у Вѣдни, а тои спадщины добивали ся сусѣднї князѣ и королѣ. Почали ся суперечки, дôйшло и до вôйны, въ котру вмѣшавъ ся Данило, помагаючи королеви угорскому Белѣ. Сынъ Данила, Романъ, оженивъ ся вôдтакъ зъ своячкою останнього померщого князя австрійского и добивавъ ся австрійского престола. Одначе зъ того не було нѣякои корысти для Руси, бо Романъ мусѣвъ зъ Австріѣ уступити. Розôйшлась тôлько широко по захôднôй Европѣ слава про красу и стрôйнôсть полкôвъ рускихъ, щô воювали зъ Нѣмцями ажь по надъ рѣкою Мурою якихъ 20 миль за Вѣднемъ и въ земли Опавскôй въ Шлезку зъ Чехами.

10. Ороги самостôйного розвитку Руси.

За Данила вступили рускї землѣ, зъєднанї пôдъ єго рукою, на новый шляхъ и розпочали нове житє. Але на тôмъ шляху насували ся Руси новї перепоны. Проти Руси выступили два ворожї народы, Литва и Татаре. Литовске племя жило далеко на пôвночи вôдъ Галицкои Руси по надъ Нѣманомъ-рѣкою въ бѣднôмъ и глухôмъ краю, вкрытôмъ густыми лѣсами и недоступными болотами. Спершу не мало литовске племя мѣстъ и не складало однои цѣлои державы, а дѣлило ся на дрôбнї народцѣ, звязанї зъ собою однаковою поганьскою вѣрою и однаковыми звычаями. Найблизшими сусѣ-

дами Галицкои Руси зъ помѣжь литовского племени були Ятвяги.

Майже що року выбѣгали Литовцѣ зъ своихъ лѣсôвъ на шпаркихъ коняхъ и нападали на Русь, грабили все, що имъ попало въ руки, особливо рогатый товаръ и якъ найбôльше бранцѣвъ; чого не можна було забрати, Литовцѣ палили и руйнували. Сі напады шкодили добробыту Руси, хочь ще не були дуже страшні и легко можна ихъ було втихомирити, колибъ рускі князѣ були зъєднали ся до спôльного вôдпору. Одначе Русь була немôчна задля своихъ межиусобиць. Ажь Романъ приборкавъ Литву и забезпечивъ границѣ Руси, завоювавши Ятвягôвъ надъ долѣшнимъ Бугомъ. За княженя Данила выступає Литва зъ тоюжь самою розбишацкою вдачею. Князь Данило сперше вдовольнявъ ся тымъ, що проганявъ ворогôвъ, або й на Литву выправлявъ невеликі вôддѣлы руского вôйска; але коли втихомиривъ свôй край вôдъ внутрѣшньои колотнечѣ, разомъ зъ братомъ Василькомъ и польскими князями вчинивъ кôлька славныхъ походôвъ на Ятвягôвъ, и такъ забезпечивъ межѣ своихъ земель вôдъ ихъ нападôвъ, бо опôсля вже про нихъ нѣчого не було чутно.

Одначе въ тôмъ часѣ, коли вже Данило засѣвъ мôцно на Галицкôмъ престолѣ, у одного зъ литовскихъ князѣвъ зродила ся думка, зôбрати пôдъ свою власть всѣ литовскі землѣ и змôцнити Литву, пригорнувши до неи рускі краѣ. Се бувъ Миндовгъ, князь розумный, смѣливый, завзятый и хитрый. Вôнъ приятелювавъ навѣть зъ Даниломъ и помагавъ єму проти ворогôвъ, але тымчасомъ загорнувъ рускі землѣ, щó на сходѣ межували зъ Литвою. Миндовгъ навѣть охрестивъ ся и дôставъ королѣвскій вѣнець вôдъ Папы, одначе все те не чинивъ вôнъ зъ щирого серця, а щобы зломати упертî

литовскії племена зъ малыми князями. Такимъ способомъ повелось ему зъеднати и змôцнити литовску державу на стôлько, що она не розлетѣлась по его смерти. Данило спинявъ доволѣ розрôстъ Литвы, але не змôгъ роздавити зъ самого початку силы Литвы яко ворога Руси. Може бъ було инакше стало ся, якъ бы Данило мôгъ бувъ звернути ся тôлько проти самои Литвы, але на сходѣ мавъ вôнъ ще грôзнѣйшихъ ворогôвъ — Татаръ.

11. Другій нападъ Татаръ на Русь.

„Гине сила Дажбожого внука. Татаре плюндрують,
Князѣ кують коромолы, не дбають объ вѣрѣ и людяхъ.
Курить ся Галицка волость, дымъ до Бескидôвъ пôднявъ ся;
Впавъ Володимиръ Волыньскій; Киева вже не пôднятиʺ.
М. Костомарôвъ.

Трипайцять лѣтъ пôсля битвы надъ Калкою не було про Татаръ нѣякои вѣсти. Ажъ зъ початку зимы 1237 р. вырушивъ ханъ Батый зъ 300.000 вôйска татарского, щобы загорнути схôдну Европу. Симъ разомъ звернули ся Татаре на пôвнôчь, де нынѣ живуть Москалѣ, пôдбили и спустошили Суздальско-Московске князѣвство и загнали ся ажь недалеко Великого Новгороду. Опôсля ограбили и Черниговщину 1239 р. и пôдъ проводомъ Батыевого свояка Менґу-хапа пôдступили ажь пôдъ Киѣвъ, щобы дôзнатись, якії засобы мало мѣсто до обороны. Ханъ, ставувши на лѣвôмъ березѣ Днѣпра, коло мѣсточка Пѣсочного, любувавъ ся красою стародавнои столицѣ Руси, хочь она вже значно пôдупала пôсля хижацкого нападу Андрѣя Боголюбского, князя Суздальского. Зза камяныхъ стѣнъ, якими бувъ обведеный Ки-

ѣвъ, миготѣли золотŷ банѣ церковь, цвѣтнŷ цеглянŷ кровлѣ княжихъ палатъ та монастырѣ, повôддѣлюванŷ оденъ вôдъ другого и вôдъ мѣста густымъ лѣсомъ. Сей чудовый видъ вразивъ хижого хана татарского и вôнъ выславъ послôвъ до мѣста, щобы ему пôддало ся. Одначе Киевляне вбили послôвъ. Татаре вôдступили зъ думкою, завоювати на другій рôкъ мѣсто и покарати Киевлянъ.

Тымчасомъ Киѣвъ перейшовъ у руки князя Данила, але вôнъ не прийшовъ обороняти Киева, а поручивъ се хороброму воеводѣ Дмитрови.

Пôдъ конець 1240 р. прийшла страшна сила Татаръ зъ Батыемъ, переправилась черезъ Днѣпро по леду, и облягла Киѣвъ. Вôдъ скрипу телѣгъ (возôвъ) татарскихъ, ревоту верблюдôвъ та иржаня коней не чути було, що говорили люде въ мѣстѣ мѣжь собою. Татаре почали машинами розбивати муры мѣста, поки не проломали ихъ. Тодѣ почавъ ся лютый бôй, списы ломали ся, щиты розколювали ся, стрѣлы хмарою закрывали сонце. Одначе Киевляне смѣло держали ся, а якъ вже не стало силы встояти, скупили ся коло десятинной церквы, обкопали ся, але й тутъ не встояли. Багато людей натовпилось до церквы, поховали ся по хорахъ, такъ що хоры не вдержали и завалили ся. Дѣяло ся се саме на святого Миколу 1240 р. Татаре такъ розлютили ся, що всѣхъ побили, будôвлѣ поруйнували, а зъ Киева лишили ся самŷ руины. Воевода Дмитро порубаный та посѣченый попавъ ся въ руки татарскŷ, одначе Батый не казавъ его вбивати задля его хоробрости, та щобы корыстуватись его радою въ дальшихъ походахъ.

Зруйнувавши Киѣвъ, орда татарска посунула чорною хмарою на захôдъ, забрала и зруйнувала мѣста на

Волыни, тôлько Кременець, положеный на высокôй горѣ, не пôддавъ ся Татарамъ. Вôдтакъ рушили Татаре на Галичь и добули мѣсто. Данила не було тодѣ дома, бо ще поки наспѣла звѣстка про похôдъ Батыя, поѣхавъ вôнъ до угорского короля, сватати тамъ свого сына Льва. Нарôдъ покидавъ хаты и втѣкавъ у лѣсы та нетры. Киѣвскій тысячникъ, Дмитро, котрого взяли зъ собою Татаре, бажаючи охоронити Русь вôдъ дальшого спустошеня, радивъ Татарамъ ити чимъ скорше на Угорщину, поки ще король угорскій не приладивъ ся до бою. Татаре послухали Дмитра и роздѣлили ся на два вôддѣлы: оденъ перейшовъ черезъ Карпаты на Угорщину и занявъ єѣ, а другій пустивъ ся дальше на захôдъ черезъ Польщу на Шлезкъ. И тамъ палили Татаре та руйнували мѣста (мѣжь ними и Краковъ) и села, забирали людей въ полонъ, грабили людскій добутокъ, а тôлько въ липцю 1242 р. вернувъ ся ханъ Батый въ степы надъ Волгу. На цѣлôмъ просторѣ Руси лѣвобôчь Днѣпра розсѣло ся кôлька окремыхъ ордъ татарскихъ пôдъ рукою темникôвъ, то єсть начальникôвъ 10.000-ныхъ вôддѣлôвъ и дбали про пôдлеглôсть завойованыхъ земель. Самъ Батый розмѣстивъ ся въ степахъ надъ Волгою и Дономъ. Спершу не мавъ ханъ татарскій сталого мѣсця, де живъ бы зъ своимъ двором, але опôсля выбравъ собѣ Батый стале мѣсце надъ Волгою и оно звало ся Сарай. Ханьска орда звала ся вôдъ золотого убраня Золотою ордою; звала ся она такожь Кипчакскою ордою вôдъ першихъ володарѣвъ сего степу Кипчакôвъ. Въ Сарай мусѣли володарѣ забраныхъ краѣвъ приѣздити на поклôнъ до Батыя.

Вернувши домôвь, заставъ Данило край опустошеный; по церквахъ, де нарôдъ товпивъ ся, утѣкаючи пе-

редъ Татарами, лежали купы трупôвъ и задля сопуху зъ гниючихъ тѣлъ годѣ було наближитись до якого небудь мѣста. Треба було теперь вôдбудувати поруйнованѝ мѣста и збирати розôгнаный народъ, що́ блукавъ ся по лѣсахъ та горахъ. Та не досыть того, що Татаре зруйнували край, але ще треба було бороти ся и зъ домашными ворогами.

Пôдъ той часъ, якъ Данила не було дома, бояре Галицкѝ въ останнє силкували ся вôдôбрати Данилови Галичь и злучитись зъ Черниговскимъ княземъ Ростиславомъ и угорскимъ воєводою Фильнiємъ або Филею. Трохи не сѣмь лѣтъ тревала та борба Данила зъ єго ворогами, але на останку побивъ вôнъ Ростислава надъ Сяномъ (1249 р.), а хочь доси все прощавъ своимъ ворогамъ, гнѣвъ єго дôйшовъ до самого краю и вôнъ покаравъ смертiю „прегордого Филю“, воєводу угорского, кôлькохъ Угрôвъ и бояриня Володислава.

Теперь ставъ Данило найпотужнѣйшимъ володаремъ нетôлько помѣжь усѣма рускими, але й загаломъ слявяньскими князями. Багато рускихъ князѣвъ, що́ втратили свои удѣлы пôдчасъ нападу Татаръ, вступає теперь на службу у Данила и стають єго воєводами Здавало ся, що доля иншихъ князѣвъ рускихъ обминула Данила. Та инакше склало ся. Въ р. 1250 прийшли до Данила послы вôдъ татарского хана зъ грôзнымъ словомъ: „Дай Галичь!“ Засумувавъ ся Данило, але порадивши ся зъ щирымъ своимъ братомъ Ва́силькомъ, постановивъ поѣхати до Батыя, щобы не втратити землѣ, добутои довголѣтными крôвавыми боями. Теперь ще не мôгъ вôнъ оперти ся Татарамъ, наколи бъ они найшли єго землю, бо не вспѣвъ ще укрѣпити зруйнованыхъ мѣстъ. Тому́ розумнѣйше було теперь признати

хана татарского своимъ зверхникомъ, щобъ опôсля въ пригôднôй хвили розправити ся зъ ворогами Руси.

Дня 20 жовтня 1250 р. выбравъ ся Данило въ дорогу, а помолившись въ Киевѣ, переправивъ ся черезъ Днѣпро до Переяслава, до Куремсы, темника татарскои орды, щó кочувала на Украинѣ. Куремса провадивъ Данила дальшою дорогою. Сумно стало Данилови мѣжь Татарами, бо вôнъ дôзнавъ ся, що ханъ велѣвъ рускимъ князямъ кланяти ся передъ татарскими божищами и вôдправляти татарскû обряды и службы. Одначе Батый принявъ его дуже ласкаво. Приѣхавши до Батыя, упавъ Данило передъ нимъ пôсля татарского звычаю на колѣна и вступивъ въ его шатро. „Данило", спытавъ Батый, „чому ты такъ довго не приходивъ сюды? Добре, що теперь прийшовъ; чи пєшь нашъ напитокъ, кобылячій кумысъ?" — „Доси не пивъ ще", вôдповѣвъ Данило, „але якъ скажешь, то питиму". „Ты вже нашь Татаринъ", мовивъ Батый, „пий нашь кумысъ". Данило выпивъ и пôшовъ ще поклонити ся хановôй жѣнцѣ, а Батый пôславъ ему вина и сказавъ: „Ты не звыкъ пити кумысъ, то пий вино". Важке було се приниженє для Данила, одначе не безъ хôсна. Данило пересидѣвъ 25 днѣвъ у Татаръ, а вôдтакъ вôдпустивъ его Батый и вôддавъ ему Галицке князѣвство, яко пôдручному князеви.

Такъ вчинивъ Батый и зъ князями Суздальско-Московскимъ, и они легко пôддали ся татарскôй ордѣ, бо ярмо татарске було для нихъ выгôдне; черезъ те, що ханъ ставъ верховнымъ володаремъ, втратили свою верховну власть и бояре и вѣча, они не могли вже анѣ выбирати, анѣ проганяти князя. Князѣ, яко пôдручники хана, вмѣли ему пôдлещувати ся и стали помалу самовластниками въ своѣй земли. Ханъ посылавъ тамъ своихъ урядникôвъ — баскакôвъ; они робили списъ лю-

дей и выбирали вôдъ нихъ данину, звану татарщиною. Суздальско-Московскѝ князѣ стали отже залежными вôдъ хана татарского, одначе они сидѣли теперь мôцнѣйше на своѣмъ престолѣ, бо кождого часу могли рахувати на пôдмогу татарску.

Залежнôсть Данила вôдъ Татаръ не була така важка, бо ханъ не присылавъ въ Галицку Русь баскакôвъ, и не выбиравъ податкôвъ, тôлько князь мусѣвъ давати ханови своє вôйско на пôдмогу, коли єму треба було де выступити въ походъ. Одначе Данило не мôгъ и сего приниженя стерпѣти. Въ дальшôмъ своѣмъ житю мавъ вôнъ тôлько те на думцѣ, щобъ вызволити ся зъ пôдъ сего соромного ярма татарскои орды, въ котре вôнъ вступивъ, поклонивши ся ханови. Данило починає теперь укрѣпляти мѣста, а окрôмъ того оглядає ся за союзниками помѣжь своими сусѣдами, щобъ у нихъ найти пôдмогу проти Татаръ. Вôнъ женить сына Льва зъ дочкою короля угорского Белѣ и починає переговоры зъ Папою Римскимъ, щобы Папа завôзвавъ захôдно-европейскихъ володарѣвъ до хрестного походу противъ Татаръ. Данило признавъ Папу головою церквы, а Папа позволявъ Русинамъ придержувати ся дальше обрядôвъ грецкои церквы и обѣцявъ помôчь противъ Татаръ. Папа обѣцявъ окрôмъ того скликати соборъ, щобы довести до зъєднаня схôднои церквы грецкои зъ захôдною, римско католицкою. Въ марци 1255 р. приѣхавъ папскій посолъ Опизо и привѣзъ Данилови вѣнець королѣвскій. Данило не хотѣвъ сперш̆у приняти вѣнця, одначе намовила єго мати и польскѝ князѣ, обѣцюючи дати помôчь противъ Татаръ. Данило згодивъ ся, и папскій посолъ коронувавъ Данила королѣвскимъ вѣнцемъ 1255 р. въ Дрогичинѣ надъ Бугомъ на границы Мазовіѣ и назвавъ єго королемъ Руси.

Окрômъ того запевнивъ собѣ Данило пôдмогу противъ Татаръ у князя литовского Миндовга, котрый вôддавъ свою дочку за молодшого Даниловаго сына Шварна. Данило почувъ себе мôцнымъ, заприязнившись зъ князями польскими и литовскими та зъ королемъ угорскимъ. Сподѣваючись ще окрômъ того пôдмоги вôдъ Папы Римского, зачавъ Данило нападати на Татаръ. Поки темникомъ татарскимъ бувъ Куремса, чоловѣкъ мягкій и до Данила прихильный, не тыкавъ вôнъ Данила, и се додавало Даниловы вôдваги. Данило задумавъ вôдобрати всѣ рускі̂ мѣста вôдъ Татаръ, але обѣцяна пôдмога вôдъ Папы и захôдныхъ князѣвъ не надходила; Данило зôрвавъ тому́ всякі̂ зносины зъ Папою и задержавъ тôлько назву короля Руси и вѣнець королѣвскій *).

Данило сподѣвавъ ся вôдтакъ власными силами побити Татаръ, и справдѣ повело ся ему щасливо вôдбити нападъ Куремсы на Галичь. Одначе въ р. 1260 на мѣсце Куремсы прислав ханъ страшного Бурундая. „Жорстокій, окаянный“ Бурундай, якъ каже лѣтописець, вдеръ ся зъ великою силою Татаръ на Волынь и домагавъ ся, щобы Данило выйшовъ ему на зустрѣчь и давъ вôйско на пôдмогу противъ Литвы, та щобы зруйнувавъ всѣ укрѣплені̂ мѣста. Данило мусѣвъ уступити передъ силою. Одначе не хотѣвъ пти до Бурундая и выѣхавъ на Угры, а пôславъ Василька зъ вôйскомъ на пôдмогу Бурундаеви. Князѣ Василько и Левъ мусѣли звалити муры Львова, Кременця, Луцка, Володимира Волыньского и иншихъ мѣстъ. Тôлько Холмъ оперъ ся Татарамъ. Вôдтакъ загнавъ ся Бурундай зъ пôдмогою рускихъ

---

*) Вѣнець сей находить ся въ капітулѣ Перемыскôй гр. кат. и его переробили на мітру для епископа.

князѣвъ глибоко въ Польщу и вернувъ назадъ зъ великимъ полономъ.

Вернувши домôвь, мусѣвъ Данило теперь до конця свого вѣку майже неперестанно воювати зъ Литвою, щó мстила ся за нападъ Татаръ зъ пôдмогою руского вôйска.

Важка була борба Данила зъ Татарами. Вôнъ мусѣвъ имъ зъ своихъ земель вôдступити Понизє. Татарске лихолѣтє дало ся добре въ тямку рускому народови. Одначе и те лихо було не безъ добра́. Коли народъ рускій пôсля страшного нападу Батыя ставъ зъ лѣсôвъ та нетрôвъ повертати до своихъ зруйнованыхъ домôвокъ, то не найшовъ вже бояръ, котрі́ такъ обмежили були право громадске и значѣнє вѣча народного, а вôльныхъ колись людей довели до неволѣ. Передъ нападомъ татарскимъ рускі́ бояре позаселювали багато сѣлъ та мѣстъ невôльниками, забраными у вôйнѣ въ полонъ. Пôдчасъ нападу татарского бояре и невôльники покидали свои села и втѣкали въ лѣсы та горы, а коли опôсля невôльники вернули до своихъ осель въ мѣстахъ и селахъ, выступають они тамъ яко вôльні́ громадяне. Такимъ способомъ зъ нападомъ татарскимъ упадає боярство, але уступає и неволя селянъ та маломѣщанъ.

13. Смерть и характеръ руского короля Данила.

Данило вмеръ въ 63-ôмъ роцѣ житя въ своѣмъ улюбленôмъ Холмѣ 1264 р. и его поховано тамъ въ церквѣ Пр. Богородицѣ, котру самъ поставивъ.

Данило бувъ чоловѣкъ незвычайный: вôнъ вызначавъ

ся всѣма тыми прикметами, якѝ були потрѣбнѝ, щобы Русь подвигнути до значѣня и могучости. Вôнъ вôдрôжнявъ ся безкорыстною и горячою любовю до рôдного руского краю, котрому бажавъ добра, бажавъ побачити руску землю щасливою и добре уладженою державою, та здобути ѣй повагу помѣжь сусѣдами. Данило дбавъ безнастанно про добро руского народу: цѣлый свôй вѣкъ за тымъ побивавъ ся, якъ Володимиръ Мономахъ, и змалку не дававъ собѣ спочинку нѣ на годину.

Данило бувъ способнымъ, быстрымъ и розумнымъ полìтикомъ; вôнъ все знавъ, якъ и що чинити и якихъ способôвъ ужити въ борбѣ зъ ворогами. До всякои справы бравъ ся вôнъ жваво и палко и бувъ вытревалый ажь до кôнця.

Данило бувъ нетôлько хоробрымъ лицаремъ, але й добрымъ проводыромъ. Одначе вôнъ не любувавъ ся въ самыхъ лишень вôйсковыхъ справахъ, а показавъ велику способнôсть упорядкувати свою державу. Тому лѣтописець называє его „княземъ мудрымъ“, „другимъ по Соломонѣ“. Данило вызначавъ ся безкорыстною вдачею, незвычайно любивъ брата свого Василька, и дѣливъ ся зъ нимъ землями, якѝ придбавъ. Братъ вôдплачувавъ єму за те щирою прихильностю и цѣлый вѣкъ жили они у великôй приязни и нѣколи не сварили ся. Оденъ не починавъ нѣчого, не порадившись зъ другимъ; у всѣхъ походахъ они стояли одностайно, въ бою оденъ доглядавъ другого и остерегавъ вôдъ небезпечности.

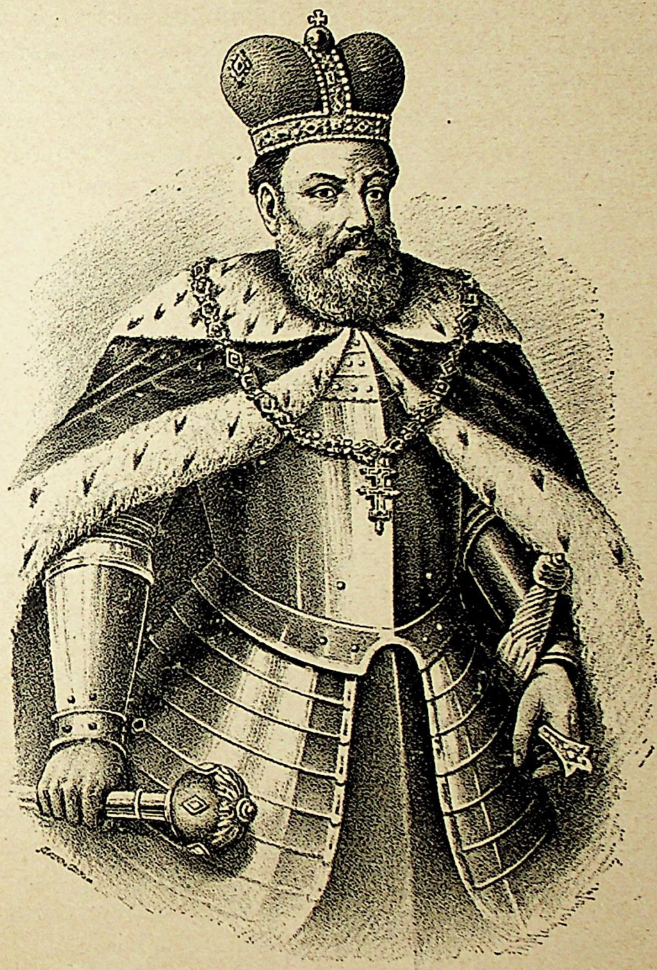
Данило любивъ правду, зъ людьми обходивъ ся по людски и прощавъ всѣ провины своимъ противникамъ и ворогамъ. Разъ тôлько, коли Галицкѝ бояре зъ пôдмогою Угрôвъ и Чернигôвского князя Ростислава въ останнє силкували ся вôдобрати Галичь, и коли довели

єго гнѣвъ до краю, не вдержавъ ся вôнъ вôдъ душегубства. Вôнъ нѣколи не забувавъ, коли хто вчинивъ добро для него. Не любивъ вôнъ славы и пыхи, и тому́ тôлько польскѣ князѣ и мати наклонили єго, щобъ принявъ королѣвскій вѣнець вôдъ Папы.

Такъ отже чи глянемо на Данила яко на князя, чи яко на чоловѣка, бачимо въ нѣмъ образъ приязный и радôстный, и тому́ нѣчого дивного, що народъ рускій щиро любивъ єго и бувъ до него прихильный, а слава єго розôйшла ся далеко й широко по сусѣдныхъ земляхъ. Отже коли Данила такъ высоко поважали тодѣшнѣ люде, то певно, що й теперь кождый Русинъ щиро буде шанувати и поважати найсвѣтлѣйшу особу стародавнои Руси, щ́о була оборонцемъ руского народу и єго провôдникомъ въ найтруднѣйшихъ хвиляхъ рускои бувальщины.

14. Князь Левъ и останнѣ часы самостôйнои Галицкои Руси.

Данило лишивъ велику державу, доволѣ самостôйну въ вôдносинахъ до Татаръ. Одначе що ся держава опôсля не такъ розвивала ся, а пôдупала, тому виннѣ найбôльше Даниловѣ наслѣдники. Верховнымъ княземъ по смерти Данила ставъ єго братъ Василько. Якъ довго ще живъ Василько, дбавъ вôнъ про те, щобъ удержати внутрѣшній ладъ помѣжь князями. Але по єго смерти (1271 р.) починають ся знову усобицѣ. Князь Левъ, сынъ Данила, бажавъ зъєднати пôдъ своєю рукою всѣ рускѣ землѣ, щ́о належали колись до Даниловои державы. Одначе вôнъ уживавъ до того зовсѣмъ невôдповѣдныхъ способôвъ. Найбôльшимъ лихомъ для Руси було, що князь

КНЯЗЬ ЛЕВЪ.

Левъ кликавъ неразъ Татаръ на пôдмогу, и тымъ дававъ имъ нагоду, вмѣшувати ся въ рускй справы. Зъ татарскою пôдмогою воює вôнъ то зъ Литвою, то зъ Польщею, то зъ Уграми, и майже все невдачно а за тй напады мстили ся Литовцѣ и Поляки, руйнували пограничнй мѣста та забирали людей въ полонъ. Поляки вôдобрали вôдъ Руси землю Люблиньску. Приязнь князя Льва до Татаръ, тыхъ страшныхъ ворогôвъ Руси, дôйшла до того, що вôнъ державъ на своѣмъ дворѣ прибôчну сторожу татарску. Татаре вымагали навѣть, щобы Галицко-рускй князѣ приходили до нихъ зъ поклонами и платили татарщину.

По смерти Василька ставъ Левъ верховнымъ княземъ Руси. Вôнъ на ново вôдбудувавъ зруйнованый Татарами Львôвъ, котрый ставъ его столицею, обвѣвъ окопами и стѣнами и заселивъ такожь приходцями зъ чужихъ краѣвъ: Нѣмцями, Вôрменами и и. Пôдъ конець житя дбавъ вôнъ бôльше про добро народу и провѣвъ останнй днѣ свои въ монастыри въ Спасѣ, недалеко Старого Мѣста надъ Днѣстромъ. За прикладомъ деякихъ давнѣйшихъ князѣвъ принявъ передъ смертію (1301 р.) чинъ чернечій (ставъ монахомъ). Єго домовину перенесено пôзнѣйше до поблизького монастыря Лаврова и похоронено въ церквѣ. Опôсля позабули люде, де спочивавъ князь Левъ; ажь въ р. 1767 по пожарѣ монастыря вôдкрыто въ мурованôй стѣнѣ домовину князя Льва, оббиту срѣбною и золотою бляхою та украшену гарною рѣзьбою зъ написомъ имени и року смерти. Однакъ игуменъ монастыря казавъ перетопити золото и срѣбло на церковнй потребы. Жаль, що у насъ такъ не умѣють шанувати памятокъ старины, а нынѣ не знаємо навѣть, де спочивають останки руского князя Льва.

Наслѣдники князя Льва не вмѣли и такъ пôддержати давнои силы и ваги князѣвства Галицко-Володимирского, а рôдъ князѣвъ Романовичѣвъ вымеръ (1324 р.) саме пôдъ таку пору, коли зъ одного боку Литва, а зъ другого Польща стали скуплятись въ одноцѣльнû державы, а Галицко-Володимирске князѣвство пôдпадае вôдтакъ пôдъ власть сихъ сусѣднихъ державъ.

II. Русь пôдъ панованемъ Литвы и Польщѣ.

1. Ґедыминъ засновуе могучу литовску державу.

Мы вже попереду згадували про першій початокъ Литовскои державы (див. стор. 61). Одначе справдѣшнимъ основателемъ силы и могучости Литвы бувъ великій князь Ґедыминъ. Вôнъ умѣвъ зôбрати пôдъ своею властію всѣ силы, потрѣбнû до борбы зъ сусѣдами, прилучивъ до Литвы багато рускихъ земель, и такъ утворивъ велику и могучу державу. Границѣ литовскои державы забезпечивъ Ґедыминъ землями и ґородами, котрыхъ Литовцѣ вмѣли смѣло й хоробро боронити добôрными и вправными вôйсками.

Литовскû вôйска змôцнили ся наплывомъ новыхъ рускихъ силъ зъ забраныхъ рускихъ краѣвъ. Въ литовскихъ вôйскахъ служило теперь багато военныхъ рускихъ дружинъ и рускихъ воеводôвъ. Литовскû князѣ посылали Русинôвъ навѣть у важныхъ справахъ до сусѣднихъ державъ. Яке значѣне мала руска народнôсть

въ Литвѣ за Ґедымина, бачимо зъ того, що заступникъ Руснпôвъ въ Литвѣ, Давидъ, староста Городненьскій, займає видне и значне становище побôчь литовскихъ князѣвъ. Смѣлый и до всего ємкій, хоробрый лицарь, бувъ Давидъ при Ґедыминѣ першимъ по князю чоловѣкомъ. Князь вôддавъ за Давида одну зъ дочокъ своихъ, надавъ єму окремый удѣлъ (Кривицку землю) и поручивъ єму найважнѣйшу литовску твердиню Городно. Коли Ґедыминъ не выступавъ самъ въ походъ, вôддававъ Давидови начальство надъ литовскими вôйсками, хочь мавъ братôвъ и сынôвъ. Давидъ бувъ отже посередникомъ мѣжь народностію литовскою а рускою, зъ котрыхъ творила ся нова литовско-руска держава; жаль тôлько, що за рано розставъ ся Давидъ зъ симъ свѣтомъ, убитый зрадливымъ способомъ. Яку вагу мала руска народнôсть въ Литвѣ, бачимо и зъ того, що Ґедыминъ писавъ ся „королемъ Литвы и Руси", а лѣтописцѣ называють єго державу великимъ князѣвствомъ литовскимъ, жмудскимъ и рускимъ".

Сю перевагу надало Русинамъ надъ Литовцями прилученє новыхъ рускихъ земель до литовскои державы. Ще Миндовгъ загорнувъ землю Полоцку и Кривицку вôдъ рѣки Двины ажь по Припеть, а Ґедыминъ князѣвства Туровске и Пиньске на полудне ажь по за рѣку Припеть и горѣшній Днѣпро. Сынъ Ґедымина, Любартъ, оженивъ ся зъ княжною Володимирско-Волыньскою и дôставъ яко вѣно князѣвство Луцке на Волыни, а другій сынъ Ольґердъ, наслѣдивъ князѣвство Витебске по смерти свого тестя.

Такимъ способомъ двѣ третины великои державы литовско-рускои заселювали Русины, а Литва вже за Ґедымина стає сильнымъ осередкомъ, коло котрого мали громадитись роздроблені и ослаблені рускі силы.

Розпростерши значно границѣ Литвы, закладавъ Ґедыминъ першіи значніи городы и замки. Мѣжь иншими заложивъ вôнъ Вильно, и тамъ перенѣсъ свою столицю. Се мѣсто було такожь осередкомъ поганьскои вѣры Литовцѣвъ. Одначе побôчь поганьскои вѣры мала и христіяньска церква за Ґедымина всяку свободу въ земляхъ рускихъ, що належали до Литвы. Русины мали у Вильнѣ церкву святого Миколая. Майже всѣ сыны Ґедыминовіи були жонатіи зъ рускими княжнами, христіянками, бо Ґедыминъ зважавъ на те, щобы женитьбою або замужемъ своихъ дѣтей придбати для Литвы або яку землю сусѣдню, або союзъ зъ якою державою.

Добутіи землѣ роздававъ Ґедыминъ помѣжь сынôвъ и братôвъ яко удѣльніи князѣвства. Князѣ удѣльніи выбирали лише дачки вôдъ своихъ пôданыхъ. За зôбраніи дачки наймали собѣ князѣ зъ помѣжь пôданыхъ вôйска и вôдбивали напады татарскіи, а управу краю лишали народови. Рускіи громады вôдотхнули отже свобôднѣйше пôдъ властію Литвы. Вôйска литовскихъ князѣвъ, приведеніи зъ Литвы и нанятіи въ рускихъ земляхъ, не були окремымъ становъ, котрый розширявъ бы свои права на шкоду народу. Вояки, нанятіи за грошѣ, були отже слугами князя, вôдъ него зовсѣмъ залежными. Зъ рускихъ бояръ небагато лишило ся въ рускихъ земляхъ, прилученыхъ до Литвы, бо многіи згинули пôдчасъ нападôвъ татарскихъ або переселили ся въ иншіи стороны; они втратили свою власть надъ рускими громадами. Бояре були дальше людьми вôльными, мали великіи добра, але мусѣли ставити ся до вôйска князѣвъ литовскихъ, боронити замкôвъ, ѣздити зъ письмами и давати въ потребѣ пôдводы на розказъ князя. Такимъ способомъ стали бояре княжими слугами. Окрôмъ наемныхъ людей военныхъ и немногихъ бояръ, були въ рускихъ краяхъ

за литовскихъ князѣвъ вôльнî громадяне и невôльники, якихъ ще давнѣйше поселили рускî бояре. Громады дôстали за литовскихъ князѣвъ давнî свои права вѣчевî, самî управляли своими справами и судили ся пôсля давныхъ звычаѣвъ на сходинахъ, а земля, на котрôй они сидѣли, була ихъ власностю.

Але пôдъ ту пору, коли Литва стає могучою державою, выступають на пôвнôчнôмъ сходѣ Руси яко суперечники Литвы великî князѣ Володимирско-Суздальскî або Московскî и заходжують ся коло того, щобы для себе загорнути рускî землѣ.

2. Розрôстъ великого князѣвства Московского.

Починъ до заснованя великого князѣвства Московского давъ Андрѣй Боголюбскій, якъ вже мы попереду оповѣли (стор. 34). Одначе властивымъ основателемъ князѣвства Московского бувъ князь Данило, сынъ князя Олександра Невского. Пôдчасъ татарского лихолѣтя засѣвъ Данило въ мѣстѣ Москвѣ, котра ще була невеликимъ пригородомъ Суздальского мѣста Володимира. Князь Данило Олександровичь, корыстуючись незгодою инншихъ удѣльныхъ князѣвъ въ Суздальщинѣ, зумѣвъ побôльшити свôй удѣлъ хитростю, насильствомъ и грабѣжами и такъ пôднявъ Москву троха въ гору. Зъ того часу все вже сидѣли князѣ въ Москвѣ и она що разъ бôльшу здобувала собѣ вагу, а зъ пôдмогою Татаръ, котрî панували надъ Московщиною, Московскî князѣ добивали ся могучости й силы. Татарва любила такихъ князѣвъ, щó знали пôдлещиватись, корити ся и до землѣ чоломъ бити передъ ханомъ. Отже Московскî князѣ, пôдбитî Татарами, пôзнали добре ихъ вдачу и почали

пôдлещуванємъ та покôрливостію добивати ся ласки у хана. Они разъ-у-разь ѣздили зъ поклонами и дарами до хана, пôдплачували єго порадникôвъ, доносили на другихъ князѣвъ, а себе выставляли найвѣрнѣйшими слугами ханьскими и черезъ те вбивались у велику ласку татарского хана. Князь Иванъ, сынъ першого Московского князя Данила такими хитрощами зъєднавъ собѣ превелику ласку Татарвы, очернивъ передъ ханомъ своихъ сусѣдныхъ князѣвъ такъ, що Татарва помогла єму выгнати або й повбивати тыхъ князѣвъ, и вôддала Иванови ихъ землѣ. Отгакъ, накликáючи Татарву, Московскій князь Иванъ разъ-у-разъ розширявъ границѣ свого князѣвства. Бажаючи пôднести вагу Москвы, йшовъ князь Иванъ у всѣхъ своихъ змаганяхъ слѣдомъ Андрѣя Боголюбского. Вôнъ поставивъ собѣ въ Москвѣ дворець, зъ часомъ славный Кремль, обвѣвъ єго дубовыми стѣнами, переманивъ у Москву Київского митрополіта Петра (родомъ Русина зъ Волыньскои землѣ), замалювавъ до себе богатыхъ бояръ зъ иншихъ князѣвствъ, а навѣть Татарамъ позволявъ селити ся въ Московскôмъ князѣвствѣ, щобы показати свою прихильнôсть до Татаръ. Зъ того часу почало багато Татаръ поселювати ся въ Московщинѣ. Они часто приймали христіяньску вѣру, спорôднювали ся зъ корѣнными Москалями и черезъ те вôйшло багато накорѣнку татарского въ московскій нарôдъ, котрый вже раньше принявъ у себе чимало накорѣнку финьского або чудского. Опôсля навѣть Московскѣ князѣ женили ся зъ Татарками, а пôзнѣйшій царь Московскій Борисъ Годуновъ бувъ Татаринъ зъ роду. Татаре, хитрый нарôдъ, любили брати ся до купецтва; отже якъ почали Татаре селити ся въ Московщинѣ, то тамъ розцвило купецтво, настали славнѣ ярмарки. Слѣды татарского накорѣнку остали ся въ

московскôмъ народѣ ще й доси. И нынѣ легко пôзнати Москаля вже зъ самого лиця: чоло плоске, нôсъ тупый, очи малї, пôдъ очима выстаючї щоки. Московскї купцѣ ще й сегодня звѣснї своими хитрощами, а московскій нарôдъ, подôбно якъ колись и Татаре, дуже слухняный для свого царя, и вважають его мало що не за одно зъ Богомъ, такъ якъ се було колись и у Татаръ.

Московскї князѣ, загортортаючи щоразъ бôльше землѣ для себе, заходили ся заразомъ знищити слѣды давнои волѣ народнои, а змôцнити всѣма силами свою власть княжу. Они поубивали багато князѣвъ и знатныхъ людей, ограблювали мѣщанъ, не позволяли народови збиратись на вѣче, а велѣли слухати тôлько княжихъ приказôвъ, люто карали смертію всякого неслухняного и накладали на нарôдъ великї дачки, щобы збôльшити княжу скарбону. Щобы надати Москвѣ ще бôльшу вагу и зробити єѣ осередкомъ московского православія, перенѣсъ князь Василь Дмитровичь (1395 р.) чудотворный образъ Пр. Богородицѣ (выкраденый давнѣйше Андрѣємъ Боголюбскимъ зъ Вышгороду) зъ Володимира надъ рѣкою Клязмою до Москвы.

Такъ розросталось Московске князѣвство щоразъ ширше, спершу зъ пôдмогою Татаръ, а вôдтакъ своими силами. Якже розлетѣлась Золота Орда внутрѣшними незгодами и усобицями, тодѣ вôдказали ся Московскї князѣ платити дачки татарскимъ ханамъ и стали самостôйными князями. Они вже за татарщины звали ся великими князями, а опôсля почали называти ся государями а вôдтакъ царями.

Зъєднавши пôдъ своєю рукою всю Московщину, звернули Московскї князѣ бачне око на сусѣднї рускї землѣ, за котрыми вытягали руки также великї князѣ

литовскиї. Тымъ то борше чи пôзнѣйше Литва и Московщина мусѣли стати ворожо супротивъ себе, бути суперечниками.

3. Ольґердъ стає великимъ княземъ литовскимъ.

По смерти Ґедымина опинилась Литва въ дуже труднôмъ положеню, бо не було тамъ анѣ закономъ, анѣ звычаємъ постановлено, хто має наслѣдити великокняжій престôлъ. Одначе зъ той трудности вызоливъ Литву Ґедыминôвъ сынъ, Ольґердъ. Вôнъ вызначавъ ся быстрымъ полїтичнымъ поглядомъ и великими военными здôбностями. Всю свою увагу звернувъ Ольґердъ на справы рускои народности, бо що до вѣры, звычаѣвъ и родинныхъ звязкôвъ та поглядôвъ бувъ вôнъ справдѣшнимъ Русиномъ. Ольґердъ рано вже охрестивъ ся, и оженивъ ся зъ Витебскою княжною, Марією, а по єи смерти, зъ Тверскою княжною, Уляною. Бôльшу частину свого житя провѣвъ Ольґердъ на Руси, середъ руского народу и пôдъ вплывомъ рускои просвѣты. Зъ 12 єго сынôвъ хрестило ся 10 по грецкому обряду, а двѣ дочки Ольґердовѣ були такожь православнѣ и вôддали ся за рускихъ князѣвъ. Жѣнки и дѣти Ольґердовѣ вызнавали свобôдно и голосно православну вѣру; въ Виленьскôмъ замку була придворна церква, въ котрôй молилась княжа родина. На дворѣ княжôмъ жили православнѣ попы, а обѣ жѣнки Ольґерда були дуже побожнѣ и ставили багато церковь.

Въ своѣй дѣяльности полїтичнôй вôддавъ ся Ольґердъ майже зовсѣмъ рускимъ справамъ. Вôнъ майже подвоивъ число рускихъ земель, щó належали до Литвы,

и надавъ рускôй народности и просвѣтѣ перевагу въ литовско-рускôй державѣ. Русь була вже давно не тôлько христіяньска, але просвѣтою и наукою стояла геть-то высше дикои и майже зовсѣмъ поганьскои Литвы. Русь мала своє письмо, своихъ письменныхъ людей, свои книги и писанї законы, отже не дивниця, що Русь, завоєвана Литвою, духомъ перемогла Литву. Литовцѣ переняли вôдъ Русинôвъ тогдѣшню руску мову книжну, руске письмо и руску просвѣту, христіяньску вѣру, рускї звычаѣ, словомъ Литовцѣ ставали справдѣшними Русинами. На княжôмъ дворѣ литовскôмъ, въ судахъ, на радахъ, всюды панувала руска мова и тому́ завоєвана Русь дивила ся на литовскихъ князѣвъ не якъ на чужоземцѣвъ, а якъ на своихъ людей.

Въ Литвѣ завѣвъ Ольґердъ такій ладъ, якій бувъ на Руси за Володимира Великого. Вôнъ признавъ права на князѣвства лише родинѣ Ґедыминовôй, а здобуваючи що разъ новї рускї землѣ, роздававъ ихъ помѣжь братôвъ, сынôвъ та своякôвъ яко окремї удѣлы. Въ тыхъ удѣлахъ мали они княжити самостôйно, а признавати лише зверхнôсть великого князя, яко старшого въ родинѣ.

Зъ пôдмогою щирого брата свого Кейстута, засѣвъ Ольґердъ въ р. 1345 на великокняжôмъ престолѣ литовскôмъ и тодѣ стала така умова, що всѣ браты мають слухати Ольґерда яко великого князя и верховного розпорядника удѣлôвъ.

Поладивши внутрѣшнї справы державнї, звертає Ольґердъ всю силу на справы заграничнї. Першимъ такимъ дѣломъ була вôйна зъ нѣмецкими хрестоносцями, зъ котрыми Литва межувала на заходѣ. Се були черцѣ (монахи), котрї на бѣлыхъ плащахъ носили пришитї на груди чорнї хресты, и тому́ звали ся хрестоносцями.

Хрестоносцѣ були не тôлько монахами, але й лицярями, одягали ся въ желѣзнû шеломы, панцирѣ, носили щиты, мечѣ та ратища (списы), якъ усѣ тодѣшнû военнû люде. Они мали огнемъ и мечемъ навертати поганьскû народы на побережу Балтiйского моря на христiяньску вѣру, одначе пôдъ покрышкою розширюваня христiяньства простирали свою власть надъ вôльными ще народами. Отже й Литвѣ чимало дали ся въ тямку хрестоносцѣ своими нападами, мордуючи та забираючи въ полонъ поганьскихъ Литовцѣвъ.

Майже 50 лѣтъ боровъ ся Кейстутъ зъ нѣмецкими хрестоносцями, але та вôйна скôнчила ся пораженемъ и ослабленемъ хрестоносцѣвъ. Ольґердъ являвъ ся тôлько въ небезпечныхъ и важныхъ хвиляхъ на пôдмогу Кейстутови зъ рускими вôйсками, а всю силу рускихъ земель, прилученыхъ до Литвы, обертавъ на розширене своеи державы. Ольґердъ бажавъ до Литвы прилучити тû рускû землѣ, щô припирали до литовскихъ межь, а не пôдпали ще пôдъ власть великихъ князѣвъ Московскихъ.

Передовсѣмъ звернувъ Ольґердъ свою увагу на Великiй Новгородъ и Псковъ, давнû и богатû рускû державы, на пôвночь вôдъ Литвы, щô задержали у себе давный ладъ вѣчевый чи громадскiй, по своѣй воли выбирали собѣ князѣвъ, и тому звали ся републики або рѣчи посполитû. Одначе заходы Ольґерда въ тôй сторонѣ були марнû, бо великû князѣ Московскû добили ся такого вплыву надъ Новгородомъ и Псковомъ, що пôзнѣйше ихъ зовсѣмъ загорнули пôдъ свою власть, а опôсля и сусѣдне князѣвство Тверске.

Щасливше повелось Ольґердови на сходъ вôдъ Литвы розпростерти межѣ своеи державы. Князѣвъ Смоленьскихъ зробивъ вôнъ своими пôдручниками, щô узна-

*

вали Ольґерда старшимъ княземъ, а Черниговске и Сѣверске князѣвство, лѣвобôчь горѣшнього Днѣпра и по надъ Десною, загорнувъ вôнъ и пороздѣлювавъ помѣжь свою родину.

4. Вôйна Литвы зъ Польщею про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Галицка Русь переходить пôдъ власть польского короля Казимира.

Зъ Андрѣемъ*), княземъ Галицко-Володимирскимъ, внукомъ Льва Даниловича, вымеръ 1324 р. рôдъ Романовичѣвъ (стор. 75). Одначе про подѣѣ тогочаснû въ Галицко-Володимирскôмъ князѣвствѣ маємо вельми неяснû и непевнû вѣсти. Найблизшимъ свякомъ (мабуть сестрѣнцемъ) останнього Галицко-Володимирского князя Андрѣя бувъ Болеславъ, сынъ Тройдена, князя мазовецкого. Вôнъ мабуть выховувавъ ся на дворѣ Андрѣя, а бувши призначенымъ на наслѣдника престола, принявъ вѣру православну и дôставъ имя Юрія II. Та не довго княживъ сей Юрій II. (Болеславъ Тройденовичь). Вôнъ вернувъ опôсля зновъ до вѣры латиньскои, роздававъ высокû уряды Нѣмцямъ, Полякамъ та Чехамъ, бувъ вельми жорстокій для пôдданыхъ, выбиравъ великû дачки и довѣвъ до того, що бояре строили єго на Благовѣщенє 1340 року въ Володимирѣ.

Найблизшимъ свякомъ князѣвъ Романовичѣвъ бувъ Любартъ, сынъ великого князя литовского Ґедымина, бо єго жѣнка була дочкою князя Андрѣя чи Льва II. (ди-

---

*) Задля лекшого зрозумѣня исторіѣ Галицко-Володимирского князѣвства подаємо родовôдъ князѣвъ Романовичѣвъ на слѣдуючôй сторонѣ.

Родовôдъ князѣвъ Романовичѣвъ.

Романъ Мстиславичь † 1205, кн. Галицко-Володимирскій

Данило кн. Галицкій † 1264. — Василько кн. Володим. † 1271

Левъ I. † 1301 кн. Галицкій — Шварно † 1270 кн. Гал. и Лит. — Мстиславъ кн. Луцкій — Романъ мужь княгинѣ австрійскои Ґертруды — Володимиръ † 1289 кн. Володимирскій

Юрій I † 1316 кн. Галицко Вололодимирскій

Андрѣй кн. Володимирско-Луцкій † 1324 — Левъ II. кн. Луцкій — Марія (дочка чи внучка) за Тройденомъ кн. мазовецкимъ

Буша, дочка Андрѣя чи Льва II. жѣнка Любарта Ґедыминовича — Болеславъ або Юрій II. † 1340 (жѣнка Ґедыминôвна).

вись на родовôдъ Романовичѣвъ). Любарть ще за житя тестя дôставъ бувъ яко вѣно землю Луцку, а по єго смерти обнявъ пôдъ свою власть также землю Володимирску. Колижь бояре отруѣли князя Юрія II., выступивъ Любартъ зъ правами до князѣвства Галицкого. Окрôмъ Любарта выступивъ зъ правами до спадщины Галицкого князѣвства також Казимиръ, король польскій. Казимиръ выводивъ свои права вôдси, що бувъ шваґромъ останнього князя Галицкого *) и вважавъ себе свояком Романовичѣвъ, тому бажавъ загорнути не тôлько землю Галицку и Володимирско-Волыньску, але й инші землѣ, щó колись належали до князѣвъ Романовичѣвъ и займали далеко бôльшій просторъ, якъ тодѣшня Польща. Зъ того почала ся довголѣтна вôйна мѣжь польскимъ королемъ Казимиромъ а Володимирскимъ княземъ Любартомъ, котрому помагавъ его братъ, великій князь литовскій Ольґердъ.

Въ саму провôдну недѣлю 1340 р. выправивъ ся Казимиръ зъ невеликимъ, на борзѣ зôбранымъ вôйскомъ зъ Кракова на Галицку землю. Не йшовъ вôнъ простою дорогою черезъ бôльші мѣста, лише лѣсами и манôвцями, щобы не розбудити приспаныхъ силъ руского народа, и не звернути на себе бачности рускихъ воєводôвъ, щó управляли окремѣшными волостями (округами) и гóродами. Такъ явивъ ся Казимиръ несподѣвано пôдъ Львовомъ, здобувъ укрѣпленый монастырь святого Юрія, а щобы нагнати страху мѣсту Львову и замкненымъ въ нѣмъ боярамъ, вырубавъ въ пень багато людей, щó

*) Ки Галицкій Юрій II. (Болеславъ Тройденович) и Казимиръ, король польскій, поженили ся зъ дочками великого князя литовского, Ґедымина.

зъ околицѣ повтѣкали и схоронили ся въ монастыри при церквѣ святого Юрія и на кладовищи. Львôвъ не бувъ также приладженый на такій нападъ, тому мѣщане по короткôй облозѣ пôддали ся Казимирови, забезпечивши собѣ жите, майно и свободу вѣры. Въ мѣстѣ вôдобравъ Казимиръ приречене вѣрности и послуху, а управу мѣста лишивъ тодѣшньому намѣстникови. Вôдтакъ вернувъ вôнъ до Кракова тою самою дорогою, забравши зъ деревяныхъ княжѣвскихъ замкôвъ у Львовѣ багато скарбôвъ. Сї замки спаливъ Казимиръ, щобы рускї бояре по єго вôдходѣ не збунтували ся и, укрѣпивши ся въ тыхъ замкахъ, не могли єму опирати ся.

Пôзнавши въ першôмъ щасливôмъ походѣ немôчь и розладъ Галицкого княжѣвства, выступивъ Казимиръ лѣтомъ 1340 р. саме по св. Иванѣ Хрестителю въ новый походъ. Теперь пустивъ ся вôнъ зъ великою воєнною силою простою дорогою черезъ бôльшї мѣста и твердынѣ въ Галицку землю. Деякї мѣста пôддали ся добровôльно, иншї знову по довшôй завзятôй обоpонѣ. Рускї бояре сподѣвали ся пôдмоги татарскои и выступили также проти короля польского. Одначе въ ихъ роботѣ не було нѣ ладу, нѣ розумного проводу, отже й они пôддали ся Казимирови, коли татарска пôдмога не наспѣла.

Такъ повело ся Казимирови здобути Перемышль, Любачѣвъ, Тустань*), Галичь, Теребовлю**) и посунутись ажь до укрѣпленого мѣста Кременця (недалеко нынѣшнихъ Бродôвъ за кордономъ). У Львовѣ и въ иншихъ мѣстахъ здобутыхъ полишивъ Казимиръ для обезпеки своєи власти нѣмецку залогу, одначе не вôдби-

*) Нынѣ село Тустановичѣ въ Самбôрщинѣ.

**) Нынѣ называють се мѣсто зъ польска Трембовля.

равъ давнымъ рускимъ достойникамъ урядôвъ и задержавъ ихъ на дальше. Справы польскû покликали Казимира назадъ до Кракова.

Нарôдъ рускій, втративши такъ несподѣвано свою самостôйнôсть, схаменувъ ся теперь и выступивъ до завзятои борбы, щобъ выдобути ся зъ пôдъ чужои власти. Проводырами руского народу, зворушеного противъ Казимира, выступають два знатнû лицарѣ: Данило (Данко) князь зъ Острога*), и Дмитро Детко (або Дашко) зъ Перемышля, „староста рускои землѣ“. Данило бувъ потомкомъ князя Романа (наймолодшого зъ сынôвъ короля Данила), а предкомъ славныхъ опôсля на Руси князѣвъ Острогскихъ. Єго приятель, Дмитро Детко, выховувавъ давнѣйше дѣти Галицко-рускихъ князѣвъ, а якъ вымеръ рôдъ князѣвъ Романовичѣвъ, управлявъ Дмитро яко староста (намѣстникъ) Галицкою Русію. Пôсля першого походу Казимира на Галицку Русь, задержавъ Дмитро лише Перемышль. Не маючи стôлько силы, щобы выперти Казимира зъ Галицкои Руси, оглянули ся тû рускû лицарѣ за пôдмогою татарскою. Нѣчого въ тôмъ дивного, що тодѣшнû Русины волѣли лучити ся зъ Татарами, котрû колись то такъ страшно пустошили руску землю, якъ пôдлягати Польщи. Сила Татаръ була вже тодѣ значно ослабла, и они вже не були тодѣ страшнû для Руси, а до того ще не мѣшали ся до справъ рускихъ, не тыкали рускои вѣры, вдоволяючи ся лише дачкою. Инакше робивъ король польскій, щобы на Руси утвердити свою власть. Скоро лише Казимиръ загорнувъ Галицку Русь, забувъ про обѣцянку, дану

*) Мѣсто на Волыни, гнѣздо славного опôсля въ исторіи роду князѣвъ Острогскихъ.

пôдчасъ першого наѣзду на Львôвъ, а заводивъ новый ладъ, новû законы, заманювавъ на свою сторону рускихъ бояръ и вельможъ высокими урядами и иншими выгодами. Бояре и вельможѣ покидали вôдтакъ руску народнôсть и предкôвску вѣру, а переходили на латиньску вѣру, котра що разъ бôльше стала ширити ся на Галицкôй Руси.

Татаре выступили зъ великою силою на Русь, пôдбиту Казимиромъ, злучили ся зъ вôйскомъ рускихъ бояръ, прогнали залоги Казимировû зъ рускихъ мѣстъ, и загнали ся ажь по Вислу та облягли Люблинъ, одначе Казимиръ змусивъ ихъ зъ вôдтамъ уступити. Лѣтописи не подають бôльше вѣстей про ту борбу зъ Казимиромъ, а згадують лише, що по вôдходѣ Татаръ Дмитро Детко и рускû бояре помирили ся зъ Казимиромъ; одначе не знати, чи пôддали ся єму, чи задержали самостôйнôсть.

Вôдтакъ погодивъ ся Казимиръ (1347 р.) зъ Литвою на два роки и задержавъ лише землю Львôвску и Перемыску, а землѣ Володимирска, Луцка, Белзка, Холмска и Берестейска лишили ся при литовскихъ князяхъ. Та ледво скôнчивъ ся речинець мира, вôдновивъ Казимиръ вôйну зъ Литвою 1349 р. Обѣ стороны вели вôйну сѣмь лѣтъ зъ великимъ завзятємъ. Спершу була перевага на польскôй сторонѣ. Казимиръ завоювавъ усю Волыньску землю окрôмъ Холма. Одначе въ Польщи пôднямо духовеньство суперечки зъ Казимиромъ. Литовскû князѣ Любартъ и Кейстутъ покорыстували ся тымъ замѣшанємъ въ Польщи, прогнали польскû залоги зъ Волыни, зруйнували замки, котрû почавъ ставити Казимиръ, и загнали ся въ своѣмъ походѣ ажь въ Польщу. Казимиръ утративъ всѣ рускû займища и мусѣвъ на ново зачинати завоєванє Волыни. Тутъ ставъ єму въ

пригодѣ Папа Римскій, назначивши десятину зъ церковныхъ приходôвъ одного року на вôйну зъ „поганами и шизматиками“ (якъ называє въ своѣмъ письмѣ Литовцѣвъ и Русинôвъ). Тодѣ Казимиръ зробивъ умову зъ своимъ сестрѣнцемъ Людвикомъ, королемъ угорскимъ. Людвикъ зрѣкъ ся Галицкои Руси въ корысть Казимира, одначе вымовивъ собѣ, що вôнъ и єго наслѣдники мають право выкупити Галицку Русь вôдъ наслѣдникôвъ Казимировыхъ за 100.000 золотыхъ. Колижь Казимиръ не лишивъ бы мужеского потомка, тодѣ Галицка Русь и Польща дôстануть ся яко спадщина королеви угорскому. Забезпечивши собѣ такимъ способомъ спадщину Галицкои Руси, мусѣвъ король угорскій дати Казимирови збройну помôчь, щобы вôдорвати сю спадщину зъ пôдъ власти Литвы. Але й Ольґердъ оглянувъ ся за пôдмогою и злучивъ ся зъ подôльскими Татарами. Спершу взявъ бувъ верхъ Казимиръ, и не тôлько завоювавъ Волынь, але й пôймавъ Кейстуга, а Любартъ такожь мало що не попавъ ся въ неволю. Колижь вôйско угорске вернуло домôвь, а Кейстутъ утѣкъ зъ неволѣ и спôльно зъ Ольґердомъ почавъ нову вôйну зъ Казимиромъ, повернуло ся щастє въ ихъ сторону. Литовцѣ выперли польскѝ залоги зъ Волыни и загнали ся ажь въ Польщу, а Любартъ занявъ Галичь, одначе мусѣвъ зъ вôдтамъ уступати. Опôсля не находимо въ лѣтописяхъ вѣстей про дальшѝ походы воєннѝ; мабуть Ольґердъ зновъ помиривъ ся зъ Казимиромъ. Знаємо тôлько, що Литовцѣ задержали тѝ самѝ землѣ, якѝ мали передъ сею вôйною, а Казимиръ взявъ лише Львôвску землю и обовязавъ ся татарскимъ ханамъ платити рôчну дачку, отже узнавъ тымъ верховну власть Татаръ надъ Львôвскою землею.

Новый походъ Казимира въ р. 1366 закôнчивъ

справу въ користь польского короля. Ольґердъ мусѣвъ помирити ся зъ Казимиромъ на такихъ умовахъ: Казимиръ зрѣкъ ся Луцкои и Берестейскои землѣ; Белзку и Холмску землю дôставъ до смерти Юрій Наримунтовичь (Ольґердôвъ братанець), а Володимиръ и Кременець дôставъ князь Олександеръ Коріятовичь (Ольґердôвъ братанець); владѣльцемъ Луцкои землѣ лишивъ ся Любартъ. Всѣ три князѣ литовскі̂ признали короля Казимира своимъ зверхникомъ.

Одначе ся умова не полагодила ще суперечки мѣжь Польщею а Литвою про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства, а по смерти Казимира розгорѣла ся нова завзята вôйна.

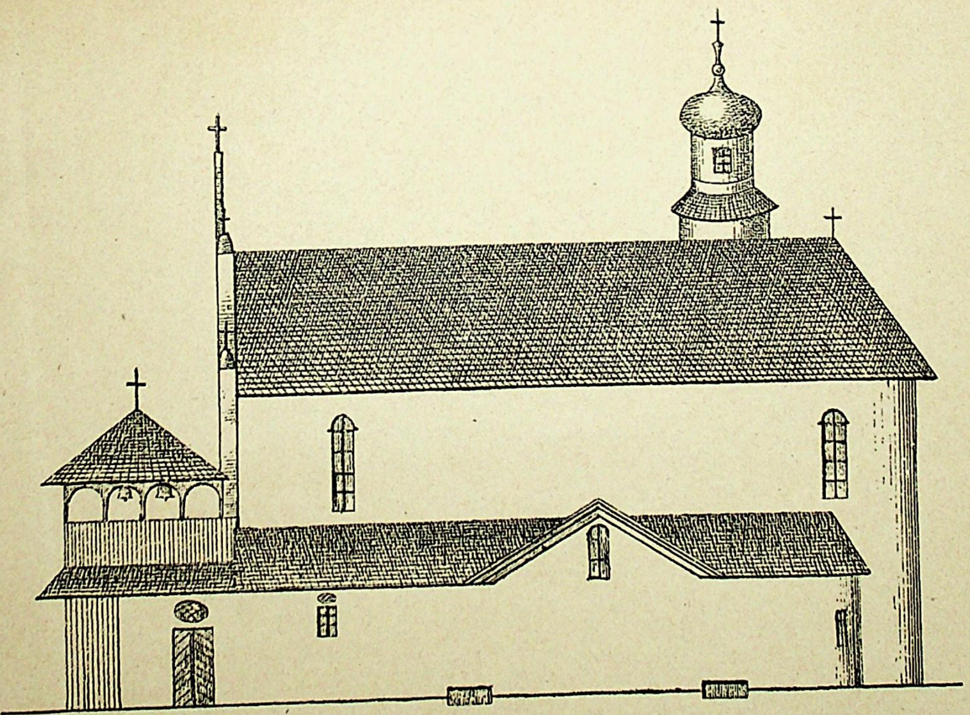
5. Казимиръ вводить новый ладъ въ завоєваной Галицкôй Руси.

Землѣ, вôдступлені̂ Казимирови литовскими князями, простирали ся на схôдъ по рѣку Серетъ, на захôдъ по Вислоку, на полудне по Карпаты, а на пôвночи опирали ся о Володимирске князѣвство и Полѣсє. Та не тôлько своимъ просторомъ була Галицка Русь для малои ще тодѣ Польщѣ добрымъ здобуткомъ. Край нашь славивъ ся, якъ мы попереду (стор. 49) згадували, доброю, плодорôдною землею. Напады Татаръ пôдъ проводомъ Батыя опустошили вправдѣ и вылюднили Галицку Русь, одначе небавомъ пôсля татарского погрому Галицка и Волыньска земля зновъ доволѣ густо заселила ся. Король Данило и єго братъ Василько, та ихъ сыны Левъ и Володимиръ завели зновъ ладъ въ тыхъ земляхъ, и забезпечили ихъ границѣ. Такъ окрôмъ Львова и давнои княжои столицѣ Галича та старинныхъ княжихъ

мѣстъ Перемышля и Теребовлѣ, були значнѣ мѣста въ завоеванôй Казимиромъ Галицкôй Руси якъ: Сянôкъ, Ряшôвъ, Ярославъ, Любачѣвъ, Городокъ, Щирець, Старый Самбôръ (нынѣ Старе Мѣсто), Тустань (нынѣ село Тустановичѣ), Тысьмениця, Коропець (нынѣ село), Рогатинъ, Коломыя и иншѣ. Одначе тѣ мѣста не були обезпеченѣ твердыми камѣнными стѣнами (мурами) и вежами, якъ то бувало въ инншихъ тогдѣшнихъ державахъ захôдныхъ, лише по бôльшôй части були обведенѣ земляными окопами и укрѣпленѣ деревляными стѣнами та замками. Такъ само церквы та монастырѣ ставлено тодѣ найбôльше зъ дерева; мурована була лише церква Пр. Богородицѣ въ Галичи (мабуть зъ часôвъ Володимирка), вежа давного монастыря руского въ Спасѣ (въ Самбôрщинѣ) и церковця въ Лавровѣ, де хоронили тѣла рускихъ князѣвъ.

Завоювавши Галицку Русь, подумавъ Казимиръ завчасу, щобы собѣ тутъ забезпечити панованє на будущину. Тому на мѣсци давныхъ деревляныхъ замчищь ставивъ вôнъ мурованѣ зъ камѣня и паленыхъ цеголъ новѣ замки, костелы, обводивъ мѣста и замки муроваными стѣнами, валами и глибокими ровами (н. пр. у Львовѣ, Перемышли, Сяноку, Любачевѣ, Теребовли, Галичи и Тустани).

Казимиръ бажавъ такожь завоевану Русь тѣснѣйше злучити зъ Польщею, а именно мѣста рускѣ звязати зъ Польщею купецкими корыстями и выгодами. Казимиръ вôдновивъ тому купецкѣ умовы зъ сусѣдними державами, вôдки купцѣ присылали свои товары до головныхъ рускихъ мѣстъ. Деякимъ рускимъ мѣстамъ (Львову, Сяноку, Ряшеву и Коломыѣ) надавъ Казимиръ нѣмецке право, зване магдебурскимъ. Право магдебурске списане въ Нѣмеччинѣ, дôстало ся и до Польщѣ и признавало мѣстамъ

ЦЕРКВА ПР. БОГОРОДИЦѢ ВЪ ГАЛИЧИ.

самоуправу (автономію) и незалежнôсть. Нимъ користували ся лише мѣщане, поселенî середъ мѣскихъ мурôвъ, и були вызволенî зъ пôдъ власти и суду королѣвскихъ урядникôвъ и судіѣвъ. Мѣстами управляла выбрана на зборахъ мѣщанъ рада громадска, въ котрôй засѣдавъ бурмістръ зъ радными; лава, зложена зъ выбраныхъ 12 судіѣвъ, судила справы кримінальнî, присуджувала кары, а рада выконувала сî кары. Вôдъ засуду лавы можна було вôдкликуватись до верховного суду въ Краковѣ. Вôдъ засуду верховного суду можна було вôдкликуватись ще до короля, котрый для такихъ справъ именувавъ 6 судіѣвъ зъ 6 польскихъ мѣстъ. Тî судіѣ рѣшали справу въ останнѣй инстанціи. Надаючи маґдебурске право, знѣсъ Казимиръ давнî рускî установы, однакъ лишивъ волю кождому мѣщанинови вôдкликувати ся до права маґдебурского або до свого народного права. Мѣста, надѣленî лѣсами або зарослыми просторами, часто вызволявъ король вôдъ дачки на якійсь часъ, а тî заросты казавъ корчувати и обертати на пасовиска або рôлю. Такимъ способомъ приманювавъ Казимиръ зъ далекихъ краѣвъ людей, котрî заселювали рускî мѣста. Окрôмъ Вôрменъ, Сараценôвъ, Татаръ и Жидôвъ, котрî по части вже за рускихъ князѣвъ жили у Львовѣ, напливае сюды багато Нѣмцѣвъ и збогачуе ся надаными землями та купецкими корыстями. Помѣжь Русинôвъ втискають ся чужî люде, а зъ ними й чужа вѣра, чужî звычаѣ.

Одначе Галицка Русь зразу не втратила зовсѣмъ своеи самоуправы, не була цѣлкомъ зрôвнана зъ иншими краями Польщѣ, значить, не стала зразу польскою провінціею, а задержала по части давный рускій ладъ ажь до року 1432. Краевымъ начальникомъ бувъ староста рускои землѣ (а не воевода, якъ се

бувало по инших польскихъ земляхъ). По бôльшихъ рускихъ мѣстахъ лишили ся зъ часôвъ рускихъ князѣвъ рускû уряды. Мѣжь людностію Галицкои Руси находимо бояръ, котрû орудували державными земскими добрами, одначе лише землею, а не людьми, бо селяне були людьми вôльными. За землю селяне платили або вôдрабляли боярамъ та дѣдичамъ, бо були ще й дѣдичѣ, властителѣ бôльшихъ дôбръ, одначе не мали назвы бояръ. Були ще священики, мѣщане, дяки (се значить писарѣ, щó списували урядовû письма — грамоты) и бортники (пасѣчники).

Казимиръ не забувавъ про пôдмогу, яку єму въ борбѣ зъ Литвою подававъ Папа Римскій. Бажаючи вывдячитись за ту пôдмогу, король польскій пильно дбавъ про розширенє латиньскои (римско-католицкои) вѣры въ завоєванôй Руси, и тымъ змôцнявъ тутъ своє панованє. Русины, приймаючи латиньску вѣру, покидали рускû звычаѣ, руску мову и народнôсть и вôдчужували ся вôдъ своихъ братôвъ, щó дôстали ся пôдъ власть Литвы. Багато рускихъ вельможь, заманеныхъ свѣтлостію польского трону, великими почестями и высокими урядами, приймало латиньску вѣру. Не дивпиця, що багато Русинôвъ такимъ способомъ покинуло свою предкôвску вѣру и руску народнôсть и стали Поляками.

Въ розширюваню латиньскои вѣры на Руси помагавъ Казимирови великій розстрôй, якій тодѣ повставъ у рускôй церквѣ. Коли на Руси заведено христіяньство, бувъ головою рускои церквы митрополітъ въ Києвѣ, котрый слухавъ Царгородского патріярха, яко верховного начальника грецкои церквы, а патріярхъ узнававъ ще тодѣ головою церквы Папу Римского. Митрополітѣ Києвскому пôдлягали всѣ рускû єпископы (владыки) и духовенство. Пôсля страшныхъ нападôвъ татарскихъ

перенѣсъ ся рускій митрополітъ далеко на пôвнôчь, сперщу до Володимира надъ рѣкою Клязмою (1299 р.), а вôдтакъ до Москвы (1325 р.), щó стала столицею великого князѣвства Московского. Задля того сему митрополітѣ ненаручно було наглядати вôддаленû рускû землѣ, щó належали почасти до Литвы а почасти до Польщѣ. Ще бôльше спиняла въ тôй справѣ митрополіта неприязнь мѣжь князями Литовскими и Московскими. Тымъ способомъ наставъ въ рускôй церквѣ такій розстрôй, що вѣра латиньска могла собѣ здобути цѣлкомъ перевагу въ Галицкôй Руси. Ледви бо Казимиръ змôцнивъ свое пановане въ Галицко-рускôй земли, то ставъ вôнъ вôдбирати церквы Русинамъ и перемѣнявъ на латиньскû костелы *). Побôчь рускихъ епископствъ въ Галичи, Перемышли, Холмѣ и Володимирѣ засновуе Казимиръ латиньскû епископства, а въ Галичи навѣть архиепископство. Рускû вельможѣ и бояре, бачивши такій ростроôй въ рускôй церквѣ, бажали, щобы „вѣра руска не загинула и не була въ порузѣ", и домагали ся установленя окремого митрополіта для Галицкои Руси. Казимиръ признавъ потребу руского народу и пôсля руского звычаю вразъ зъ рускими князями (щó мали тутъ свои удѣлы ще зъ часôвъ самостôйности Галицко-Володимирского князѣвства), зъ боярами и духовенствомъ выбрали на соборѣ епископа Антонія Галицкимъ митрополітомъ. Сего выбраного митрополіта Антонія посылае король польскій зъ письмомъ до патріярха Царгородского, щобъ его настановивъ Галицкимъ митро-

---

*) Такъ на примѣръ призначивъ Казимиръ церкву Пр. Богородицѣ у Львовѣ на костелъ, пôзнѣйше катедру латиньского архиепископа.

політомъ. Одначе Казимиръ вже не дождавъ ся сего, бо ажь по єго смерти патріярхъ постановивъ Антонія грамотою зъ 1371 р. митрополітомъ Галицкимъ и пôдчинивъ єму всѣ рускй епархіѣ (области, щó пôдлягають єпископамъ), якй були пôдъ властію польского короля.

6. Прилученє Киѣвщины и Подôля до Литвы.

Прилучивши до Литвы князѣвства Смоленьске, Черниговске и Сѣверске, звернувъ ся Ольґердъ до полудневого рускихъ земель. Киѣвщина и Подôлє були все ще залежнй вôдъ татарскихъ ханôвъ Золотои Орды. Одначе около 1350 р. татарскй ханы не мали вже давнои силы и такои власти надъ полудневыми рускими землями, якъ давнѣйше, и тому звали ся лише зверхниками тыхъ земель. Въ Золотôй Ордѣ почавъ ся внутрѣшній розладъ, а потужна и страшна колись держава татарска почала роздроблюватись и слабнути. Въ рôжныхъ татарскихъ земляхъ (улусахъ) появляють ся незалежнй татарскй, або й мѣсцевй рускй князѣ. Те саме мусѣло стати ся и зъ найдальшими захôдными улусами татарскими: землею Киѣвскою и Подôльскою.

Киѣвске князѣвство було такъ само залежне вôдъ Орды, якъ и иншй рускй князѣвства, пôдчиненй Татарамъ. Татарскй урядники (баскаки) выбирали тамъ дачки (татарщину), або князѣ мусѣли давати дружину ханови на военнй походы. Одначе Татаре не мѣшали ся до внутрѣшнього ладу рускихъ земель. Але князѣ мусѣли ѣздити до хана, возити подарунки ханьскимъ любимцямъ та жѣнкамъ, и выпрошувати вôдъ хана грамоты (ярлики), которыми ханъ потверджувавъ князѣвъ. Такъ

и Киѣвщиною управляли рускі князѣ, котрі доставали грамоты (ярлики) на се князѣвство зъ Орды. Лѣтописецъ згадує, що въ р. 1331 княживъ въ Киѣвскôй земли якійсь князь Федôръ, залежный вôдъ татарского баскака.

Иншî були вôдносины Подôля до татарскои Орды. Вже въ тыхъ давныхъ часахъ, коли на Руси панували першî рускî князѣ, сидѣли на Подôлю племена Угличѣвъ и Тиверцѣвъ и Подôлє не належало до великихъ князѣвъ Киѣвскихъ. Ажь Галицкî князѣ розпростерли въ сю сторону свою власть и прилучили до своєи державы невелику частину Подôля, щô тодѣ ще звало ся Понизє. Князь Данило Галицкій звернувъ бачнôсть на велику вагу Понизя, одначе татарскій нападъ перебивъ єго заходы, щобы цѣле Понизє пôдгорнути пôдъ свою власть. Незалежна часть Понизя надъ долѣшнимъ Днѣстромъ пôддала ся Татарамъ, а небавомъ и та частина, щô належала до Галицкихъ князѣвъ. Такимъ способомъ власть татарскихъ ханôвъ змôцнила ся на Понизю, зъ котрого повставъ просторый улусъ (удѣлъ), званый вôдъ 14-го столѣтя Подôлємъ.

Заволодѣвши Подôлємъ, обложили Татаре людей даниною, котру збирали атаманы, начальники округôвъ, щô мали по кôлькананцять сѣлъ, осадъ и хуторôвъ, а зôбрану дачку вôддавали татарскимъ баскакамъ. Верховну власть надъ Подôлємъ мали татарскî темники (начальники десятьтысячного вôйска татарского), щô кочували мабуть въ степовôй смузѣ Подôля. Они не змѣняли своихъ кочовищь, не покидали Подôля та не переходили въ иншî степы такъ, якъ то робили иншî племена татарскî Власть подôльскихъ темникôвъ татарскихъ переходила зъ батька на сына. Татаре, щô сидѣли на Подôлю, обходили ся по людски зъ мешканцями

Подôля и за ихъ приводомъ взяли ся навѣть управляти рôлю.

Въ половинѣ 14-го столѣтя (около 1350 р.) ослабла власть хана Золотои Орды. а подôльскî Татаре вôдрываютъ ся зъ пôдъ єго зверхности и выступаютъ пôдъ незалежными начальниками. Начальники подôльскихъ Татаръ давали навѣть пôдмогу военну Ольґердови, якъ мы вже (стор. 90) згадували, въ єго борбѣ зъ Польщею о Галицку спадщину, бо король польскій Казимиръ выступивъ зъ правами до Подôля, яко давного удѣлу Галицкихъ князѣвъ. Ольґердъ зробивъ 1351 р. союзъ зъ подôльскими Татарами, вôддавъ имъ Подôлє, котре Казимиръ уважавъ своєю землею, и разомъ зъ ними пустошивъ рускî землѣ, забранî Казимиромъ. Одначе въ р. 1356 выправляє Казимиръ до татарскихъ владѣльцѣвъ пословъ зъ подарунками, щобъ ихъ перетягнути на свôй бôкъ и справдѣ Татаре обѣцяли єму дати пôдмогу проти Литвы.

Ся непевнôсть подôльскихъ Татаръ дала мабуть Ольґердови причину до вôйны. Въ р 1362 побивъ Ольґердъ князѣвъ татарскихъ на берегахъ рѣчки Синьои Воды (нынѣшньои Синюхи, щô вливаε ся до рѣки Бога). Останки розбитои Орды татарскои переселились то въ Крымъ, то въ Добручу (при устю Дунаю), а Подôлє перейшло пôдъ власть Литовцѣвъ. Подôлє тогдѣшне займало широкій просторъ лѣвобôчь Днѣстра, вôдъ Серета Днѣстрового ажь по Чорне море, порѣче Бога и край правобôчь Днѣпра вôдъ рѣчки Роси ажь по Чорне море. Подôлє було зъ усѣхъ полудневорускихъ земель найлюднѣйшимъ краємъ, и тому раньше всѣхъ стало у себе заводити внутрѣшній ладъ.

Пôсля завоєваня Подôля мусѣла и Киѣвщина признати надъ собою власть великого князя литовского,

котрого держава окружала Киѣвщину зо всѣхъ сторôнъ. Ольґердъ занявъ Киѣвъ безъ борбы, усунувъ тамъ князя Федора, щô признававъ надъ собою власть татарскои Орды и вôддавъ Киѣвъ пôдъ управу сынови свому Володимирови *). Вôдъ сына сего Володимира, Олександра або Олелька, Ольґердового внука, починає ся новый рôдъ княжій Олельковичѣвъ, що княживъ у Києвѣ бôльшь сто лѣтъ, а пôдъ ихъ панованємъ зновъ процвитала Киѣвска земля.

Простору землю подôльску давъ Ольґердъ яко удѣльне князѣвство своимъ чотыромъ братанцямъ, сынамъ Коріята. Князѣ Коріятовичѣ оперли ся на мѣсцеву руску людность, завели приязнь зъ подôльскими атаманами и почали ставити крѣпости въ Смотричи, Бакотѣ, Каменци, щобъ ту землю захистити вôдъ чужихъ наѣздôвъ.

Також и иншû рускû землѣ, прилученû до Литвы, пороздававъ Ольґердъ своякамъ, вôдь котрыхъ пôшли славнû опôсля на Руси роды княжû. Въ пôвнôчнôй сторонѣ Волыни дôставъ удѣлъ Федоръ Ольґердовичь, голова княжои родины Санґушкôвъ; потомки Корыбута-Дмитра Ольґердовича (головы княжихъ родôвъ Вишневецкихъ, Заславскихъ, Корецкихъ и Ружиньскихъ) утвердили ся въ полудневôй Волыни, а також въ Киѣвщинѣ по обохъ берегахъ Днѣпра, на полудни Києва. У Володимирѣ Волыньскôмъ и въ Луцку княживъ вже зъ давнѣйшихъ часôвъ, якъ знаємо (стор. 86.), Любартъ, Ольґердôвъ братъ, а по нѣмъ єго сынъ Федоръ **). Василь и Ан-

*) Для лѣпшого перегляду подаємо на слѣдуючôй сторонѣ родовôдъ князѣвъ Ґедыминовичѣвъ

**) Федоръ Любартовичь оснувавъ и вывѣнувавъ въ р. 1400 монастырь Василіяньскій въ Уневѣ, въ Золочѣвщинѣ.

Литовскі князѣ зъ Ґедыминового роду *).

Ґедыминъ (1316—1341) вел. кн. лит.

- Ольґердъ (1345-1377) в. кн. лит.
  - 1. жѣнка Марія Витебска
    - Дмитро Корыбутъ
    - Володимиръ кн. Киѣв.
      - Олександеръ (Олелько)
  - 2. жѣнка Уляна Тверска
    - Ягайло в. кн. л. (1377) кор. поль. (1386 до 1434)
      - Володиславъ Варненьскій кор. поль. (1434-1444)
      - Казимиръ Ягайловичь в. кн. лит. (1440) кор. поль. (1447-1492)
        - Янъ Ольбрахтъ кор. поль. (1492-1501)
        - Олександеръ вел. кн. лит. (1492) кор. поль. (1501-1506)
        - Жигмонтъ I. Старый в. кн. лит. и кор. поль. (1506-1548)
          - Жигмонтъ II. Августъ в. кн. лит. и кор. поль. (1548-1572)
    - Скиргайло 1387-1392
    - Свидригайло (1430-1432) в. кн. лит.
- Кейстутъ † 1381
  - Витовтъ (1392-1430) в. кн. лит.
  - Жигмонтъ (1432-1440) в. кн. лит.
- Любартъ
- Коріятъ
- Альдона жѣнка Казимира В. кор. поль.
- жѣнка Болеслава Тройденовича.

*) Родовôдъ сей не єсть повный и не выказує всего потомства Ґедыминового роду, лише тыхъ членôвъ, про котрыхъ є згадка въ исторіи Руси. — в. кн. лит. значить великій князь литовскій, кор. поль. — король польскій.

дрѣй Ольґердовичѣ (сыны Ольґердовѝ) дôстали удѣлы въ Сѣверщинѣ, а Константинъ Ольґердовичь (голова княжого роду Чарторыйскихъ) дôставъ Черниґôвъ и Чарторыю (на Волыни).

7. Галицка Русь пôдъ властію Угрôвъ. Смерть Ольґерда.

По смерти польского короля Казимира Великого († 1370) дôсталась Польща (на основѣ попередньои умовы зъ польскими и угорскими панами) єго сестрѣнцеви Людвикови, королеви угорскому. Король Людвикъ надавъ Галицку Русь знѣмченому князеви Володиславови Опольскому, котрый бувъ внукомъ Казимира Великого по сестрѣ. Володиславъ бувъ чужинець и яко католикъ надававъ уряды чужинцямъ католикамъ, и пильно дбавъ про розширенє католицкои вѣры на Руси. Управу Польщѣ лишивъ король Людвикъ своѣй матери и додавъ ѣй прибôчну раду, зложену зъ панôвъ и духовныхъ польскихъ. Одначе королева мати не умѣла вдержати ладу въ Польщи и зъ того повстала домашна ворохобня.

Симъ розладомъ въ Польщи покорыстувались литовскѝ князѣ и розпочали новѝ напады на Польщу. Розгорѣлась на ново вôйна мѣжь Литвою и Польщею и тягнула ся кôлька лѣтъ. Доперва въ р. 1377 помиривъ ся король польскій и угорскій Людвикъ зъ Ольґердомъ и симъ закôнчила ся довголѣтна суперечка про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Литва дôстала землѣ: Берестейску, Володимир-

ску и Луцку, а Польщи припала земля Холмска и Белзка *).

Въ тôмъ-же роцѣ 1377 умеръ великій князь Ольґердъ, розпростерши широко займища литовскои державы вôдъ Балтійского моря до Чорного въ одну сторону, а въ другу вôдъ рѣкъ Угры и Оки **) ажь по рѣку Бугъ. На тôмъ великôмъ просторѣ, заселенôмъ Русинами, ледви можна було добачити малый закутокъ державы, заселеный литовскимъ племенемъ (ледво десята частина литовскои державы), щ' утворило сей осередокъ, коло котрого мало-по-малу злучили ся всѣ полудневіи и захôдніи рускіи землѣ (князѣвство Смоленьске, Сѣверске, Черниговске, Киѣвске, Волыньске и Подôле). Руска народнôсть значно переважала въ Ольґердовôй державѣ народнôсть литовску такъ що до числа, якъ и що до простору земель, якіи заселювала. Тай просвѣтою стояли Русины высше Литовцѣвъ, и тому на Литвѣ ширила ся руска вѣра и мова, рускіи звычаѣ. Такимъ способомъ велике князѣвство литовске стало за Ольґерда справдѣ князѣвствомъ рускимъ.

Спôльнôсть вѣры и мовы тягнула також Галицку Русь до тыхъ краѣвъ, щó належали до Литвы, де руска народнôсть мала таку вагу. Русины, завоеваніи Казимиромъ, не могли освоити ся зъ новымъ ладомъ, якій вôнъ позаводивъ въ Галицкôй Руси, тымъ бôльше, що той ладъ не бувъ прихильный рускôй вѣрѣ и народно-

---

*) Землю Белзку мавъ задержати досмертно братанець Ольґердôвъ, Юрій Наримунтовичь, яко залежный князь вôдъ Польщѣ, а по его смерти дôстало ся князѣвство Белзке мазовецкимъ (польскимъ) князямъ.

**) Угра плыве до Оки, а Ока вливае ся до Волги.

сти. Отже коли Литовцѣ выперли Полякôвъ зъ Волыни, тодѣ й въ Галицкôй земли пôдняли ся Русины противъ новому ладови. Багато католикôвъ вôдступило вôдъ римскои церквы, не стало нѣ душпастырѣвъ, нѣ костелôвъ, нѣ доходôвъ, котрыми Казимиръ ихъ вывѣнувавъ, лише мале число людей на Руси лишило ся при вѣрѣ католицкôй. Король Людвикъ и князь Володиславъ Опольскій постановили позаходитись, щобы зновъ завести и змôцнити католицку вѣру на Галицкôй Руси. Папа Григорій установивъ латиньскі єпископства въ Перемышли, Володимирѣ и Холмѣ (котрі вже давнѣйше були основані, але не введені), а єпископство въ Галичи пôднѣсъ Папа до значеня митрополіѣ. Князь Володиславъ Опольскій вывѣнувавъ латиньску митрополію Галицку доходами зъ рускихъ мѣстъ, а крôмъ того надавъ сѣй митрополіи и латиньскимъ єпископствамъ деякі дôбра рускихъ єпископôвъ*). Латиньскі монахи Францѣшкане и Доминикане розвинули живу дѣяльнôсть въ розширюваню католицкои вѣры межи Русинами, и не обмежали ся лише на Русь Галицку, але сягали навѣть въ землю Волыньску, де княживъ Любартъ.

Розширюванє латиньскои вѣры въ Галицкôй Руси, надаванє чужоземцямъ рускихъ земель и высокихъ урядôвъ не могло припасти до вподобы Русинамъ, а особливо рускимъ боярамъ. Тому входили они неустанно въ змовы зъ Татарами й Литовцями, и пôдмагали ихъ напады на Галицку Русь. Володиславъ Опольскій, по-

---

*) Въ р. 1414 перенесено латиньске архієпископство зъ Галича до Львова и вôддано архієпископови руску церкву на катедру; такъ само въ Перемышли перероблено латиньску катедру зъ рускои церквы.

бачивши, що годѣ буде удержатись въ Галицкôй Руси при безнастанныхъ нападахъ Литовцѣвъ, зрѣкъ ся 1379 року Галицко-Львôвскои землѣ и замѣнявъ єѣ за польскû землѣ. Вертаючи въ Польщу, забравъ зъ собою Володиславъ Опольскій и перенѣсъ до Ченстоховы зъ Белзкои церквы чудотворный образъ Пр. Богородицѣ, котрый пôсля переказу зъ иншими подарунками дôставъ зъ Грецiѣ за царѣвною Анною князь Володимиръ Великій. Зъ мѣстъ уступила залога Володислава Опольского, а Галицка Русь перейшла пôдъ власть короля Людвика и була пôдъ панованємъ угорскимъ сѣмь лѣтъ.

Людвикъ дбавъ лише про своє королѣвство угорске, а для Галицкои Руси не вдѣявъ нѣчого доброго. Галицкою Русiю управляли старосты и верховный воєвода угорскій въ Галичи. По смерти Людвика*) (1382 р.) знову выкликали Литовцѣ зворушенє въ Галицкôй Руси. Ревнû прихильники православнои вѣры выступили смѣлѣйше, якъ передъ тымъ, а єпископы латиньскû мусѣли уступити. Въ латиньскôй катедрѣ (въ костелѣ архиєпископа) въ Галичи и въ иншихъ костелахъ перестали вôдправляти службу Божу, а Русины повôдбирали дôбра, якû Володиславъ Опольскій надавъ латиньскôй митрополiи въ Галичи, и заборонили латиньскимъ архиєпископамъ побирати призначенû имъ доходы зъ рускихъ мѣстъ и земель. Ажь въ кôлька лѣтъ опôсля постаравъ ся Папа, щобы латиньскимъ владыкамъ знову вôддано ихъ костелы и дôбра.

---

*) По смерти Людвика правила въ Галицкôй Руси єго дочка Марiя (1382–1387).

8. Ягайло великимъ княземъ литовскимъ и королемъ польскимъ. Галицка Русь, Молдавія и Бесарабія переходять пôдъ власть Польщѣ.

Великій князь литовскій Ольґердъ назначивъ своимъ наслѣдникомъ Ягайла, старшого сына свого и Уляны, княгинѣ Тверскои. Литовска держава булабъ и дальше зôстала рускою, якою була за Ольґерда, коли бъ Ягайло бувъ не одруживъ ся зъ польскою королевою Ядвиґою, щó по смерти батька свого, короля угорского Людвика, засѣла на престолѣ польскôмъ. Ягайло, выхованый въ православнôй вѣрѣ (мавъ имя Якова), принявъ вѣру католицку и имя Володислава, та зъобовязавъ ся навернути Литовцѣвъ до католицкои вѣры. Литовцѣ зъобовязались слухати короля польского яко свого верховного владѣльця, стояти разомъ зъ Польщею въ борбѣ противъ спôльныхъ ворогôвъ и нѣчого не почипати, щобы супротивляло ся добру польскои державы. Мабуть и королева польска зъобовязала ся, стояти проти спôльного ворога и не дѣяти нѣчого противного литовскôй державѣ.

Такимъ способомъ Литва и Русь, пôдчинена Литвѣ, були злученй зъ Польщею пôдъ однымъ владѣльцемъ, а Ягайло писавъ ся зъ того часу „королемъ польскимъ, верховнымъ княземъ литовскимъ и дѣдичемъ Руси“.

Простора часть литовскои Руси намагала ся теперь вôдôрватись зъ пôдъ власти Ягайла, котрый, принявши латиньску вѣру, втративъ право до Руси, якъ думали Русины. Одначе Ягайло по кровавôмъ бою привернувъ супокôй.

Въ роцѣ 1387 выправила ся Ядвиґа на Галицку

Русь и выперла зъ вôдтамъ угорскû вôйска своеи сестры Маріѣ Такъ прилучили Поляки другій разъ Галицку Русь до Польщѣ, а управу краю обнявъ воевода Судомирскій Янъ зъ Тарнова и называвъ ся рускимъ старостою.

Злучене Литвы зъ Польщею надало Польщи перевагу надъ краями, котрû въ полудневo-схôднôй сторонѣ межували зъ Галицкою Русію. Краѣ сû, положенû надъ рѣками Серетомъ и Прутомъ, щó плывуть до Дунаю, опирали ся о усте Дунаю, Карпаты и Чорне море. Заселенû нынѣ Румунами або Волохами, звуть ся они Молдавія и Бесарабія. Одначе въ першôй половинѣ 13-го столѣтя були тû краѣ пôдъ властію Галицкихъ князѣвъ. Рускû князѣ позакладали въ тыхъ краяхъ чимало мѣстъ, але помѣжь Русинами сидѣли тутъ ще й останки инших народôвъ, щó здавна кочували въ тыхъ сторонахъ и по части пôдпадали пôдъ власть рускихъ князѣвъ. Опôсля завоювали Татаре також сû землѣ, а въ половинѣ 14-столѣтя выперли ихъ вôдси Волохи, прибувши зъ пограничныхъ Карпатскихъ гôръ. Волохи плекали багато рогатого товару, отже имъ припали до вподобы сû нашû луги наддунайскû и надпрутскû. Спершу сидѣли Волохи помѣжь Русинами якъ гостѣ, приймали руску вѣру и звычаѣ, поки не збôльшило ся ихъ число незвычайно такъ, що вытиснули своихъ ґаздôвъ, оснували нову державу Молдавію, котрою правивъ воевода. Такъ вôдôрвавъ ся сей край вôдъ Галицкого князѣвства въ тôмъ самôмъ часѣ, коли король польскій Казимиръ занявъ Галицку Русь. Якъ же сусѣдна Угорщина дôйшла до великои могучости, простягнули угорскû королѣ свою руку на Молдавію, а молдавскû воеводы пôдпали пôдъ власть Угорщины.

Король Ягайло покорыстувавъ ся розладомъ въ

Угорщинѣ по смерти короля Людвика и пôдгорнувъ Молдавію пôдъ свою власть. Волоскій воєвода зъобовязавъ ся до вѣрности и послуху Ягайлѣ и єго наслѣдникамъ, а те саме приобѣцяли волоскй бояре въ окремôй грамотѣ, писанôй рускою мовою, якою тодѣ говорили на дворѣ волоскихъ воєводôвъ и бояръ. Такъ заходомъ Ягайла перейшла Молдавія и Бесарабія пôдъ власть Польщѣ.

9. Ягайло вводить латиньску вѣру на Литвѣ.

Оженивши ся зъ польскою королевою Ядвиґою, засѣвъ Ягайло на польскôмъ престолѣ. Небавомъ пôдчинивъ ся вôнъ зовсѣмъ поглядамъ и змаганямъ Поляковъ. Тому силкувавъ ся вôнъ завести въ Литвѣ католицку вѣру и польскій ладъ державный, опертый на шляхтѣ и польскихъ правныхъ установахъ, а наконець людность великого князѣвства литовского бажавъ зôляти зъ Поляками въ одну народность польску. Одначе всѣ тй змаганя Ягайла и єго наслѣдникôвъ не вспѣли змѣнити прикметъ рускои народности, але спинили єи природный розвитокъ и зрôстъ, а на самооборону противъ польского напору зъужились найкрасшй силы народного духа.

Русины, поселенй на Литвѣ, не хотѣли приймати латиньскои вѣры и лишили ся при вѣрѣ своихъ батькôвъ. Родовитй Литовцѣ мусѣли пôдъ строгостію тяжкихъ каръ и мукъ хрестити ся на латиньску вѣру, хочь багато зъ нихъ вже вызнавало вѣру грецку. Вôдтакъ заложивъ Ягайло багато костелôвъ, надававъ имъ землѣ и доходы, и увôльнивъ латиньске духовенство

вôдъ свѣтскихъ судôвъ, вôдъ всякихъ данинъ и тягарôвъ.

Такожь заявивъ Ягайло, що всѣ землѣ великого князѣвства литовского прилучає до Польщѣ, а литовскимъ боярамъ надає такû права, якû мала шляхта польска, але тôлько тымъ, щó приймуть латиньску вѣру. Бояре дôставали давнѣйше вôдъ великого князя за выслуги землѣ, села, хуторы, але не могли ихъ анѣ продати, анѣ въ спадщинѣ передати кревнымъ. Князь мôгъ тû добра назадъ вôдняти, а теперь стали они дѣдичами сихъ земель, наколи покинули вѣру своихъ батькôвъ, а перейшли на латиньску. Подаючи лишь католикамъ всѣлякû права и корысти, приманювавъ Ягайло православныхъ Литовцѣвъ до вôдступства, цѣлû верствы народу литовского ополячувались, вôдчужувались вôдъ Русинôвъ, переходили въ таборъ польскій и помагали Полякамъ ослабляти силы рускû. Вь своѣй релігійнôй ревности обернувъ ся опôсля Ягайло и противъ православныхъ Русинôвъ и заборонивъ Литовцямъ католикамъ дружити ся зъ Русинами православными.

По кôлькомѣсячнôмъ побутѣ Ягайла на Литвѣ настали великû змѣны що до посѣданя землѣ, що до мовы, вѣры и суспôльного житя. На Литвѣ що разъ голоснѣйше и ширше стала гомонѣти польска мова, выпираючи здавна розширену тамъ мову руску.

10. Витовтъ великій князь литовскій.

Сû змаганя Ягайла выкликали неспокоѣ на Литвѣ. Противъ Ягайла выступає насамперѣдъ єго стрыєчный братъ Витовтъ, сынъ Кейстута, чоловѣкъ вельми способный и въ своихъ замыслахъ смѣливый. Витовто-

ви не сподобалось, що Ягайло назначивъ свого брата Скиргайла намѣстникомъ Литвы. Витовтъ бажавъ стати великимъ княземъ литовскимъ и утворити зъ Литвы та приналежныхъ до неи рускихъ земель окрему вôдъ Польщѣ и самостôйну литовско-руску державу. По кôльколѣтнôй вôйнѣ помиривъ ся Ягайло зъ Витовтомъ (1392 р), зробивъ єго великимъ княземъ литовскимъ и пôдчинивъ єго верховнôй власти всѣ литовскѣ и рускѣ князѣвства и землѣ, якѣ належали до Литвы. Тôлько Галицка Русь лишила ся при Польщи. Скиргайла настановивъ Ягайло „великимъ княземъ рускимъ" и вôддавъ єму Киѣвске князѣвство, вôдôбране Володимирови Олельковичови Се не сподобало ся удѣльнымъ князямъ рускимъ, що Ягайло такъ вывысшивъ Витовта. Рускѣ князѣ не любили Витовта за те, що вôнъ принявъ латиньску вѣру, и не хотѣли признати єго верховнымъ княземъ. Опôръ рускихъ князѣвъ бувъ на руку Витовтови, щобы знищити автономію рускихъ земель т. є. знищити удѣльнѣ князѣвства и пôдчинити ихъ своѣй власти, та обсадити залежными вôдъ себе намѣстниками и старостами.

Витовтъ занявъ землю Волыньску, и тодѣ Луцкъ ставъ другою єго столицею, а вôдтакъ вôднявъ Подôлє вôдъ Федора Коріятовича (1393 р). Захôдну часть Подôля заложивъ Витовтъ королеви Ягайлѣ за двайцять тысячь гривенъ срѣбла*), а Ягайло перепродавъ свои права на Подôлє Краковскому воєводѣ Спыткови зъ Мельштына, котрый найбôльше причинивъ ся до того, що Ягайло ставъ королемъ польскимъ. Спытко ставъ теперь удѣльнымъ княземъ захôдного Подôля, котре було

*) около 5000 кільо срѣбла.

краємъ богатымъ, добре заселенымъ и загосподарованымъ за панованя князѣвъ Коріятовичѣвъ. Вôнъ роздававъ мѣста и землѣ Полякамъ и иншимъ чужинцямъ, котрî по смерти Витовта помогли Польщи загорнути цѣле Подôлє.

Небавомъ забравъ Витовтъ князѣвство Смоленьске (1395 р.), а по смерти Скиргайла (1396 р.) князѣвство Киѣвске и настановивъ тамъ своихъ намѣстникôвъ. Тымъ способомъ докôнчивъ Витовтъ знищеня автономіѣ (самостôйности) рускихъ земель, приналежныхъ до Литвы и бувъ однымъ зъ найзнатнѣйшихъ державцѣвъ того часу.

Але Витовтъ тымъ не вдовольнивъ ся а загадавъ пôдбити пôдъ свôй вплывъ Золоту Орду татарску и тодѣ вже розширити межѣ своєи державы на пôвнôчь и сходъ. Одначе походъ Витовта на Татаръ скôнчивъ ся невдачею. Въ кровавôмъ бою надъ рѣкою Ворсклою (1399 р.) полягло багато вôйска польского и литовского, наложивъ головою и Спытко, володарь Подôля, а Витовтъ ледво втѣкъ зъ боєвища. Витовтъ вôдкупивъ теперь Подôлє вôдъ Спытковои вдовы и надавъ Свидригайлови, рôдному братови Ягайла. Небавомъ однакъ вôдôбравъ Витовтъ Подôлє, а надавъ Свидригайлови Сѣверщину.

Нещаслива битва Витовта зъ Татарами надъ Ворсклою причинила ся до змôцненя звязку межь Литвою и Польщею. Витовтъ мусѣвъ глядѣти пôдмоги у Ягайла супротивъ своихъ сусѣдъ, т. є. супротивъ Москвы, Золотои Орды и нѣмецкихъ хрестоносцѣвъ. Въ р. 1401 зъѣхавъ ся у Вильнѣ Ягайло зъ Витовтомъ, и тамъ литовско-рускî князѣ и бояре заприсягли помагати польскому королеви и выбрати его великимъ княземъ литовскимъ, якъ бы умеръ Витовтъ. Зъ свого боку польскî паны зъобовязали ся, якъ бы вмеръ Ягайло, безъ згоды

Витовтовои нѣкого не выбирати королемъ въ Польщи. Такимь способомъ повставъ політичный звязокъ (унія) мѣжь Литвою и Польщею, до якого зъобовязавъ ся Ягайло пôдчасъ коронованя въ Краковѣ.

Сей звязокъ Литвы зъ Польщею вельми не сподобавъ ся нѣмецкимъ хрестоносцямъ. Пôдъ Дубровномъ (Ґрінвальдомъ), на межахъ Польщѣ и землѣ хрестоносцѣвъ, прийшло зъ ними до крôвавого бою (въ р. 1410). Руско-литовскіи вôйска здержали першій напôръ Нѣмцѣвъ, а галицко-рускіи доверишили побѣды. Нѣмецкіи хрестоносцѣ нѣколи не пôдняли ся зъ того часу до давнои силы, одначе не покидали думки, надолужити сіи страты зъ пôдмогою нѣмецкого цѣсаря.

Спôзнавши таку силу въ союзѣ Литвы и рускихъ земель зъ Польщею, бажавъ Ягайло Литву ще тѣснѣйше злучити зъ Польщею, а се злученє вôдбуло ся въ р. 1413 и называє ся Городельскою унією. Въ Городлѣ, надъ Бугомъ, зъѣхали ся на соймъ Ягайло зъ польскими панами и Витовтъ зъ литовскими боярами. Тутъ потверджено умову, зроблену въ Вильнѣ що до выбору польского короля и великого князя литовского: бояре литовскіи стали властителями и дѣдичами своихъ дôбръ, звали ся вже шляхтою и дôстали польскіи гербы (шляхоцкіи вôдзнаки). Такъ перемôгъ на Литвѣ польско-латиньскій вплывъ, бо права польскои шляхты дôстали лише тіи бояре, щó були латиньскои вѣры. Они мали право надѣляти своихъ дочокъ землями, коли тіи вôддавали ся за католикôвъ. На высшіи уряды въ Литвѣ могли дôстати ся лише католики.

Тіи постановы Городельского сойму пôдписали родовитіи и зрущеніи Литовцѣ латиньскои вѣры. Русинôвъ не було на соймѣ; они остали вѣрніи своѣй народно-

сти и вѣрѣ, але були выключенӣ вôдъ правъ, якӣ мали католики.

Звязокъ Литвы зъ Польщею допомôгъ Витовтови одолѣти своихъ ворогôвъ и розширити свôй вплывъ на Московщину, на Новгородъ и Псковъ та Орду татарску. Одначе небавомъ пôзнавъ Витовтъ, що при всѣй своѣй славѣ и потужности вôнъ бувъ залежный вôдъ Польщѣ. Въ Польщи раднӣ паны (сенаторы), котрыми верховодивъ Краковскій єпископъ (опôсля кардиналъ)*) Збигнѣвъ Олесницкій, опанували слабодушнымъ королемъ Ягайломъ и наглядали Витовта такъ, що вôнъ не мôгъ нѣчимъ розпорядити пôсля своеи волѣ. Зрозумѣвъ Витовтъ, що Поляки дивились на Литву и прыналежнӣ до неи рускӣ землѣ, якъ на свою здобычь, отже задумавъ придбати собѣ політичну самостôйнôсть и стати литовскимъ королемъ. До того намовлявъ Витовта нѣмецкій цѣсарь Жигмонтъ, бо й єму не въ ладъ було злучене Литвы зъ Польщею. Одначе всему тому перешкодивъ Збигнѣвъ Олесницкій. Вже бувъ назначеный и день коронаціѣ, зъѣхали ся запрошенӣ князѣ и гостѣ, але Поляки переймили послôвъ цѣсарскихъ и вôдôбрали королѣвску корону, призначену для Витовта. Небавомъ пôсля того вмеръ Витовтъ зъ журбы въ 81 роцѣ житя (1430 р.)

Витовтъ бувъ чоловѣкъ дуже розумный, хоробрый лицарь, не гнобивъ иншои вѣры, хочь бувъ католикомъ, одначе, знищивши самостôйнôсть литовскои Руси, улекшивъ Полякамъ на будущину прилучити Русь до Польщѣ. Бажаючи стати самостôйнымъ королемъ, мовьбы причувавъ Витовтъ, яка лиха година настане для Литвы и Руси, коли тӣ землѣ стануть зовсѣмъ залежными вôдъ

---

*) найвысшій достойникъ духовный.

Польщѣ, однакъ не вспѣвъ сеи лихои долѣ вôдъ своеи державы вôдвернути.

11. Свидригайло великій князь литовскій.

По смерти Витовта выбрали на Литвѣ великимъ княземъ Свидригайла, Ягайлового брата. Ягайло зgодивъ ся на се, думаючи, що молодшій его братъ стане ему корити ся и буде намѣстникомъ польскимъ. Одначе Свидригайло хочь и перемѣнивъ зъ волѣ Ягайла православну вѣру на латиньску, бувъ прихильный Русинамъ и давнôй своѣй вѣрѣ. Свидригайло вважавъ себе дѣдичемъ Литвы и Руси, а опираючись на рускôмъ народѣ, бажавъ свою державу зробити незалежною вôдъ польского короля.

Тымчасомъ Поляки домагали ся, щобы Свидригайло Подôлє и Волынь вôдступивъ Польщи, а коли Свидригайло вôдповѣвъ, що Литва и Русь — се его спадщина, постановили они силомôць загорнути въ свои руки тû богатû и урожайнû землѣ рускû.

Хитрощами захопили Поляки Подôлє та стали вымагати вôдъ Свидригайла, щобы вôддавъ Волынь и присягнувъ на вѣрнôсть польскому королеви. Тымчасомъ Свидригайло забажавъ, якъ колись Витовтъ, королѣвскои короны, щобы стати зовсѣмъ незалежнымъ володаремъ. Вôнъ ставъ умовляти ся зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ, зъ хрестоносцями, зъ Волохами и Татарами, та й Русины пôдмагали Свидригайла въ его намѣрахъ. Теперь вже не могло обôйти ся безъ вôйны.

Ягайло вырушивъ зъ вôйскомъ на Волынь Вôйна вела ся зъ обохъ сторôнъ зъ великимъ завзятємъ, але на останку мусѣли Поляки помирити ся зъ Свидригай-

ломъ и єму зôставити схôдне Подôлє и Волынь. Свидригайло оборонивъ такимъ чиномъ свою незалежнôсть вôдъ Польщѣ. Якъ тôлько Поляки побачили, що вôйною не можна покорити Свидригайла, стали уживати иншихъ способôвъ, щобъ єго зовсѣмъ зôпхнути зъ княжого престолу. Супротивъ Свидригайла высунули они Витовтового брата Жигмонта, князя Стародубского, и стали єму помагати, щобъ вôнъ здобувъ собѣ великокняжій престôлъ. Жигмонтъ напавъ несподѣвано на Ошмяну, де Свидригайло бувъ зô своимъ дворомъ. Свидригайло ледво втѣкъ, а Жигмонтъ коронувавъ ся у Вильнѣ великимъ княземъ (1432 р.). Жигмонтъ признавъ Ягайла своимъ верховнымъ володаремъ и дôставъ Литву лише досмертно яко край залежный вôдъ польскои короны. Такъ само признавъ Жигмонтъ Подôлє и Волынь яко власнôсть Польщѣ. Тымъ способомъ знищили Поляки самостôйнôсть литовско-рускои державы, котрои наслѣдники Ґедыминовû такъ смѣло боронили. Не дивниця отже, що оборонцемъ самостôйности и незалежности Литвы и Руси выступає теперь Свидригайло, за котрымъ стояла вся Русь. Кôльканайцять лѣтъ мусѣвъ Свидригайло бороти ся зъ Поляками и родовитыми Литовцями, котрû признали своимъ княземъ Жигмонта. Въ сѣй борбѣ вызначивъ ся на Волыни рускій воєвода князь Олександеръ Н ô с ъ, а на Подôлю князь Федько О с т р о г с к і й. Особливо Федько Острогскій, хоробрый лицарь, зъ пôдмогою Волохôвъ и Татаръ, добувъ собѣ великои воєннои славы и прогнавъ Полякôвъ зъ Подôля. Вôйна вела ся зъ обохъ сторôнъ зъ великимъ завзятємъ, бо она прибрала цѣху̂ вôйны народнои и релігійнои; а така вôйна выкликує звычайно розъяренє, пристрасти и незвычайну лютôсть. Такъ Федько Острогскій ударивъ несподѣвано на Полякôвъ, коли они переправлялись черезъ рѣчку Морахву, щô вливає ся

*

лѣвобôчь до Днѣстра. Недалеко села Копыстрына прийшло до кровавои битвы, въ котрôй лягло 12.000 Полякôвъ. Не такъ щасливо вела ся вôйна на Волыни, де Русинъ Грицько Кердеєвичь, що́ вступивъ въ службу Полякôвъ, побивъ князя Носа пôдъ Грубѣшовомъ.

Свидригайлови не щастило ся. Найвѣрнѣйшiи прихильники и порадники, майже весь цвѣтъ литовско-руского лицарства пропавъ въ тôй борбѣ. Нѣмецкiи хрестоносцѣ помирили ся зъ Польщею, а Татаре такожь перестали пôдмагати Свидригайла. Въ тыхъ пригодахъ и Свидригайло втративъ полiтичный розумъ. Вôнъ лютивъ ся надъ своими противниками, каравъ декого строгими карами, неразъ задля самого пôдозрѣня и тымъ вôдчужувавъ собѣ Русинôвъ и Литовцѣвъ. Навѣть товариша довголѣтнои борбы, Федька Острогского, пôдозрѣвавъ Свидригайло о зраду и казавъ замкнути до вязницѣ. Зъ пôдмогою Полякôвъ выдобувъ ся Острогскiй зъ вязницѣ, але розъяреный тыми вчинками Свидригайла, помиривъ ся зъ польскимъ королемъ и пôддавъ ся єму зъ всѣми своими землями, задержуючи ихъ лише досмертно.

Свидригайло втративъ въ сѣй борбѣ всѣ краѣ окрôмъ Луцка зъ околичными землями, помиривъ ся зъ польскимъ королемъ и признавъ єго своимъ верховнымъ володаремъ. Але й тутъ ще Свидригайло не бувъ певный свого житя, бо на него настававъ великiй князь Жигмонтъ. Свидригайло мусѣвъ утѣкати въ свои до́бра надъ Прутомъ, а Луцкъ загорнувъ Жигмонтъ. Жорстокôсть Жигмонта супротивъ Русинôвъ и Литовцѣвъ довела до того, що князѣ Чарторыйскiи убили Жигмонта (1440 р.) и закликали зновъ Свидригайла на великокняжiй престôлъ. Одначе Свидригайло прогайнувавъ пригôдну хвилю, а литовскiи паны выбрали тымчасомъ вели-

кимъ княземъ Казимира, наймолодшого Ягайлового сына. Зъ того часу уступає зъ поля Свидригайло и доживає свого вѣку въ Луцку, де вмеръ 1452 р. Цѣле житє Свидригайла було завзятою борбою за самостôйнôсть и незалежнôсть старои Литвы, котра разомъ зъ нимъ зôйшла въ могилу.

12. Смерть и характеръ Ягайла. Казимиръ Ягайловичъ.

Ягайло не доживъ кôнця вôйны мѣжь Польщею а Свидригайломъ и вмеръ 1434 р. Ягайло бувъ король слабодушный и невеликихъ здôбностей. Змалку навыкъ вôнъ до рускихъ звычаѣвъ и рускои мовы и бувъ вихованый въ православнôй вѣрѣ пôдъ вплывомъ матери-Русинки. Одначе, ставши королемъ польскимъ, принявъ латиньску вѣру, а окруженый Поляками, переймавъ ся польскими звычаями, хочь не мôгъ вже зовсѣмъ вôдвыкнути вôдъ того, зъ чимъ зживъ ся въ молодости. За вплывомъ польского духовеньства, именно могучого єпископа Збигнѣва Олесницкого, Ягайло ширивъ ревно вѣру латиньску на Руси и тымъ причинивъ немало шкоды рускôй народности, котра тогдѣ ще тѣсно була звязана зъ православною вѣрою.

По смерти Ягайла засѣвъ на престолѣ въ Польщи єго старшій сынъ Володиславъ. Вôнъ у всѣмъ ишовъ слѣдомъ батькôвскимъ и не радъ бувъ тôму, що на Литвѣ выбрали єго молодшого брата Казимира великимъ княземъ и тымъ способомъ хотѣли удержати незалежнôсть Литвы вôдъ Польщѣ. Одначе Володиславъ не мôгъ тôму супротивити ся, бо небавомъ выбрали єго также

Угры своимъ королемъ, а на Уграхъ мавъ вôнъ доволѣ дѣла, замотавшись у вôйну зъ Турками.

Казимиръ Ягайловичь бувъ ще малолѣткомъ, тому́ нимъ опѣкувала ся мати Русинка*), а державою правивъ воєвода Виленьскій, Янъ Ґаштовтъ. Спершу бувъ Казимиръ прихильный Русинамъ, вôдновивъ (1440 р.) Київске князѣвство и надавъ Олельковн (Олександрови), сынови Володимира Ольґердовича, котрого колись то выперъ бувъ Витовтъ зъ Києва. Князь Олелько и єго сынъ и наслѣдникъ Семенъ Олельковичь (1455—1471 р.) були прихильными Русинамъ и православнôй вѣрѣ, вôдбивали смѣло напады Орды татарскои на Київску землю и заселяли степовый край оселями на полудне ажь по Чорне море.

Тымчасомъ король Володиславъ полягъ (1444 р.) въ бою зъ Турками пôдъ Варною, надъ Чорнымъ моремъ (тому́ звуть єго Варненьскимъ), а Поляки выбрали королемъ на єго мѣсце великого князя литовского Казимира. Зъ того часу ставъ Казимиръ зовсѣмъ податливымъ, и хиливъ ся то на сторону Польщѣ, то Литвы и часто мусѣвъ пôддавати ся вплывови Збигнѣва Олєсницкого. Теперь постановивъ польскій король зовсѣмъ знищити вплывъ Русинôвъ у великôмъ князѣвствѣ литовскôмъ и усунути князѣвъ Олельковичѣвъ зъ Києва, котрî черезъ три поколѣня були провôдниками руского народу. Коли вмеръ (1471 р.) Київскій князь Семенъ Олельковичь, не давъ Казимиръ Київского князѣвства єго сы-

---

*) Софія, мати короля польского Володислава и великого князя литовского Казимира, четверта жѣнка Ягайлова, була дочкою князя Андрѣя Голшаньского.

нови, а постановивъ тамъ воєводою, то є своимъ намѣстникомъ, Мартина Ґаштовта.

Мѣжь рускимъ народомъ повстало велике невдоволенє, що въ Киевѣ засѣвъ воєвода, чужинець и родомъ и вѣрою, залежный вôдъ короля. Зрозумѣли и рускû князѣ удѣльнû, що Казимиръ до того самого йде, що колись Витовтъ, замѣняючи князѣвъ по всѣхъ удѣлахъ своими намѣстниками. Зробили отже потайну змову, а проводырами тои змовы були два внуки Киѣвского князя Володимира Ольґердовича, Михайло Олельковичь и Федоръ Ивановичь Бѣльскій, та своякъ королѣвскій, князь Гольшаньскій. Они мабуть хотѣли захопити въ свои руки Казимира, а литовскимъ княземъ зробити Михайла Олельковича. Але вчасно про все дôзнавъ ся король. Бѣльскій довѣдавъ ся про се и втѣкъ за кордонъ та ставъ служити Московскому князеви Иванови Василевичеви, а товаришѣвъ его Михайла Олельковича и князя Гольшаньского спôймали и король казавъ ихъ въ Києвѣ покарати смертію (1482 р.). Такъ знищено удѣльный устрôй литовскои Руси.

13. Упадокъ самостôйности Новгорода и Пскова.

Троха раньше литовскои Руси втративъ свою самостôйнôсть и давну славу Великій Новгородъ, а за нимъ и Псковъ. Ще Витовтъ мавъ мовьбы зверхнôсть надъ староруськими мѣстами Новгородомъ и Псковомъ, и постановлявъ тамъ своихъ намѣстникôвъ. Опôсля вызволили ся Новгородъ и Псковъ зъ пôдъ зверхности Литвы, а всежь таки неразъ глядѣли тамъ пôдмоги супротивъ великому князеви Московскому, котрый лакомымъ

окомъ споглядавъ на тѝ заможнѝ староруськѝ мѣста. Литва не була такъ небезпечна для Новгорода, якъ Москва. Пôдъ опѣкою Литвы жили Новгородцѣ давнымъ громадскимъ житємъ. Народнѝ вѣча полагоджували всѣ справы, а не оденъ посадникъ (намѣстникъ), втративши прихильнôсть народу, мусѣвъ уступати, або й наложивъ головою. Богацтва купецкого мѣста Новгорода, що мавъ тодѣ кôлькасоть тысячь людности, приманювали сусѣднихъ Московскихъ князѣвъ, котрѝ старали ся єго пôдчинити своѣй власти. Супротивъ сихъ змагань Московскихъ князѣвъ выступає Марта Борецка, вдова по посаднику (намѣстнику). Она наклонила Новгородцѣвъ, выслати посольство до короля Казимира и запросити єго свояка, Михайла Олельковича, на посадника. Братъ Михайла, Києвскій князь Семенъ Олельковичь, бувъ добре вѣдомый на цѣлôй Руси, а ихъ стрый, Иванъ Володимировичь, недавно передъ тымъ правивъ Новгородомъ. Король згодивъ ся, и князь Михайло Олельковичь прибувъ (въ 1470 р.) до Новгорода.

Саме тодѣ выбрали собѣ Новгородцѣ нового архиєпископа, котрого мусѣвъ посвятити митрополитъ въ Москвѣ. Въ тôй справѣ поѣхали послы въ Москву, а великій князь Московскій назвавъ передъ ними Новгородъ своєю „батькôвщиною", и нагадавъ, що вôнъ єсть родовымъ володаремъ Новгорода. Новгородцѣ закипѣли гнѣвомъ, дôзнавшись, що ихъ вôльне мѣсто має бути „батькôвщиною" князя Московского. Прихильники Марты Борецкои скликали вѣче, щобы зôрвати зносины зъ Москвою, а зробити союзъ зъ Казимиромъ. Князь Московскій. Иванъ Василевичь, розпочинає задля того вôйну зъ Новгородомъ, обмеженымъ на властнѝ силы. Огнемъ у мечемъ стелить собѣ дорогу до Новгорода и поставляє тамъ свого намѣстника.

Ще разъ опôсля (1479 р.) зрываe ся Новгородъ до борбы за свою самостôйнôсть, однакъ Иванъ Василевичь занявъ мѣсто и завѣвъ тамъ новый ладъ: приписавъ свои права́, наложивъ податки, знѣсъ урядъ посадника, а вѣчевый дзвôнъ забравъ до Москвы. Прихильникôвъ Литвы (мѣжь ними Марту Борецку) вôдôславъ пôдъ сторожïю до Москвы и загорнувъ ихъ майно. Не було вже чути вѣчевого дзвона, що́ скликувавъ нарôдъ на вѣче, одначе нарôдъ ворушивъ ся, а кровь лила ся по улицяхъ мѣста. Всякïй опôръ карали лютыми карами, богатыхъ купцѣвъ и мѣщанъ высылали тысячами въ Москву и забирали ихъ достатки. Иванъ Василевичь поставивъ для обезпеки своєи власти середъ мѣста твердыню, котра споглядала на скорый упадокъ Новгорода. Воля и слава Новгорода пропали на все, а небавомъ (1510 р.) то само стало ся и зъ Псковомъ, а оба староруски̂ мѣста зъ просторыми землями вôйшли въ складъ великого князѣвства Московского. Нынѣ въ Новгородѣ жиє ледво 17.000 людей, а мѣсто не маe нѣякого значѣня.

14. Князь Михайло Глиньскïй вступаe ся за самостôйнôсть Руси.

Духъ рускïй, хочь пригнобленый, все ще ворушивъ ся въ земляхъ великого князѣвства литовского. Руски̂ князѣ пôдняли ся ще разъ (1508 р.) пôдъ проводомъ Михайла Глиньского за самостôйнôсть Руси. Сей князь походивъ зъ знатного татарского роду, що́ поселивъ ся на Руси и принявъ христïяньску вѣру ще за Витовта. Протягомъ одного столѣтя придбали собѣ Глиньски̂ за выслуги князямъ литовскимъ просторî

землѣ въ Київщинѣ и на Чорнôй Руси, и займали высокû уряды. Найбôльшь вызначивъ ся зъ сеи родины князь Михайло Глиньскій. Молодôсть провѣвъ вôнъ за границею, займаючись наукою, а вôдтакъ здобувъ собѣ славу великого воєвника въ походахъ въ Нѣмеччинѣ, на службѣ у цѣсаря Максимиліяна, въ Италіи, Испаніи и иншихъ краяхъ. Вернувши до краю вже немолодымъ чоловѣкомъ, занявъ Глиньскій зразу видне мѣсце мѣжь литовско-рускими вельможами.

По смерти Казимира засѣвъ на польскôмъ тронѣ єго сынъ Янъ Ольбрахтъ (Альбрехтъ *), а рускû князѣ выбрали єго молодшого брата Олександра великимъ княземъ литовскимъ, щобы тымъ способомъ вôддѣлити Литву вôдъ Польщѣ. Се було дѣло Глиньского и зъ того часу Глиньскій ставъ придворнымъ маршалкомъ и головнымъ порадникомъ Олександра. Русины почали теперь зновъ здобувати собѣ давне значѣнє въ Литвѣ, а литовскû паны католицкои вѣры нерадо на се споглядали. Передъ самою смертію князя Олександра побивъ Глиньскій Татаръ на прахъ и теперь задумавъ по Олександрѣ засѣсти на великокняжôмъ престолѣ. Одначе противники выпередили єго и выбрали великимъ княземъ литовскимъ Жигмонта, наймолодшого зъ сынôвъ Казимира Ягайловича. Жигмонтъ, выхованый въ Польщи, заразъ ставъ на сторону противникôвъ Глиньского. Русины мусѣли уступати мѣсця Литовцямъ католикамъ, а коли на те жалувались передъ великимъ княземъ, уважали ихъ неприхильными державѣ и зрадниками. Такъ Троцкій вое-

*) Казимиръ Ягайловичь умеръ 1492 р., а по нѣмъ бувъ королемъ сынъ єго Янъ Ольбрахтъ (1492—1501) а вôдтакъ молодшій сынъ Олександеръ (1501—1507).

вода, Янъ Забжезиньскій, обвинувативъ Михайла Глиньского, що вôнъ бажає вôдорвати рускû землѣ вôдъ Литвы. Глиньскій домагавъ ся суду, а коли не мôгъ дôждати ся справедливости, порозумѣвъ ся зъ Иваномъ Василевичемъ, княземъ Московскимъ, напавъ Яна Забжезиньского и убивъ єго Се було явнымъ покликомъ до розрыву рускихъ земель вôдъ Литвы. Одпаче не всѣ рускû землѣ дали пôдмогу Глиньскому; деякû волѣли власнû выгоды, котрыхъ сподѣвали ся вôдъ Польщѣ, нѣжь народну політичну самостôйнôсть. Тымчасомъ и обѣцяна пôдмога московска не надходила, а Жигмонтъ наближавъ ся зъ великимъ вôйскомъ польскимъ. Глиньскій бачивъ, що програвъ справу и переправивъ ся зъ своими братами и прихильниками въ Московщину, покладаючи свои надѣѣ на нову вôйну Москвы зъ Польщею.

За намовою Глиньского занявъ Иванъ Василевичь Смоленскъ, одпаче Глиньскій не дôставъ обѣцянои нагороды, то є намѣстництва въ Смоленьску. Жалувавъ вôнъ теперь, що зôрвавъ зъ Литвою, и почавъ потайно переговорювати зъ Жигмонтомъ. Одпаче паны литовскû бояли ся повороту свого противника и вôдкрыли думки Глиньского Московскому князеви. Глиньского втрутили до темницѣ, а опôсля вылупили єму очи и засудили на досмертну вязницю.

Такъ закôнчила ся остання проба княжои Руси, пôднята въ оборонѣ своєи народнои справы. Княжій рôдъ бувъ немôчный въ тôй борбѣ, бо не заступавъ справъ цѣлого народу и тому не мôгъ цѣлого народу пôдняти до борбы за загальну народну справу. Справы княжихъ родôвъ або противились потребамъ руского народу або були для него байдужнû и тому княже сторонництво показало ся немôчнымъ. Русь пôдъ проводомъ литовско-рускихъ князѣвъ програла такимъ спосо-

бомъ першу часть борбы, котру вела зъ польскимъ вплывомъ. Одначе у внутрѣ Киѣвскои землѣ, котра до останку сильно стояла за народну справу, скрывалися зароды новыхъ силъ, якимъ суджено було выступити опôсля до другои части борбы зъ Польщею зъ бôльшимъ щастємъ.

15. Внутрѣшній ладъ на Галицкôй Руси пôдъ властію Ягайлового роду.

Коли Казимиръ Великій прилучивъ Галицку Русь до Польщѣ въ р. 1340 (стор. 84), вводивъ дуже обережно новый ладъ въ нашôй земли, такъ що майже цѣле столѣтє Галицка Русь мала все ще окрему управу. Одначе за Ягайла втратила Галицка Русь свою окремѣшнôсть и самостôйнôсть. Въ р. 1432 зъѣхали ся польскû папы на соймъ до Єдльна (въ Польщи) и на тôмъ соймѣ Ягайло прилучивъ єѣ яко провінцію до Польщѣ т. є. Галицка Русь перейшла зовсѣмъ пôдъ польску управу и польскû законы, якъ кожде инше воєводство польске. Зъ того часу настає въ Галицкôй Руси польскій ладъ и проявляє ся сильнѣйшій, нѣжь давнѣйше, польскій вплывъ.

Галицка Русь була теперь подѣлена на два воєводства: Руске и Белзке. Руске воєводство дѣлило ся на 5 земель: Львôвску, Перемыску, Галицку, Холмску и Сянôцку. Цѣлымъ краємъ управлявъ рускій воєвода, постановленый королемъ. Землями управляли каштеляны.

Бояре рускû тратять давне значѣнє въ Галицкôй Руси. Пôсля постановъ Єдльненьского сойму Галицкû бояре були зрôвнанû зъ польскою шляхтою, одначе тôлько бояре-католики. Бояре православнои вѣры мусѣли

платити податки, служити въ службѣ военнôй навѣть поза границями Польщѣ, а шляхтичѣ-католики служили найбôльше 6 тыжднѣвъ въ ополченю (посполитôмъ рушеню) и то лише въ границяхъ державы. Такъ само будова замкôвъ спадала важкимъ тягаремъ не тôлько на мѣщанъ и селянъ, але и на бояръ православнои вѣры. Польскимъ панамъ и иншимъ чужинцямъ подавали королѣ землѣ и то не разъ такѝ, щó належали до рускихъ бояръ. А коли бояре не могли доказати свого права дѣдицтва, то мусѣли уступати и ставали такимъ способомъ кметями (мужиками). Тѝ бояре, щó зберегли свои землѣ, стали ся зъ-польска звати **земянами** та **панами**. Такъ то станъ рускихъ бояръ въ Галицкôй Руси щезае: однѝ стають мужиками, а иншѝ, щобы зберегти свою самостôйнôсть, приймають латиньску вѣру, а вôдтакъ польскѝ имена и польску народнôсть. До того ще вôдъ половины 14-го столѣтя оселюе ся въ Галицкôй Руси багато польскои и мазовецкои шляхты. Королѣ роздають тутъ самовôльно землѣ помѣжь польску шляхту*), и такимъ способомъ найзнатнѣйшѝ польскѝ роды шляхоцкѝ мали корѣнь своеи силы въ Галицкôй Руси. Такъ найзнатнѣйшій рôдъ польскои шляхты 17-ого столѣтя бувъ рôдъ Потоцкихъ, дармá, що они спершу мали тôлько Золотый Потôкъ (въ нынѣшнѣмъ Бучацкôмъ повѣтѣ). Такъ и князѣ Любомирскѝ переселили ся зъ Краковскои землѣ и доходять до великого значѣня въ Галицкôй Руси. Те саме можна сказати и про Тарновскихъ, Собѣскихъ, зъ помѣжь котрыхъ оденъ бувъ навѣть польскимъ королемъ.

---

*) Рускимъ боярамъ надають королѣ дуже мало земель и то вельми незначнѝ.

Мѣста старинні рускі̂ (гôроды) втратили також давный ладъ громадскои рôвноправности (вѣча). Зъ Польщѣ перенесли королѣ на Галицку Русь такъ зване право Маґдебурске, про котре мы вже попереду згадували (стор. 92). Деякі̂ мѣста рускі̂ тратили давне право руске а дôставали повне право Маґдебурске, инші̂ мѣста лише зъ певними обмеженями. Такъ примѣромъ надають королѣ въ деякихъ мѣстахъ рускихъ Маґдебурске право мѣщанамъ, поселенымъ въ середмѣстю. Одначе въ многихъ мѣстахъ заселювали середмѣсте: Жиды, Поляки, Нѣмцѣ и Вôрмене, котрі̂ вспѣли выперти рускихъ мѣщанъ на передмѣстя, и такимъ способомъ лише чужинцѣ корыстувалися пôльгами, які̂ признавало имъ Маґдебурске право. Въ такихъ же мѣстахъ, де чужі̂ зайды не вспѣли ще выперти рускихъ мѣщанъ на передмѣстя, надавали королѣ Маґдебурске право всѣмъ мѣщанамъ, выключаючи православныхъ.

Такъ само урядниками по маґістратахъ могли бути лише католики. Останнього урядника зъ рускихъ мѣщанъ у Львовѣ стрѣчаємо въ р. 1418. Бувъ нимъ бурмістръ (конзуль) Иванъ Черкасъ. Зъ того часу не бачимо вже урядникôвъ маґістрацкихъ Русинôвъ, а опôсля и до радъ мѣскихъ Русинôвъ не допускали.

Зъ Галицкихъ мѣстъ бувъ найбôльше цвитучимъ и купецкимъ мѣстомъ Львôвъ, котрый корыстувавъ ся повнымъ Маґдебурскимъ правомъ. Мѣщане мали право апеляціѣ (могли вôдкликувати ся) до королѣвского суду и були вôльні̂ вôдъ всякихъ повинностей. Купецкі̂ дороги були тодѣ дуже невыгôдні̂: было багато поборôвъ мыта, а окрôмъ того кождый панъ мôгъ домагати ся оплаты за перевôзъ крамщины черезъ свою землю, або й староста за перевôзъ черезъ мѣсто. Се вельми спиняло рухъ купецкій въ краю, а крамщина задля того дорожѣла

такъ, що мало хто хотѣвъ купувати. Розвиткови купецтва ще й се вельми шкодило, що богатымъ шляхтичамъ вôльно було для свого ужитку перевозити крамщину безъ оплаты мыта. Тодѣ Жиды, щобъ не оплачувати мыта, давали грошѣ шляхтичамъ и мали право перевозити крамщину безъ оплаты мыта, вымовляючись тымъ, що везуть се для власного ужитку якогось шляхтича. Задля того мѣщане не могли займати ся купецтвомъ, мѣста пôдъупадали, окрôмъ тыхъ, щô выпросили собѣ привилеѣ (выемковû права) торгувати безъ оплаты мыта. Такій привилей дôставъ Львôвъ и се причинило ся до єго процвиту. Окрôмъ того Львôвъ мавъ право складу, то єсть всякій проѣзжій купець мусѣвъ у Львовѣ задержати ся 14 днѣвъ. Се було доволѣ недогôдно для купцѣвъ, и они продавали свои товары у Львовѣ не дуже дорого. Львôвъ бувъ заселеный Вôрменами и Поляками, а Нѣмцѣ-кольоністы у Львовѣ зляли ся въ 15-ôмъ и на початку 16-го столѣтя зъ Поляками. Окрôмъ того було чимало Жидôвъ. Рускихъ мѣщанъ мало вже находимо у Львовѣ, они мусѣли або выбирати ся зъ вôдси або зливати ся зъ Поляками.

Иншû мѣста Галицкои Руси тôлько въ части корыстували ся Маґдебурскимъ правомъ, и тому́ мѣщаньство тутъ скоро пôдъупадає. Маґдебурске право не вôдповѣдало потребамъ и поглядамъ руского мѣщаньства; хочь оно й надавало мѣстамъ самоуправу (автономію), але й старостамъ лишало ся доволѣ вплыву на мѣсто, такъ що старосты могли все таки захопити въ свои руки власть надъ мѣскою громадою. Королѣ не хотѣли дати мѣстамъ такои автономіѣ, щобъ зовсѣмъ усунула власть старостôвъ або шляхтичѣвъ на пôдчиненû имъ городы. Спершу не хотѣли королѣ обмежати вплыву шляхты, а опôсля шляхта здобула собѣ таке значѣнє,

и такъ обмежила власть королѣвъ, що они не мали вже силы, выступити проти шляхты.

По Галицкихъ мѣстахъ упадає не тôлько торговля але й промыслъ. Щобы тому запобѣгти, заводить польске правительство по рускихъ мѣстахъ ремѣсничû цехи або брацтва (зъ початкомъ 16-го столѣтя), якъ то було по мѣстахъ нѣмецкихъ и польскихъ. Одначе цеховû установы не звертали бачности на полѣпшенє ремесла, а цеховû братчики также про те не дбали, бо були забезпеченû, що нѣкому окрôмъ нихъ не вôльно займати ся ремесломъ. Задля того упадають ремесла, а шляхтичѣ мусять добôрнѣйшû выробы спроваджувати зъ-за границѣ, такъ що краєвû ремѣсники обмежають ся лише на просту роботу. Та й такъ не могли инакше охоронити ся вôдъ партачѣвъ (неналежныхъ до цеху самоукôвъ), якъ насильнымъ выдалюванємъ ихъ зъ мѣста або великими карами. Окрôмъ того цеховû установы утрудняли приступъ до брацтва, и тому́ не мôгъ розвинути ся.

На останку Жиды довершили упадокъ рускихъ мѣстъ. Они втиснули ся мѣжь повноправну шляхту и безправныхъ селянъ и такимъ способомъ не мôгъ вытворити ся середнiй станъ, котрый гамувавъ бы зъ одного боку самоволю шляхты, а зъ другого боку выдобувъ селянъ зъ тяжкого положеня.

Жиды вспѣли по мѣстахъ захопити въ свои руки торговлю и промыслъ, выперли мѣщанъ и змусили ихъ взяти ся до хлѣборобства и стати мужиками (хлопами). У всѣхъ промысловыхъ и купецкихъ справахъ держали ся Жиды разомъ, лучили ся въ спôлки, щобы зôбрати великû капiталы. Хочь они по мѣстахъ зъ Маґдебурскимъ правомъ пôдлягали воєводѣ або єго заступникови, однакъ сей дбавъ тôлько про те, щобы зôбрати доходы

свого уряду. Такъ отже могли Жиды выробити собѣ тѣсно звязану и законами признану громаду, зъ котрою не могла устоятись нѣяка громада мѣска. По бôльшихъ мѣстахъ були отже кагалы (жидôвскі громады), а по меншихъ прикагалки, залежні вôдъ кагалôвъ, а сельскі Жиды були приписані до найблизшихъ кагалôвъ. Жидôвскі кагалы мали свôй власный судъ, котрый судивъ пôсля тальмуду *), и вôдъ того суду они нѣколи не вôдкликувались до суду воєводы. Вôдпоручники кагалôвъ кождого воєводства зъѣздили ся щорôчно на „жидôвскі соймики" по черзѣ до кагальныхъ мѣстъ, выдавали постановы для всѣхъ Жидôвъ, розкладали податки, и таке инше. Королѣ уважали сей ладъ корыстнымъ для свого скарбу и потверджували єго грамотами. Жиды входили въ грошеві справки зъ старостами, обходили постановы законôвъ, арендували зборы мѣскихъ доходôвъ и мытъ, пôдглядали слабі стороны христіянъ, вызыскували ихъ и такимъ способомъ пригноблювали на власнôй земли численнѣйшу и бôльше управнену люднôсть христіяньску.

Селяне-хлѣборобы були пôсля прилученя Галицкои Руси до Польщѣ вельми пригноблені, коли польскі законы (Статутъ Вислицкій) стали обовязувати въ нашôй земли. Цѣлый тягаръ службы военнои и податкôвъ спадавъ теперь на селянъ. Всѣ права́ королѣвскі перейшли по зрôвнаню Галицкои Руси зъ польскими землями на дѣдичѣвъ. Дѣдичь мавъ отже право судити и карати пôдданыхъ собѣ селянъ, хочьбы навѣть смертію, и мôгъ накладати всякі дачки. Шляхтичь, яко вôльный

*) Книга жидôвскихъ законôвъ въ справахъ духовныхъ и свѣтскихъ, звычаѣвъ, обрядôвъ и такого иншого.

властитель землѣ, займавъ ся справами военными и державными, а селянинъ мавъ управляти рôлю и достарчати свому дѣдичеви всякихъ потребъ до житя. Селяниновн не вôльно було покинути землѣ, котру вôнъ обраблявъ, и тому бувъ вôнъ пôдданьствомъ привязаный до землѣ, до рôлѣ. Статутомъ зъ 1503 р. постановлено, що „кметь“ (селянинъ) може учити ся въ мѣстѣ якогось ремесла, штуки або науки лише передъ 12-ымъ рокомъ свого житя и то тôлько тогдѣ, якъ на се позволить дѣдичь. Опôсля выробивъ ся такій поглядъ, що „кметь“ уродивъ ся на те, щобы служити, а означити повинности кметѣвъ мавъ соймъ, въ котрôмъ они не мали нѣ одного свого заступника. Тодѣ отже означено въ соймѣ законами такъ звану панщину на 2 до 5 днѣвъ въ тыждень, а означене иншихъ повинностей лишено дѣдичеви. Отже задля тои именно самоволѣ було пôдданьство въ Польщи дуже важке.

Такъ само тратять свою самостôйнôсть бортники (пасѣчники), щô за рускихъ князѣвъ були вôльными людьми.

Королѣ польскі надають неразъ и селамъ Маґдебурске право, одначе обмежують се надане выразно лише для католикôвъ. Навѣть чужоземцѣ, щô осѣли по селахъ, корыстували ся выгôднѣйшими правами, якъ мѣсцеві рускі селяне православнои вѣры. Такъ въ 14-ômъ столѣтю поселяють ся въ Карпатахъ мѣжь Днѣстромъ а Сяномъ приходцѣ зъ Молдавіѣ и Волощины и корыстують ся правомъ волоскимъ. Громады, котрі мали волоске право, выбирали собѣ вôйтôвъ. Вôйтъ бувъ начальникомъ громады, але землею орудувала сама громада.

Селяне, доси вôльні, не могли стерпѣти важкого пôдданьства. Втративши свое майно, доведені убоже-

ствомъ до розпуки, покидали селяне свôй рôдный край и поспѣшали въ далекî степы надъ Днѣпромъ, а вôдтакъ набѣгали и пустошили власнî землѣ, недавно имъ вôдôбранî. Першій разъ така ватага военныхъ людей пустошила Галицку Русь 1469 р., а польскій лѣтописець называє ихъ **козаками**. Опôсля въ р. 1485 селяне пôдъ проводомъ якогось Мухи пôдносять бунтъ, котрый крôвавымъ способомъ приборкано. Пôзнѣйше такî бунты притихають, але вôдтакъ зновъ проявляють ся яко розбôйничî ватаги пôдъ назвою **опрышкôвъ** ажь до початку нашого столѣтя.

Духовники рускî такожь ставали щоразъ бôльше залежными и мусѣли оплачуватись по мѣстахъ раднымъ, а на королѣвскихъ ґрунтахъ старостамъ. Дѣдичѣ накладали на духовныхъ дачки, присвоювали собѣ судъ надъ ними и неразъ загортали собѣ ихъ дворища. Духовнî, поселенî на ланахъ дѣдича, мусѣли вôдбувати такî самî повинности, якъ и кметѣ, а навѣть маємо приклады, що духовнî були кметями, то єсть хлопами привязаными до рôлѣ.

Такъ польщила ся Галицка Русь, прилучена до Польщѣ. Старинне руске боярство зливалось помало зъ захожою польскою шляхтою и ставало Поляками, покинувши предкôвску вѣру и руску мову. Тôлько нарôдъ пôдъ сельскою стрѣхою зôставъ рускимъ, зберѣгъ давну вѣру, руску мову и звычаѣ; лишивъ ся самъ пень, котрый опôсля выпуститъ новî вѣти, выдавъ новî силы, щô зъ бôльшимъ щастємъ выступили въ оборонѣ самостôйности руского народу.

*

16. Внутрѣшнїй ладъ литовскои Руси пôдъ властїю Ягайлового роду.

Велике князѣвство литовско-руске складало ся зъ зъ кôльканайцяти князѣвствъ удѣльныхъ, котрыми управляли князѣ Ґедыминового роду, а въ деякихъ ще й рускї князѣ. Але зъ починомъ 15-го столѣтя що разъ менше тыхъ князѣвствъ, а мѣсце князѣвъ займають намѣстники або воєводы, залежнї вôдь великого князя.

Князѣ и бояре — се були двѣ головнї высшї верствы людности въ литовскôй Руси. Князѣ були або зрущенї литовского роду (якъ Олельковичѣ, Бѣльскї и иншї), або руского роду (якъ Чарторыйскї, Острогскї, Вишневецкї, Санґушки, Збаразкї).

Князѣ и бояре дôставали удѣлы и землѣ въ дѣдичне (наслѣдне) посѣданє (дѣдизны и выслуги) въ дарѣ вôдъ великого князя литовского, котрому за те були обовязанї до всякои службы и роботы на вôйнѣ и въ супокою, до дачокъ и иншихъ повинностей. Тї князѣ и бояре роздавали зновъ свои землѣ въ ужитокъ меншимъ посѣдачамъ зъ такими самыми повинностями вôйсковои службы и всякихъ дачокъ. Такимъ способомъ посѣдачѣ земель у великôмъ князѣвствѣ литовскôмъ були залежнї однї вôдъ другихъ.

Литовско-руске боярство не мало спершу такихъ правъ, якъ польска шляхта. Тôлько литовскї вельможѣ и князѣ, чи то руского, чи литовского роду, мали участь въ управѣ державы. Они творили раду великого князя литовского и звали ся панове рада. Доперва Ягайло надавъ права́ польскои шляхты тымъ вельможамъ и боярамъ литовскимъ, що́ приняли католицку вѣру

(стор. 190). Зъ того часу литовско-рускѣ князѣ и бояре приймають польскѣ гербы (вôдзнаки шляхоцкѣ), назвы шляхта, земяне, а такожь польску пароднôсть и звычаѣ.

Мѣста або гóроды управляли ся въ литовско-рускихъ земляхъ громадскимъ ладомъ, — вѣче полагоджувало громадскѣ справы. Колижь литовскѣ князѣ загорнули рускѣ землѣ, то дбали они про те, щобъ зъ тыхъ земель можна зôбрати якъ найбôльше военныхъ силъ. Задля того великій князь литовскій роздае землѣ князямъ, вельможамъ та боярамъ, вымагаючи за те военной службы. Такъ повстае на Литвѣ новый ладъ военный, котрому мусѣвъ уступити давный ладъ громадскій. Мѣщане вôдказують ся вôдъ военныхъ повинностей, и оплачують замѣсць того дачки. Такъ мѣщаньство уступае мѣсця станови военному, а обмежае ся на купецтво та ремесла. Зъ сею змѣною тратять мѣста автономію (самоуправу) и громадскій самосудъ. Верховна власть судова и адміністраційна переходить въ руки удѣльного князя або воеводы, намѣстника або старости яко начальника вôйскового, залежного вôдъ великого князя литовского.

Коли Литва злучила ся зъ Польщею, надавали польскѣ королѣ мѣстамъ самоуправу на основѣ Маґдебурского права, але се робили тôлько на те, щобы зъ тыхъ купецкихъ та ремѣсничихъ осадъ побирати доходы для свого скарбу и дачки на будову и направу замкôвъ. Одначе мимо надання Маґдебурского права и иншихъ пôльгъ, рускѣ мѣста, втративши давну громадску самоуправу, пôдъупадали и помалу зовсѣмъ упали, якъ то вже попереду було выказано (стор. 127).

Селяне-хлѣборобы въ великôмъ князѣвствѣ литовскôмъ жили спершу зовсѣмъ свобôдно. Они мали право самосуду. Громады, зложенѣ зъ кôлькохъ око-

личныхъ осадъ и мѣстъ сходили ся на копу або купу (громаду) на раду-вѣче и росуджували тамъ всякй справы. Селяне, поселенй на земляхъ великокняжихъ або паньскихъ пôдлягали старостамъ и иншимъ великокняжимъ урядникамъ, були вôльнй и мали по бôльшôй части свою власну землю.

Тôлько невôльна челядь була одинокимъ безправнымъ станомъ селяньскимъ у великôмъ князѣвствѣ литовскôмъ, коли тымчасомъ въ Польщи весь станъ хлѣборобôвъ не мавъ нѣякихъ правъ. Одначе такои невôльнои челяди було небагато, а неволя спадала на спôйманыхъ въ бою, або довжникôвъ, поки не вôдробили довгу.

17. Церковнй справы въ Галицкôй и литовскôй Руси.

Пôсля заведеня христіяньства на Руси бувъ головою рускои церквы Киѣвскій митрополітъ, котрый признававъ Царгородского патріярха своимъ верховнымъ начальникомъ. А що тодѣ ще мѣжь Царгородомъ и Римомъ була єднôсть въ справахъ вѣры, отже й руска церква була тодѣ въ звязи зъ Римомъ (стор. 44). Одначе въ половинѣ 11-го столѣтя (1053 р.) Царгородскій патріярхъ вôдôрвавъ ся вôдъ Риму и не хотѣвъ Папу Римского признавати головою церквы. Зъ того часу наставъ роздѣлъ мѣжь церквою захôдною (римско-католицкою, латиньскою), а схôдною (грецкою), а верховнымъ начальникомъ схôднои церквы бувъ Царгородскій патріярхъ. Вôнъ постановлявъ Киѣвскихъ митрополітôвъ и такимъ способомъ такожь руска церква вôдлучила ся вôдъ католицкои церквы, котрои головою єсть Папа Римскій.

Коли Киѣвъ задля нападôвъ татарскихъ втративъ

давше своє значѣнє яко „мати рускихъ мѣстъ“, перенѣсъ ся Кіевскій митрополітъ на пôвнôчь до мѣста Володимира надъ Клязмою (1299 р.), а вôдтакъ до Москвы (1325 р.) и опôсля причинивъ ся чимало до зросту и поваги Володимирско-Суздальского або Московского князѣвства. Зъ того часу дуже незручно було рускимъ епископамъ въ справахъ церковныхъ вôдносити ся до митрополіта въ далекôй Москвѣ, котрый все ще называвъ себе Кіевскимъ. Тай Галицко-рускіи князѣ нерадіи були тому, бо бояли ся, щобъ князѣ Московскіи тымъ способомъ не розпростерли своеи власти и на Галицку Русь. Отже небавомъ пôсля переселеня Кіевского митрополіта въ Москву основано заходомъ рускихъ князѣвъ **окрему митрополію въ Галичи**, такожь пôдвластну Царгородскому патріярсѣ. Одначе завистніи Московскіи князѣ постарались о те, що пôзнѣйше Царгородскій патріярхъ знѣсъ Галицку митрополію яко „пусту новизну“ (1347 р.). Доперва заходомъ Казимира Великого, якъ мы вже попереду (стор. 97.) оповѣдали, поставивъ патріярхъ Галицкимъ митрополітомъ Антонія (1371 р.) и пôдчинивъ єму всѣ епископства пôдвластніи тодѣ Польщи*). По смерти митрополіта Антонія (1391 р.) наставъ въ церковныхъ справахъ Галицкои Руси великій розстрôй. Галицка митрополія руска упадає, бо майже черезъ пôвтораста лѣтъ не було въ Галичи не тôлько митрополітôвъ, але навѣть епископôвъ**). Вже въ 1375 р. поручивъ Папа на престолѣ

---

*) Холмске, Турôвске, Перемыске и Володимирске.

**) Доперва король Жигмонтъ I. именує въ р. 1539. епископомъ для Галича и Львова Макарія Рафаловича Тучапского яко суфраґана (помôчника) Кіевского митрополіта.

и добрахъ Галицкои митрополіѣ оснувати латиньске архиепископство. Зъ часомъ вôдôрвано мѣста и села, принадлежнѝ до рускои митрополіѣ Галицкои, та передано латиньскому архиепископови. Латиньскій архиепископъ выперъ бувшихъ ще тодѣ рускихъ владыкъ зъ соборнои церквы и мѣста Галича*), и они мусѣли поставити собѣ въ сусѣднôмъ селѣ новый храмъ; при тôмъ храмѣ було такожь высше духовеньство (крилосъ, крилошане) и тому̀ й се село стало звати ся Крилосомъ. Такъ упала Галицка митрополія руска, а латиньскѝ архиепископы выпросили собѣ вôдъ Ягайла право (потверджене Жигмонтомъ І.), що можуть поставляти для справъ рускои церквы свѣтскихъ намѣстникôвъ. Вмѣшуване латиньскихъ архиепископôвъ и свѣтскихъ людей до справъ рускои церквы выкликало великій неладъ. Чистотѣ христіяньскои науки и богослуженю багато се пошкодило, бо духовного стану часто добивались люде, неспосôбнѝ до того нѣ своимъ розумомъ, нѣ житемъ, а такѝ, що̀ догоджували польскимъ королямъ та панамъ и тымъ здобували собѣ у нихъ ласку.

Не багато щаслившѝ були Перемыскѝ епископы, котрѝ мали добра ще вôдъ рускихъ князѣвъ Льва и Юрія. Ягайло потвердивъ сѝ добра, але опôсля казавъ Русинамъ вступити ся зъ соборнои церквы. Тѣла померших выкинено зъ гробôвъ, церковь посвящено наново и вôддано латинникамъ, а рускѝ епископы Перемыскѝ перенесли ся до Самбора и звали ся владыками Самбôрскими.

---

*) Въ 1414 р. перенѣсъ ся Галицкій архиепископъ латиньскій до Львова и ставъ звати ся Львôвскимъ.

Великі князѣ литовскі и удѣльні князѣ Київскі дбали также про те, щобъ мати окрему митрополію въ Києвѣ. Литва була часто въ неприязныхъ вôдносинахъ зъ Москвою, отже нерада була тому, щобъ рускі єпископы були залежні вôдъ Московского митрополіта. Заходомъ Витовта посвятивъ Царгородскій патріярхъ выбраного на соборѣ въ р. 1414 митрополіта Григорія Цамвлака, родомъ Болгарина. Витовтъ бажавъ мабуть зъ пôдмогою Цамвлака довести до того, щобъ руска церква, пôдчинена Київскому митрополітѣ, злучила ся зъ Римомъ (приняла унію), одначе се не повелось задля раньои смерти Цамвлака. Въ ту пору и грецкій цѣсарь бажавъ зъєдиненя церквы схôднои зъ захôдною, сподѣваючись вôдтакъ лекше добути пôдмогу вôдъ католицкихъ володарѣвъ проти Туркôвъ, котрі стали небезпечными сусѣдами Грециѣ. Сею справою занявъ ся вельми ревно Изидоръ, котрого патріярхъ назначивъ тодѣ Київскимъ митрополітомъ. Изидоръ выправивъ ся на соборъ до Фльоренціѣ (на пôвночи Риму) 1439 р. и зъ патріярхомъ и многими єпископами схôднои церквы пôдписавъ унію, то є злученє схôднои (православнои) церквы зъ римскою (захôдною). Такъ признавъ Изидоръ и люде духовні та свѣтскі, щó зъ нимъ ѣздили до Италіѣ, Папу Римского головою церквы, задержуючи свои церковні обряды и звычаѣ. Вôдтакъ, именованый папскимъ леґатомъ (посломъ) и кардиналомъ (найвысшимъ достойникомъ церквы), поѣхавъ Изидоръ на Русь, оповѣстити про церковну унію, а опôсля до Москвы. Одначе Московскій князь Василь казавъ єго замкнути до монастыря, звôдки удалось єму втечи передъ неминучою смертію. Опôсля Изидоръ выѣхавъ до Риму и вмеръ тамъ 1463 р., а по нѣмъ ставъ Київскимъ митрополі-

томъ Болгаринъ Григорій*), котрого Московска митрополія не признавала. Одначе литовскі епископы, уступаючи оденъ за другимъ воли короля, признавали его власть. Такъ вôдділилась наконечно руска церква вôдъ митрополіѣ Московскои и стояла зновъ такъ, якъ давнѣйше, пôдъ зверхностію Царгородского патріярха и ма́ла свою окрему управу внутрѣшну.

Опôсля Киѣвскій митрополітъ Григорій, котрый бувъ такожь зверхникомъ епископôвъ Львôвского и Перемыского, просивъ Царгородского патріярха, щобъ его потвердивъ на урядѣ митрополічôмъ и тымъ способомъ вернувъ Киѣвскій митрополітъ зновъ до православнои (грецкои) церквы, а Киѣвска митрополія до кôнця 16-го столѣтя була пôдвластна Царгородскому патріярсѣ. Великі князѣ литовскі, Казимиръ Ягайловичь, Олександеръ и Жигмонтъ, не обмежали ихъ духовнои власти. Митрополіты Киѣвскі самі скликують соборы мѣсцеві, переводять выборы высшихъ духовныхъ достойникôвъ и таке инше. Киѣвъ стае зновъ осередкомъ религійного житя Руси, а звязь зъ Римомъ перерывае ся зовсѣмъ. Въ управѣ схôднои (православнои) церквы проявляе ся зновъ громадскій ладъ давного христіянства: свѣтскі люде мають такожь голосъ при выборѣ епископôвъ и право участи въ соборахъ, а для охороны чистоты православнои вѣры и для догляду надъ житемъ свѣтскихъ и духовныхъ людей повстають церковиі братства, про котрі дальше розкажемо.

---

*) Казимиръ Ягайловичь надавъ сему Григорію 1470 р. Галицко-Крилоскій соборъ (церкву епископску) зъ селомъ Перегиньскомъ и добра Галицко-рускои митрополіѣ.

18. Злученє Литвы зъ Польщею. Люблиньска унія и єи наслѣдки для Руси.

Въ 16-ôмъ столѣтю правили Польщею и Литвою Жигмонтъ I. Старый*), а вôдтакъ єго сынъ Жигмонтъ II. Августъ. Першій зъ нихъ велѣвъ списати права́ для Литвы въ книзѣ званôй Статутъ литовскій рускою мовою, котра мала бути урядовою въ великôмъ князѣвствѣ литовскôмъ. Пôсля постановъ сего статута ма́ла шляхта вельми широкі права, а пôдданї выйшли зовсѣмъ зъ пôдъ охороны короля. Коли шляхтичь убивъ чужого хлопа (такъ тогдѣ звали пôдданого селянина), або павѣть вôльного чоловѣка, але не-шляхоцкого роду, плативъ тôлько грошеву кару (поголовщину). Всѣмъ людямъ шляхоцкого роду, чи бѣднымъ чи вельможамъ признано однакові права. Одначе маса дрôбнои шляхты стає залежною вôдъ вельможь, щó орудували великими землями и сотнями або й тысячами сѣлъ и тымъ способомъ сї вельможѣ мали бôльше значѣнє и власть. Статутъ вôддѣляє вправдѣ выразно велике князѣвство литовске вôдъ Польщѣ, а всежь таки багато Поляковъ дôстало въ Литвѣ высокі уряды. Литовско-руска шляхта жалувалась на те передъ королемъ, одначе король не мавъ уже силы ити проти волѣ польскои шляхты, а Жигмонтъ Августъ мусѣвъ Статутъ литовскій змѣнити ще бôльше въ корысть польскои шляхты. Унія Люблиньска подала причину до новыхъ змѣнъ въ статутѣ литовскôмъ за короля Степана Баторія, котрі потвердивъ єго наслѣдникъ, Жигмонтъ III., соймовою постано-

---

*) Жигмонтъ I. Старый вôдъ 1507—1548, а Жигмонтъ II. Августъ 1548—1572.

вою (1588 р.). Надъ змѣною статута трудивъ ся литовскій канцлєръ, князь Левъ Сапѣга. Се третє выданє статута, зладжене также въ рускôй мовѣ и мѣстить въ собѣ также постановы давного права державного на Руси и останки права звычаєвого народного.

Польскій вплывъ щоразъ бôльше проявляє ся не тôлько въ Галицкôй, але и въ Литовскôй Руси. Въ Польщи ширилась тогдѣ просвѣта и наука, коли тымчасомъ въ рускихъ земляхъ настає велика темрява. Рускѝ вельможѣ приймаютъ зъ просвѣтою и мову польску, звычаѣ и погляды. Въ урядовыхъ грамотахъ (письмахъ), выдаваныхъ зъ канцеляріѣ княжои, уживають мовы рускои, зложенои зъ мѣшанины мовы рускои, церковно-словеньскои и польскои. Грамоты сѝ були писанѝ рускою скорописію, выробленою въ канцеляріи литовскихъ князѣвъ. Одначе щоразъ частѣйше вживають мовы польскои, а на останку бере она перевагу надъ рускою.

Жигмонтъ Августъ бувъ останній король зъ Ягайлового роду. Вôнъ не мавъ дѣтей и Поляки боялись, щобъ по єго смерти Литва й Русь не вôдорвались зовсѣмъ вôдъ Польщѣ и не выбрали собѣ окремого великого князя. Поляки стали теперь пильно заходити ся, щобы Литву и Русь на вѣки злучити зъ Польщею. Сему злученю супротивлялись литовскѝ вельможѣ, а именно литовскій канцлєръ Миколай Радивилъ Чорный. Король зрѣкъ ся наслѣдного (дѣдичного) права до престола Литвы, такъ що теперь могли собѣ Литовцѣ пôсля вподобы выбирати великихъ князѣвъ. Также зрѣкъ ся вôнъ права власности до землѣ, розданои шляхтѣ зъ обовязкомъ службы военнои. Зъ того часу мôгъ кождый шляхтичь литовскій и рускій, пôсля вподобы орудувати своєю землею, дарувати, продавати и т. и. такъ само, якъ и шляхтичь польскій.

Коли тымъ способомъ усунено важнѣйшѝ рôжницѣ помѣжь шляхтою литовскою и польскою, а до того ще вмеръ Миколай Радивилъ, зъѣхали ся польскѝ, литовскѝ и рускѝ паны 1569 р. до Люблина на соймъ. Тамъ нахиливъ король на свою сторону знатныхъ вельможь рускихъ, князя Константина Острогского, Киѣвского воєводу, и Волыньского воєводу, князя Олександра Чарторыйского, а они потягнули за собою и иншихъ рускихъ пановъ. Всѣ они пôдписали унію и постановили, що Польща, Литва и Русь буде мати одного короля, а на соймѣ въ Варшавѣ будуть засѣдати рускѝ и литовскѝ паны и владыки поручь зъ польскими. Обѣ части, Польща и Литва, задержали вправдѣ своихъ урядниковъ: канцлєра, пôдканцлєра, маршалковъ, гетьмановъ и иншихъ, одначе тутъ зовсѣмъ позабули про Русь, котрôй Литва завдячувала свою могучôсть. Всѣ заприсягли, що пристають до униѣ (политичного злученя) Литвы й Руси зъ Польщею, якъ рôвнѝ зъ рôвными, якъ вôльнѝ зъ вôльными. Одначе опôсля показало ся, що Люблиньска унія зовсѣмъ знищила самостôйнôсть великого князѣвства литовского. Поляки не думали додержувати постановъ униѣ, а обмежали права православныхъ, якъ могли. Руску мову выперають зъ судôвъ такъ, що въ 17-ôмъ столѣтю уживали лише польскои мовы. Литва и рускѝ землѣ до неи прилученѝ зливають ся зовсѣмъ зъ Польщею и въ цѣлôй „Рѣчи посполитôй“ (такъ звычайно звалась Литва зъ Польщею злучена) старають ся завести однаковый ладъ.

Селяне на земляхъ литовско-рускихъ почули всю вагу Люблиньскои униѣ. Они втратили особисту свободу такъ само, якъ єѣ вже давнѣйше втратили селяне польскѝ; не мали они вже власнои землѣ и не судили ся пôсля споконвѣчного звычаю громадскимъ судомъ, а пôдпали зовсѣмъ пôдъ власть дѣдичѣвъ — стали х л о-

п а м и. Такъ були зъ одного боку шляхтичѣ — зъ другого люде посполитї (простї) — хлопы. Окрôмъ дачокъ грôшми и ґосподарскими плодами мусѣли теперь селяне вôдробляти панщину. Въ чотыре роки пôсля Люблиньскои униѣ (1573 р.) вôддавъ Варшавскій соймъ селянъ (хлопôвъ) зовсѣмъ пôдъ власть дѣдичѣвъ не тôлько зъ тѣломъ и майномъ, але дѣдичь мавъ навѣть право наглядати совѣсть селянъ. Коли бъ повстала яка суперечка задля рôжницѣ вѣры, то дѣдичь мавъ право карати свого пôдданого, якъ самъ хотѣвъ.

Не маючи своихъ заступникôвъ въ соймахъ, селяне не могли и не вмѣли боронити своихъ правъ. Щобъ вызволити ся зъ того нового ладу, щô вôдбиравъ имъ волю и накидавъ пôдданьство, втѣкали селяне вôдъ своихъ панôвъ. Задля того пôсля Люблиньскои униѣ выдають соймы строгї законы на селянъ-утѣкачѣвъ.

Мѣста на Литвѣ и Руси змѣнялись пôсля Люблиньскои униѣ на ладъ польскихъ мѣстъ. По тыхъ мѣстахъ жиють Литовцѣ, Русины и Поляки, а назвы сї означали не тôлько народнôсть, але й вѣру католицку або православну. Спершу жили въ згодѣ католики и православнї, а де обѣ вѣры були рôвно численнї, тамъ мѣска зверхнôсть и рада були зложенї въ половинѣ зъ католикôвъ и православныхъ. До 16-го столѣтя рускї мѣщане писали по руски и такъ пишуть до нихъ також короле и паны. Однакъ пôсля униѣ Люблиньскои наставъ по мѣстахъ такій гнетъ Русинôвъ, що они по бôльшôй части попереходили на латиньску вѣру и стали Поляками.

На **духовеньствѣ** вôдбивъ ся также новый ладъ, заведеный пôсля Люблиньскои униѣ. Духовенство розпало ся такожь на „шляхту духовного стану“, щô скоро зляла ся въ усѣмъ зъ „панами-шляхтою станôвъ

свѣтскихъ" — и низше духовеньство. Се низше духовеньство терпѣло багато вôдъ шляхтичѣвъ-дѣдичѣвъ. Доси мала громада право выбирати собѣ священика. Одначе якъ дѣдичѣ знищили останки громадского самосуду, вôдôбрали также громадамъ право выбирати собѣ священика. Дѣдичѣ присвоили собѣ право выбирати священика (право патронату) для громады и дбати про еи потребы духовнû пôсля свого розумѣня. Лучало ся часто, що дѣдичѣ продавали духовнû посады, брали подарунки вôдъ священикôвъ, забирали церковнû землѣ и таке инше. Дôстаючи парафiѣ зъ рукъ дѣдичѣвъ, ставали священики вôдъ нихъ зовсѣмъ залежными. Дѣдичѣ судили священикôвъ, саджали до вязницѣ, брали вôдъ нихъ дачки, забирали поповичѣвъ до послуги и т. и. Повага духовеньства такъ пôдъупала, що людяный чоловѣкъ соромивъ ся вступати въ той станъ.

Литовско-рускихъ панôвъ выпираютъ зъ рускихъ земель польскû вельможѣ. На Русь и Литву переселяє ся щоразъ больше шляхоцкихъ родинъ якъ Жовкôвскû, Замойскû, Потоцкû, Конецьпольскû, Калиновскû, Любомирскû, Яблоновскû и иншû.

Сей новый ладъ суспôльный, вытвореный пôдъ вплывомъ Польщѣ въ рускихъ земляхъ, налягъ важкимъ гнетомъ на рускій нарôдъ, а до того прилучивъ ся ще и гнетъ релiґiйный. Зовсѣмъ природно, що сей гнетъ мусѣвъ выкликати опôръ и самооборону зô стороны руского народу.

19. Князь Василь Константинъ Острогскій. Церковнû брацтва.

Коли руска суспôльнôсть наслѣдкомъ нового ладу въ рускихъ земляхъ такъ була пôдъупала, а

особливо руска церква втратила свою повагу, найшли ся таки середь руского народу люде, що почали рдбати про єго вôдродженє просвѣтне и релігійне. Руска суспôльнôсть мала ще тодѣ богатыхъ и знатныхъ

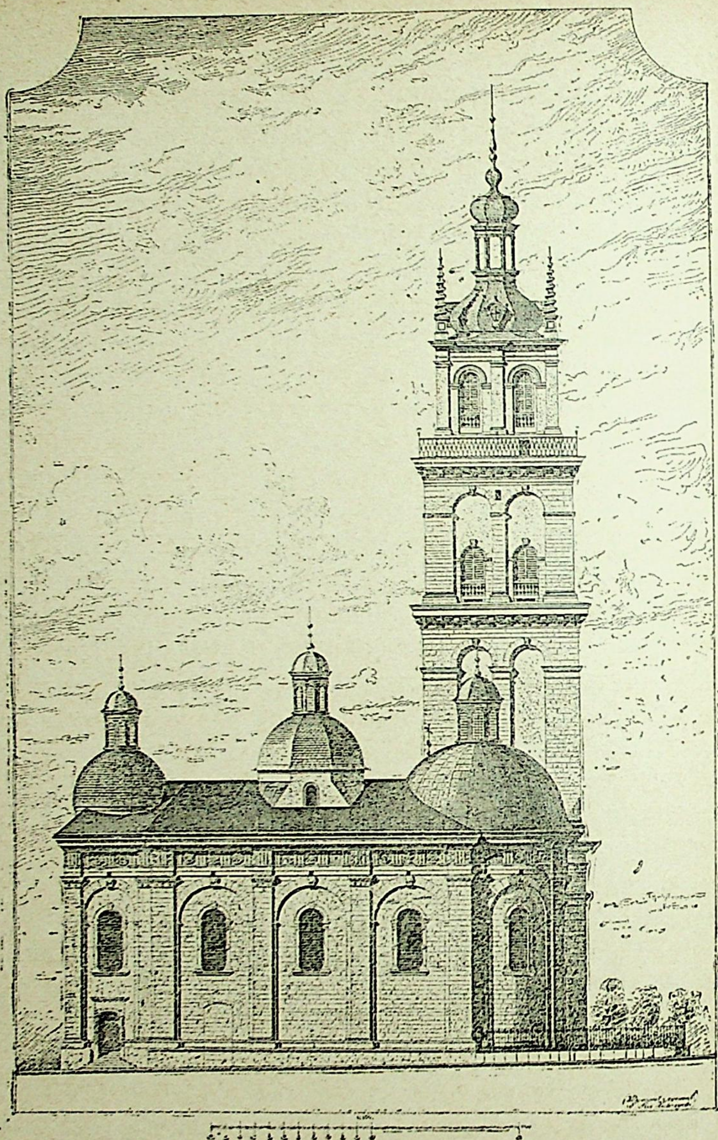
КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОНСТАТИНЪ ОСТРОЖСКІЙ.

вельможъ, котрѣ выводили свôй рôдъ вôдъ удѣльныхъ князѣвъ рускихъ або вôдъ литовскихъ. Такимъ знатнымъ паномъ бувъ Василь Константинъ князь Острогскій. Батько его Константинъ, бувъ правнукомъ Федька Острогского (стор. 115) и яко гетьманъ литовскій вславивъ ся въ многихъ битвахъ. Окрôмъ того ставивъ церкви и заводивъ при нихъ школы та дбавъ про просвѣту народу*). Сынъ его Василь Константинъ, Киѣвскій воевода, бувъ оденъ зъ найзнатнѣйшихъ и найбôльше вплывовыхъ вельможъ рускихъ, хочь не вызначавъ ся нѣ въ справахъ военныхъ, нѣ державныхъ. Вôнъ мавъ величезнѣ добра, въ котрыхъ було до 80 мѣстъ и кôлька тысячь сѣлъ, а сѣ добра давали до міліона червоныхъ золотыхъ рôчного доходу. Хочь князь Острогскій перенявъ ся бувъ польскою просвѣтою и вживавъ почасту польскои мовы, а проте бувъ вôнъ щирымъ прихильникомъ рускои вѣры и церкви. Бачивъ вôнъ, що руску церкву зневажали, що не було добрыхъ священикôвъ и проповѣдникôвъ слова Божого, и тому̂ закладавъ школы и друкарнѣ, а именно школа и друкарня въ мѣстѣ Острозѣ мали тодѣ велику славу. Тымъ способомъ положивъ князь Острогскій пôдвалины до просвѣтного и релиґійного вôдродженя Руси.

Важну пôдмогу рускôй церквѣ подало руске мѣщаньство заснованемъ церковныхъ брацтвъ. По рускихъ мѣстахъ здавна були брацтва при церквахъ. Спершу займали ся брацтва дѣлами милосердія и дбали

---

*) Тѣло его поховане въ головнôй церквѣ Киѣвско-Печерскои Лавры, де й доси находить ся гарный мармуровый памятникъ, зъображаючій сплячого лицаря.

ЦЕРКВА УСПЕНІЯ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦѢ (ВОЛОСКА) У ЛЬВОВѢ.

про потребы своихъ церкôвь. Колижь упадокъ моральный высшого духовеньства руского дôйшовъ до самого краю, а рускѝ папы и вельможѣ перестали дбати про руску церкву, заняли ся братства долею рускои церквы.

Найдавнѣйше було братство при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ (званôй также волоскою церквою*) у Львовѣ. Братство дбало про выховане сиротъ, доглядъ убогихъ и недужихъ, выкупѣ бранцѣвъ зъ неволѣ татарскои и иншѝ милосердпѝ вчинки. Въ р. 1585 пробувавъ у Львовѣ Антіохійскій патріярхъ Якимъ зза далекого моря Середземного. Мѣщане Львôвскѝ подали ему новый уставъ (статутъ) братства до затверджения, котрый опôсля бувъ взôрцемъ для всѣхъ иншихъ братствъ рускихъ. Пôсля нового устава мало братство удержувати школу для науки молодежи и друкарню, котра мáла выдавати потрѣбнѝ церковнѝ и шкôльнѝ книжки. Грамотою зъ 1. сѣчня 1586 р. потвердивъ патріярхъ новый уставъ и надавъ Львôвскому братству старѣйшиньство

*) Грамота короля Казимира IV. згадуе про се братство 1439 р. Львôвскѝ Русины поставили въ р. 1580 на мѣсци давнѣйшои погорѣлои церквы маленьку муровану церковцю Трехъ Святителѣвъ, щó й нынѣ стоить въ подвôрю. Побôчь сеи церковцѣ поставивъ богатый Грекъ, щó поселивъ ся у Львовѣ, Константинъ Корніяктъ, величаву вежу (1572 до 1578 р.), найвысшу у Львовѣ пôсля ратушевои. Опôсля жертвами Корніякта и волоскихъ воеводôвъ здвигнено церкву Успенія Пресв. Богородицѣ (1591 до 1629 р.), котра тому зве ся волоскою. — Хто бажае бôльше про се дôзнати ся, нехай прочитае 90-ту книжочку тов. „Просвѣта" пôдъ заголовкомъ Ставропигійске братство Успеньске (написавъ Ол. Барвѣньскій 1885 р.).

*

надъ усѣма иншими. Такъ иншіи брацтва мали въ усѣмъ слухати верховного брацтва Львôвского, котре мало право наглядати ихъ дѣяльнôсть. Окрôмъ того давъ патріархъ Львôвскому брацтву право наглядати житє не тôлько людей свѣтскихъ и духовныхъ, але навѣть єпископôвъ.

А тогдѣ священики и владыки вели житє гуляще. Владыками постановляли дуже часто людей свѣтскихъ, котрû добре заплатили за се достоиньство, або умѣли придбати собѣ ласку королѣвскихъ дворакôвъ. Рускû владыки тодѣшнû жили зовсѣмъ якъ паны, гнобили своихъ пôдданыхъ въ церковныхъ добрахъ, держали збройнû ватаги людей, нападали неразъ своихъ сусѣдъ и допускали ся иншихъ поганыхъ вчинкôвъ, щó зовсѣмъ не лицювали зъ ихъ достоиньствомъ. Бувало й такъ, що король дававъ урядъ єпископôвъ свѣтскимъ людямъ, котрû не посвящували ся, а тôлько корыстували ся доходами зъ дôбръ єпископскихъ. Низше духовенство було страшно понижене. Владыки замѣнювали монастырѣ въ хуторы, заводили въ нихъ псярнѣ для польованя, а черцямъ казали удержувати псôвъ. Зъ священиками обходили ся владыки гордо, выбирали вôдъ нихъ дачки, вязнили и били. Рускій священикъ не рôжнивъ ся нѣчимъ вôдъ хлопа, а дѣдичь бравъ єго на послугу, посылавъ зô стôйкою або гонивъ на роботу. Станъ духовный дôйшовъ бувъ черезъ те до великои темноты и зневаги, а нарôдъ рускій не розумѣвъ христіяньскои вѣры и живъ мовь бы давнымъ житємъ поганьскимъ. Нѣчого дивного, що рускû паны и вельможѣ стали сорамити ся и цурати ся православнои вѣры и рускои церквы, а єзуиты, котрû тодѣ зъ Польщѣ наѣздили въ рускû землѣ, умѣли пôддержувати у рускихъ панôвъ сю погорду рускои церквы и вѣры.

При такихъ обставинахъ могли подвигнути руску церкву не люде зъ духовенства, а люде свѣтскі̂. Потреба було осередка, котрый мôгъ бы причинитись до вôдродженя рускои церквы, а такимъ осередкомъ стали церковні̂ брацтва мѣщаньскі̂, про котрі̂ вже попереду було сказано.

Въ р. 1589 приѣхавъ до Львова голова православнои церквы, Цареградскій патріярхъ Єремія, чоловѣкъ вельми ученый и поважаный, щобы наглядно пересвѣдчити ся про упадокъ рускои церквы. Вôнъ не тôлько потвердивъ уставъ Львôвского брацтва, але ще й розширивъ его и надавъ сему брацтву знамя трираменного патріяршого хреста и назву Ставропигіѣ. Сей хрестъ утверджували брацтва ставропигійскі̂ въ иконостасѣ надъ царскими вратами. Теперь ставропигійске брацтво Львôвске було зовсѣмъ незалежне вôдъ Львôвского епископа и вôдъ Киѣвского митрополіта, а пôдлягало самому лише патріярсѣ. Опôсля повстали такі̂ брацтва ставропигійскі̂ въ Луцку, Вильнѣ и по иншихъ мѣстахъ.

Побувши довшій часъ въ рускихъ земляхъ, побачивъ патріярхъ, що рускі̂ владыки жиють зовсѣмъ не якъ черцѣ (бо тодѣ владыкъ выбирали зъ черцѣвъ), а якъ паны. Патріярхъ покликавъ до себе на судъ владыкъ и скинувъ Киѣвского митрополіта Онисифора на призвище Дѣвочку, бо вôнъ бувъ двѣчи жонатымъ, а такій чоловѣкъ не мôгъ бути митрополітомъ. На его мѣсце постановивъ патріярхъ митрополітомъ Михайла Рогозу, а Луцкого епископа Кирила Терлецкого назначивъ своимъ екзархомъ (намѣстникомъ).

20. Церковна унія. Соборъ въ Берестю.

Владыки були вельми сердитѣ на патріярха, що вôнъ такъ строго зъ ними обôйшовъ ся та ще постановивъ ихъ пôдъ доглядъ брацтвъ. Они стали нарѣкати, що якись тамъ брацтва пекарѣвъ, кушнѣрѣвъ, купцѣвъ, що нѣчого не знають зъ наукъ духовныхъ, мають наглядати ихъ житє та доносити про те патріярсѣ. Отсе було найбôльше причиною, що у деякихъ владыкъ постала думка вôдлучити ся вôдъ Царгородского патріярха, а признати Папу головою церквы (приступити до униѣ).

Пôдъ ту пору (1593 р.) вмеръ Володимирскій епископъ, а король Жигмонтъ III. постановивъ на его мѣсце Адама Потѣя. Потѣй не бувъ до того часу духовнымъ каштеляномъ Берестейскимъ, зъ православія перейшовъ на католицку вѣру, а вôдтакъ вернувъ до православія, опôсля постригъ ся въ черцѣ и тодѣ его назвали Ипатіемъ. Вôнъ бувъ чоловѣкъ ученый, живъ богобоязливо и тому князь Острогскій просивъ короля, щобъ Володимирске епископство дôстало ся Ипатію Потѣю.

Рускѣ владыки зъѣздились кôлька разôвъ на раду, а въ 1595 р. зложили письмо, заявили въ нѣмъ, що бажають злучити ся зъ католицкою церквою (приняти церковну унію) и выбрали Ипатія Потія и Кирила Терлецкого, щобы се письмо завезли до Риму.

Коли Потѣй и Терлецкій поѣхали до Риму, заходивъ ся князь Острогскій спинити справу церковнои униѣ и домагавъ ся вôдъ короля скликаня собору, на котрый зъѣхали бъ ся давнымъ рускимъ звычаемъ не

тôлько духовнû, але й свѣтскû люде. Одначе сû заходы були зовсѣмъ марнû.

Тымчасомъ Потѣй и Терлецкій приѣхали до Риму и передъ самымъ Рôздвомъ (23 грудня 1595 р.) подали Папѣ Климентію VIII. письмо зъ заявленємъ, що руска церква пôдчиняє ся Римскому престолови; просили тôлько, щобы могли придержуватись своихъ церковныхъ обрядôвъ и звычаѣвъ и вôдправляти службу и спѣвъ церковный пôсля грецкого звычаю и святкувати свята пôсля старого (юліяньского) календаря. Папа принявъ ихъ ласкаво и згодивъ ся на унію, а Потѣй и Терлецкій присягли на євангелію за всѣхъ рускихъ владыкъ и Киѣвского митрополіта и въ мартѣ 1596 вернули домôвъ.

Якъ тôлько розôйшлась чутка про унію, заворушили ся православнû. Священики почали писати книжки проти уніѣ и встоювати за православіє. Виленьске и Львôвске брацтво выступили такожь проти заходôвъ рускихъ владыкъ, а рускû вельможѣ якъ князь Острогскій, Тышкевичь и иншû выслали письмо до короля, щобъ скинути Киѣвского митрополіта и иншихъ владыкъ за ихъ самовôльный поступокъ. Одначе король принявъ владыкъ пôдъ свою опѣку, выдавъ письмо, оповѣщаючи про унію, и поручивъ Киѣвскому митрополиту Рогозѣ скликати соборъ до Берестя 6-го жовтня, щобъ и тамъ оповѣститити про унію.

Православнû зôбрали ся окремо. Тутъ явились окрôмъ єпископôвъ Львôвского Ґедеона Балабана и Перемыского Михайла Копыстиньского, ще й иншû владыки, та около двохъ сотъ вельможь и панôвъ, мѣжь иншими Острогскій и Тышкевичь, а головою сего собору бувъ заступникъ Царгородского патріярха ученый Никифоръ.

Никифоръ голова, православного собору, тричи завзывавъ митрополіта и уніятскихъ владыкъ, щобъ прийшли на соборъ и оправдали ся. Одначе митрополітъ не пôшовъ на православный соборъ и вôдповѣвъ, що вôнъ и владыки злучили ся вже зъ католицкою церквою.

До Берестя приѣхавъ такожь славный єзуитъ Петро Скарга, котрый найбôльше приложивъ рукъ, щобъ унію довести до путя. Вôнъ силкувавъ ся Острогского нахилити до униѣ, бо бувъ певный, що за нимъ пôдуть всѣ иншѝ православнѝ, але нѣчого не вдѣявъ. Православный соборъ постановивъ скинути митрополіта и пятьохъ владыкъ, що́ пристали до униѣ, а митрополітъ и уніятскѝ владыки постановили єпископôвъ Балабана и Копыстиньского та й иншихъ православныхъ духовныхъ скинути зъ достоинства и кинули на нихъ проклôнъ. Вôдтакъ оголосили они торжественно унію въ церквѣ св. Миколая, а митрополітъ оповѣстивъ про се окружнымъ письмомъ всѣхъ духовныхъ и свѣтскихъ людей. Православнѝ владыки просили короля, щобъ вôнъ вôдобравъ церковнѝ землѣ уніятскимъ єпископамъ, але король казавъ патріяршого заступника Никифора посадити у вязницю. Острогскій заступавъ ся за него у короля, дорѣкавъ, що́ король нарушує права́ Русинôвъ, топче волю ногами, насилує сумлѣнє, одначе нѣчого не помогло. Никифоръ умеръ въ вязници. Острогскій не бувъ скорый до якого небудь рѣшучого выступленя, а навѣть писавъ до Львôвского брацтва, дораджуючи бути терпеливымъ и здатись на милосердіє Боже. Такъ очевидно знемагали рускѝ вельможѣ въ боротьбѣ за батькôвску вѣру, а король зъ порады своихъ панôвъ не признававъ иншои церквы грецкои въ польскôй Рѣчи-посполитôй, окрôмъ уніятскои (злученои зъ католицкою церквою). Въ королѣвскôй грамотѣ признано митрополітови и єпископамъ уніятскимъ

право користувати ся своимъ урядомъ пôсля давныхъ привилеѣвъ грецкои вѣры и орудувати церковными землями и маєтностями.

Пôсля 1608 р. закôнчивъ житє Константинъ князь Острогскій, мавши вôсѣмдесять кôлька лѣтъ, а єго дѣти и внуки перейшли на католицку вѣру. Руску шляхту, щô була пôдъ властію Польщѣ, заманювали выгоды и блескъ польского панства и она не могла выдержати того напору, якій теперь тяживъ надъ православною вѣрою и рускою народностію. Рускû паны и вельможѣ, порôднивши ся зъ польскою шляхтою, присвоили собѣ польску мову, польскû звычаѣ и стали Поляками. Ихъ приманювавъ блескъ захôдноевропейскои просвѣты, зверхня красота и богацтва католицкихъ храмôвъ. На православну вѣру глядѣли задля упадку духовенства зневажливо, а все, що було руске, здавало ся тогдѣшнѣй польскôй суспôльности простымъ, мужичимъ, дикимъ, чимсь такимъ, чого треба було соромитись, бо й справдѣ католики доходили тодѣ до высшои науки и просвѣты. Задля того щоразъ бôльше рускои шляхты переходило на католицку вѣру и польщило ся такъ, що на останку й не стало рускои шляхты. За приводомъ шляхты почало приймати то унію, то латиньку вѣру богато руского мѣщанства, бо й мѣщане мали себе за панôвъ. Такимъ способомъ предкôвскои вѣры и народности державъ ся тôлько сельскій нарôдъ. Русины кинулись були пôдъ ту пору пôдняти руску церкву и народнôсть зъ упадку, пôднести высше просвѣту, одначе се змаганє тодѣшнихъ Русинôвъ опôзнило ся и не могло вже спинити упадку руского народу.

21. Кіѣвскій митрополітъ Петро Могила.

Польскій король Жигмонтъ III.*) вельми ревно пôдмагавъ унію, и тому унія скоро розширювала ся въ рускихъ земляхъ. Сею справою заняли ся такожь дуже горячо єзуиты, котрî взяли въ свои руки выхованє молодежи не тôлько въ Польщи, але й на Руси и Литвѣ, а король бувъ ихъ щирымъ прихильникомъ. Єзуиты позаводили колеґіѣ (высшî школы) въ Полоцку, Кіевѣ, Луцку, Острозѣ, Барѣ, Перемышли, Львовѣ и Ярославѣ, а пôзнѣйше и лѣвобôчь Днѣпра До школъ єзуицкихъ дуже радо давали дѣтей, бо нѣхто такъ не вмѣвъ учити латиньскои мовы, якъ єзуиты, а латиньску мову вважали тодѣ конечною прикметою ученыхъ людей. Єзуиты впевняли, нѣбы то они зовсѣмъ не думаютъ Русинôвъ навертати до латиньскои вѣры, говорили, що схôдна й захôдна церква однаково святî й рôвнî мѣжь собою, але вмѣли такъ справно повести выхованє молодежи, що она опôсля, гордуючи всѣмъ, щó православне, а цѣнуючи тôль-

*) Якъ вымеръ рôдъ Ягайловичѣвъ на Жигмонтѣ II. Августѣ (1572 р.), тодѣ выбрали Поляки (1573 р.) королемъ Француза Генриха Валезія. Одначе вôнъ по кôлькохъ мѣсяцяхъ покинувъ Польщу и вернувъ до Францiѣ. Поляки выбрали тодѣ князя семигородского, Степана Баторія, (1576 до 1586 р.), про котрого дальше буде дещо сказано. Єго наслѣдникомъ выбрали Поляки шведского королевича Жигмонта III. (1588—1632). Вôнъ бувъ дуже ревный католикъ и зовсѣмъ пôдлягавъ вплывови єзуитôвъ. Зъ того часу й щезла въ Польщи терпимôсть релігійна, бо вôнъ не хотѣвъ признати въ своѣй державѣ иншои вѣры окрôмъ католицкои.

ко те, що католицке, приймала католицку вѣру. Такимъ способомъ католицка вѣра и унія дуже скоро розширилась на Руси въ першôй половинѣ 17-го столѣтя. По мѣстахъ католики й уніяты*) корыстували ся всѣма правами, а православныхъ не допускали до урядôвъ, спиняли промыслъ и купецтво православныхъ мѣщанъ, насмѣвали ся зъ православныхъ и зневажали православне богослуженє, забороняли имъ ходити по мѣстѣ зъ процесією, дзвонити въ дзвоны и т. и. Въ Полоцку й Витебску уніяты позамыкали всѣ православнî церквы, а Витебскій владыка уніятскій, Іосафатъ Кунцевичь казавъ православнî церквы въ Витебску запечатати. Тымъ такъ роздратувавъ православныхъ, що они розлютованî напали на него и убили его та вкинули въ рѣку Двину**). Православнî не мали до р. 1620 митрополіта, не стало й епископôвъ, не було кому посвящувати священикôвъ, по селахъ не стало духовныхъ. Дѣти росли не хрещенî, вмерлыхъ ховали безъ священика. Православнымъ не позваляли ставити новыхъ церковь, а старыхъ направляти. Доходило й до того, якъ пишуть и польскî

---

*) Уніяты однакъ не довго мали таку ласку, бо унію уважали въ Польщи лише помостомъ для переходу на латиньску вѣру. Русины-уніяты почали дôзнавати такожъ зневаги своихъ правъ. Противъ такого пониженя уніѣ повставъ Киѣвскій митрополітъ, Велямииъ Рутскій, котрого Папа називавъ стовпомъ церквы. Въ письмѣ до Папы жалувавъ ся митрополітъ на самоволю польского уряду и латиньского духовеньства супроти Русинôвъ, зъєдиланыхъ зъ церквою католицкою

**) Церква католицка за Папы Пія IX. (1867 р.) зачислила его помѣжь святыхъ.

историки, що дѣдичѣ, выпускаючи въ аренду свои землѣ жидамъ, давали имъ и свое право судити и карати людей смертію, вôддавали й церкви, а Жиды держали у себе церковнй ключѣ. Кому треба було хресту або шлюбу, мусѣвъ Жидови оплачувати ся, щобъ вôдчинивъ церкву, такъ само було въ недѣлѣ и свята. Жиды брали ключѣ вôдъ церквы до себе и брали плату за службу Божу, за похоронъ, за хрестины. Вельми важке було тодѣ житє руского народу; навѣть єзуитъ Петро Скарга казавъ, що Турки й Татаре не выробляють того зъ народомъ, що зъ нимъ дѣють паны.

Коли таке дѣялось на Руси, приключила ся въ р. 1620 важна подѣя, щô спинила на часъ ширенє католицкои вѣры. Черезъ Кiєвъ переѣздивъ Єрусалимскій патріярхъ Теофанъ. Въ оборонѣ православнои церквы выступили на Украинѣ тодѣ вже козаки (про котрыхъ мы дальше розкажемо). Гетьманомъ (начальникомъ) бувъ тодѣ славный лицарь Петро Конашевичь Сагайдачный. На просьбу козацкого гетьмана и рускихъ панôвъ, щô ще лишили ся православными, посвятивъ патріяхъ православнымъ митрополітомъ Києвскимъ вельми вченого чоловѣка, щô выйшовъ зъ Львôвскои ставропигійскои школы, и щиро дбавъ про школы и просвѣту руского народу — Іова Борецкого. Окрôмъ того посвятивъ патріярхъ ще шѣсть православныхъ єпископôвъ. Король радъ не радъ мусѣвъ на те пристати и признати новыхъ православныхъ владыкъ.

Православнй братства почали теперь по мѣстахъ заводити школы, въ котрыхъ вчили рускихъ дѣтей, друкували книжки, и такъ пôдняли троха въ гору просвѣту мѣжь рускимъ народомъ. Окрôмъ Львôвского братства ставропигійского вельми заслужилось тодѣ Києвске Богоявленьске братство. Братство се завело школу, до котрои прий-

мали не тôлько паньскӣ дѣти, але й мѣщаньскӣ та селяньскӣ. Зъ тои школы почали выходити розумнӣ и вченӣ люде на священикôвъ.

Найбôльше причинивъ ся до розширеня просвѣты въ цѣлôй Руси Киѣвскій митрополітъ, Петро Могила. Вôнъ бувъ родомъ Молдаванъ або Волохъ, а єго предки були господарями (князями) молдавскими, порôднили ся зъ польскими вельможами Потоцкими, Вишневецкими и Корецкими, и були дуже богатӣ. Передъ Турками мусѣли Могилы утѣкати въ Польщу, а Петро Могила, тодѣ ще молодый, поѣхавъ въ Парижь, у Францiѣ, и тамъ набравъ ся великои науки. Вернувши зъ Парижа, вступивъ Петро Могила у военну службу, але небавомъ ставъ черцемъ въ Киѣвскôй Печерскôй Лаврѣ (1625 р.). Въ рôкъ потôмъ выбрали єго архимандритомъ (начальникомъ) Печерскои Лавры. Яко чоловѣкъ ученый позаводивъ Могила красшій ладъ въ монастыри, вôдновивъ церкву, поправивъ печеры и загадавъ завести и удержувати своимъ накладомъ высшу школу. Одначе на Руси було тодѣ вельми мало вченыхъ людей, щобъ могли заняти мѣсця учителѣвъ въ сѣй школѣ. Отже Могила выславъ молодыхъ людей за границю, щобъ вывчившись въ Нѣмеччинѣ та Францiи, могли бути учителями.

Тымчасомъ Киѣвске Богоявленьске братство, мѣщане, козаки и ихъ гетьманъ тодѣшнiй Петрижицкій обернулись до Петра Могилы зъ просьбою, щобъ не заводивъ новои школы въ Києвѣ, а взявъ пôдъ свою опѣку и поправивъ школу, щô вже була при Богоявленьскôмъ братствѣ. Могила згодивъ ся, а братство выбрало єго своимъ найстаршимъ братчикомъ и досмертнымъ опѣкуномъ,

КИЄВСКІЙ МИТРОПОЛІТЪ ПЕТРО МОГИЛА.

Въ цвѣтни 1632 р. умеръ король Жигмонтъ III. Зôбравъ ся соймъ и выбравъ королемъ єго сына Володислава IV*). Останки рускои шляхты (мѣжь ними Адамъ Кисѣль, Древиньскій и Вороничь) и козаки скупились тодѣ коло Петра Могилы и выбрали єго, щобъ ѣхавъ на соймъ домагати ся рôвноправности для руского народу и охороны для православнои вѣры. Володиславъ IV. бувъ лѣпшій король якъ Жигмонтъ III. и згодивъ ся на те, щобы православнымъ вôддати Кiѣвску митрополiю (окрôмъ Софiйского собору и земель церковныхъ), Львôвске єпископство, позволити брацтвамъ удержувати школы и знести всякû обмеженя и утиски православныхъ. Окрôмъ того выпросивъ собѣ Могила право переробити Кiѣвску брацку школу на академiю або колеґiю (найвысшу школу). Зъ вдяки за тû заходы Могилы выбрали єго рускû вельможѣ, духовнû и козаки, що приѣхали тодѣ въ Варшаву на соймъ, Кiѣвскимъ митрополiтомъ (1632 р.), а Царгородскій патрiярхъ позволивъ, щобъ єго посвятили у Львовѣ. Якъ тôлько почули про те Кiѣвскû мѣщане, вôдобрали унiятамъ Софiйскій соборъ и иншû церквы, бо унiятскій митрополiтъ не живъ въ Києвѣ, а въ Вильнѣ.

Вернувши до Києва, обновивъ Могила Софiйскій соборъ и иншû церквы (мѣжь тыми й десятинну стор. 21), дбавъ про те, щобъ выходили освѣченû священики, понаписувавъ книжки, якъ правити службу Божу, и загаломъ зробивъ богато добра для рускои церквы и народу.

Але найбôльше дбавъ Могила про школы, бо знавъ, що майже все лихо, яке тодѣ було на Руси, пôшло зъ

---

*) Володиславъ IV. бувъ королемъ вôдъ 1632—1648 р.

того, що не було вченыхъ и розумныхъ людей. Отже вернувши въ Киѣвъ митрополітомъ, переробивъ Могила брацку школу на колеґію (на ладъ Краковскои и Парижскои академіѣ), завѣвъ тамъ монастырь и друкарню, постановивъ учителями тыхъ людей, що высылавъ ихъ вчитись за границю а деякихъ ученыхъ спровадивъ зъ Львôвскои школы брацкои. Богато свого и монастырского добрá дававъ вôнъ и позаписувавъ на Киѣвску колеґію, а при школѣ завѣвъ своимъ накладомъ для вбогихъ дѣтей бурсу, въ котрôй они мали хату и харчь. Такъ заходивъ ся Могила, щобы выховати нове поколѣнє оборонцѣвъ рускои народности и вѣры, а Киѣвска колеґія Могиляньска стала огнищемъ, зъ котрого розôйшло ся свѣтло науки не тôлько на цѣлу Русь, але опôсля й въ пôвнôчну Московщину. Тому́ кождый щирый Русинъ мусить высоко поважати Петра Могилу за єго розумну дѣяльнôсть просвѣтну. Петро Могила вмеръ 1 сѣчня 1647 р. въ пятьдесятôмъ роцѣ житя и записавъ на колеґію всѣ свои грошѣ (81.000 золотыхъ польскихъ). Одначе всѣ тї щирї змаганя Петра Могилы були бъ не спинили цѣлковитого упадку рускои народности, коли-бъ самъ рускій нарôдъ бувъ не пôднявъ ся добувати своихъ правъ пôдъ прапоромъ украиньскои козаччины.

III. Борба козаччины и руского народу за самостôйнôсть.

1. Початки козаччины.

Степъ та воля — козацка доля.
Народна приповѣдка.

Татарске лихолѣте поробило скрôзь по рускôй земли великѝ пустынѣ. Отже чимало мусѣли позаходитись князѣ Галицкѝ (Данило и єго потомки) та князѣ литовскѝ (именно Ольґердъ и Витовтъ), щобъ на тыхъ опустошеныхъ, дикихъ степахъ, мовь на пожарищи, на ново загосподаруватись. А були симъ князямъ на руку домашнѝ незгоды, усобицѣ въ Золотôй Ордѣ татарскôй, щó довели єѣ до роздробленя на малѝ орды. Такъ могли литовскѝ князѣ вызволити мало що не всю Русь зъ пôдъ татарского панованя. Татарва осѣла дрôбными ордами на побережахъ Азовского и Чорного моря. Перекопска або Крымска Орда поселилась на самыхъ полудневыхъ займищахъ и по неволѣ способилась до мирного житя, выпасаючи по широкихъ степахъ свои табуны та безчисленнѝ череды-отары. Отже якъ проминуло татарске лихолѣте, то й Русины помалу повертали до своихъ зруйнованыхъ селищъ та городищъ и стали заводити на попелищахъ нове житє, посуваючись зновъ ажь на побережа Чорного моря. Плодорôднѝ землѣ рускѝ пышались збôжемъ и отарами рогатого товару, почались зновъ купецкѝ зносины зъ Царгородомъ и далекимъ Сходомъ.

Одначе тому новому житю руского народа насунулись новѝ перепоны. Въ 1453 р. здобули Турки, хи-

жій народъ зъ Азіѣ, Царгородъ и зруйнували грецке цѣсарство, а вôдтакъ пôдгорнули пôдъ свого султана (такъ зве ся володарь Туркôвъ) и̂ крымского хана. Отеперь треба було Туркамъ невольникôвъ, бо они любувались въ роскошахъ, а завойованû люде мусѣли на нихъ робити и имъ догаджати. Тому́ покинула крымска Орда мирне своє житє, понехувала выпасати та́буны та отары, а стала щоразъ частѣйше набѣгати на рускû землѣ, запускаючи свои загоны въ оденъ бôкъ до Києва и поза Кіѣвъ, а въ другій – до Львова и поза Львôвъ. Татарва набѣгала на нашу Русь трома шляхами. Оденъ татарскій шляхъ, завширшки на 10 або бôльше миль, ишовъ мимо Черкасъ, Корсуня, Києва, Луцка, Сокаля до Львова и звавъ ся — Чорнымъ. Другій шляхъ вôдъ Очакова попри Баръ також до Львова и звавъ ся — Кучманьскимъ, а третій, поза Днѣстромъ на Покутє — також до Львова и звавъ ся Покутскимъ або Волоскимъ. Що́ терпѣла Украина вôдъ тыхъ наѣздôвъ, можна знати зъ того, що Татаре пôдчасъ нападу на Украину 1575 р. пôгнали въ неволю-ясыръ до Крыму бôльше якъ 55 тысячь людей, 40 тысячь коней, 500 тысячь всякои худобы, та безлѣчь овець. Татарске хижацтво вôджахнуло зновъ Русинôвъ вôдъ низовыхъ рѣкъ, що́ вливають ся въ Чорне море, а черезъ те й межа́ рускихъ осель вôдъ чорноморскихъ степôвъ посунулись далеко на пôвнôчь. На початку 16-го столѣтя були мѣста: Бускъ, Галичь, Баръ, Хмельникъ, Винниця мовьбы пограничными твердынями, и стояли мовьбы на самому краю при входѣ въ Татарщину, а Турки вважали замки Канѣвъ, Корсунь, Бѣлу Церкву, Черкасы и Чигиринъ мовьбы султаньскû мѣста. Задля того сей край, де лежали мѣста Черкасы, Канѣвъ и иншû, называли „Украина“, а назва та простирала ся опôсля и на землѣ дав-

ныхъ племенъ Угличѣвъ и Тиверцѣвъ по надъ Днѣстромъ зъ одного боку, а зъ другого на землю Киѣвску и лѣвобôчь Днѣпра. По сю межу були управнŭ поля, стояли хуторы зъ пасѣками пôдъ захистомъ чатовыхъ могилъ. На сихъ могилахъ стояли замковŭ люде вôйсковŭ и подавали знакъ, що татарскŭ загоны близько; декуды висѣли на могилахъ дзвоны, а на нôчь були наготовленŭ смолянŭ бочки. За сими сторожевыми могилами йшли на десять и бôльше днѣвъ ѣзды ажь до побережа Чорного моря степы безъ краю, такъ званŭ дикŭ поля. Страшно було пускатись въ тŭ глухŭ степы, непевнŭ вôдъ Татарвы. Треба було до того великои вôдваги. Але тŭ безнастаннŭ наѣзды хижои Орды татарскои навчили Русинôвъ вôдваги, выробили людей смѣливыхъ и завзятыхъ, кождои хвилѣ на смерть готовыхъ, заправленыхъ до бою зъ Татарами. А хибажь не було въ тыхъ степахъ приманы? Тутъ не було пана, тутъ воля безъ краю, тутъ не було кому надъ чоловѣкомъ старшувати, его працю загарбувати, его за хлопа-невôльника держати. Тутъ можна було загортати землѣ, скôлько окомъ засягнешь, користуватись нею, еи богацтвами и плодами. Тутъ середъ буйныхъ густыхъ травъ блукали незлѣчимŭ стада дикого звѣря, а въ широкому Днѣпрѣ и его притокахъ плодилось багато рыбы. Отутъ можна було проживитись, хочь на звѣра полюй, хочь рыбу лови або стада выпасай, та ще й купецтво зъ Царгородомъ и инпшими мѣстами чимало корысти подавало. Томў то й вôдважувались люде на таке житє въ тыхъ широкихъ степахъ, въ дикихъ поляхъ. Тôлькожь мусѣли они бути не тôлько вôдважнŭ й завзятŭ, а справдѣшнŭ лицарѣ, бо тутъ було жий и уживай, и що хвиля смерти дожидай не вôдъ дикого звѣря, а вôдъ бісурмана, щô непостережно, мовь хижій орелъ налѣтавъ на сŭ землѣ.

*

И справдѣ молодѣжь зъ помѣжь руского народу сего дива доказувала, що кидала рôдни̂ домôвки на все лѣто, выправляючись въ степови̂ просторы на прожитокъ, ловити рыбу, полювати на дикого звѣря и выпасати табуны та отары. Отси̂ збройни̂ люде великои вôдваги, щô въ тыхъ дикихъ поляхъ шукали собѣ здобутку, звались — **козаки***).

Козаки були напередъ усего вôдважни̂ лицарѣ-здобычники а окрôмъ того степови̂ чабаны (пастухи), щô выпасали чимало рогатого товару, овець и коней, тай любувались у торгахъ и купецтвѣ. Козацтво спершу пробувало само по собѣ. Опôсляжь и королѣвски̂ погранични̂ старосты (Черкаски̂, Канѣвски̂, Брацлавски̂, Хмельницки̂ и инши̂), щô пильнували и обороняли королѣвски̂ замки и твердынѣ, переняли у козакôвъ степови̂ звычаѣ и почали своихъ збройныхъ людей водити на Татаръ. На початку 16-го столѣтя вславивъ ся **Предиславъ Лянцкороньскій**, Хмельницкій староста, своими походами на Татаръ. Се бувъ лицарь старосвѣтского литовского роду, щô вывчивсь воювати пôдъ рукою славного Константина Острогского. Отже кругъ того Лянцкороньского почало скуплятись „украиньске“ козацтво, величаючи єго своимъ „отаманомъ“. Побôчь Лянцкороньского споминають лѣтописцѣ друге голосне имя — **Остапа Дашковича**, старосты Черкаского и Канѣвского, щô такожь походивъ зъ богатыхъ панôвъ. Вôнъ неразъ ходивъ зъ козаками на Татаръ, и такъ вславивъ ся тыми лицарскими походами, що й король польскій и царь Московскій запобѣгали єго ла-

*) Слово **козакъ** — татарске, и означало спершу вôльного, бездомного бурлака, опôсля людей военныхъ.

ски. Дашковичь ѣздивъ на соймъ въ Польщу и радивъ збудувати замки на Днѣпровыхъ островахъ и держати тамъ козацку сторожу, щобъ забезпечити Украину вôдъ Орды. Рада Дашковича всѣмъ припала до вподобы, одначе соймъ не постановивъ нѣчого.

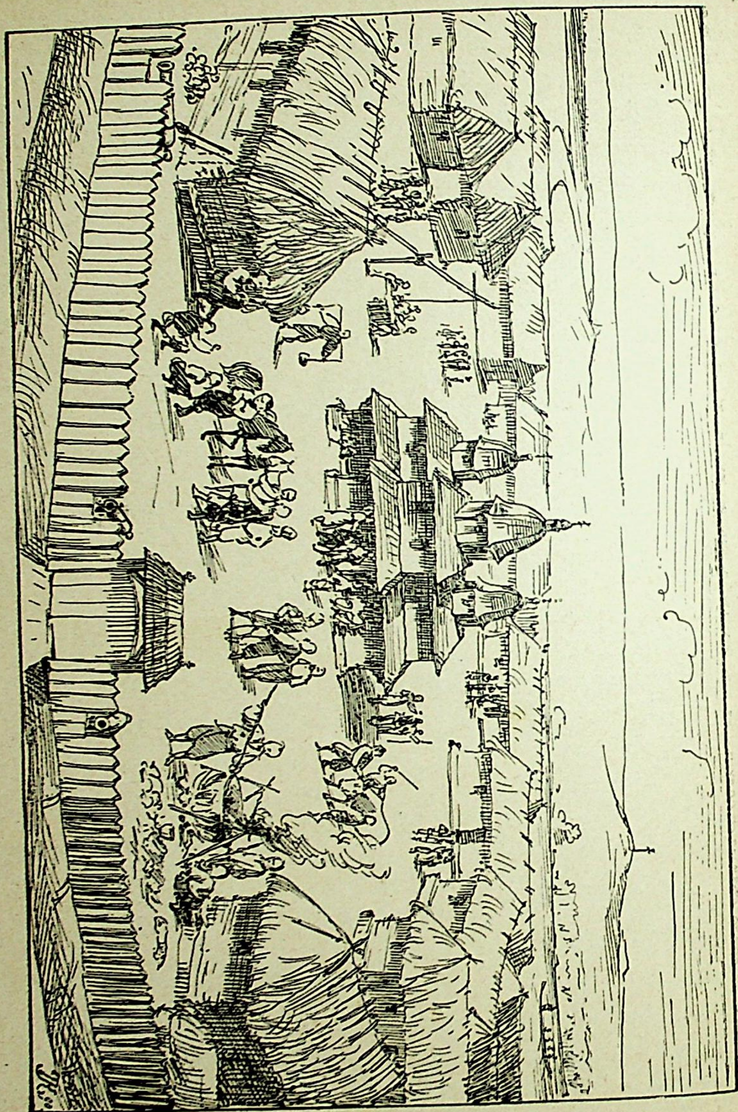
Найбôльше причинивъ ся до зросту козаччины наслѣдникъ Дашковича, Черкаскій и Канѣвскій староста, Дмитро Вишневецкій. Вôнъ зôбравъ багато охотникôвъ и побôльшивъ такъ число козакôвъ, вславивъ ся лицарскими походами на Крымцѣвъ, и бувъ майже незалежный вôдъ польского короля. Маючи въ своѣй руцѣ Черкаске и Канѣвске староство, заложивъ Вишневецкій (въ 1556 р.) твердыню на горбоватôмъ островѣ Хортици, щô розложивъ ся въ Днѣпрѣ. Въ сѣй твердыни на островѣ Хортици розмѣстивъ Вишневецкій своихъ козакôвъ. Небавомъ пôсля того выправивъ ся вôнъ на Волощину, одначе Турки спôймали єго зрадою и замучили, скинувши зъ высокои башты на зелѣзнû гаки въ Царгородѣ, а рускій нарôдъ прославивъ сего завзятого лицаря въ думѣ, зовучи єго козакомъ Байдою.

2. Запорожска Сѣчь.

Нашь Лугъ — батько, а Сѣчь — мати,
Отъ де треба помирати.

Народна приповѣдка.

Козаки вже за приводомъ Вишневецкого намагали закоренити ся на Низу, то є надъ долѣшнимъ Днѣпромъ, на єго островахъ, бо королѣвскû старосты брали вôдъ нихъ великû мыта за рыболовлю, полюванє та торги. Треба отже было козацтву поселити ся на та-

ЗАПОРОЖСКА СѢЧЬ.

кôмъ мѣсци Днѣпрового низу, кудыбъ не доступивъ королѣвскій рядъ, и де можна бы безпечно ховати козацке добро.

Понизше Катеринослава, при устю рѣчки Самары, плыве Днѣпро, вздовжь на якихъ 70 кільометрôвъ, корытомъ поперегороджуванымъ впоперекъ верствами скель и камѣня. Се Днѣпровѝ пороги числомъ 12, де плавба вельми небезпечна, бо вода спадає по нихъ быстро, мовьбы по сходахъ зъ великимъ шумомъ. Тôлько козаки умѣли свои чайки (човпы), обшитѝ очеретомъ, безпечно проводити по сихъ порогахъ. Минувши пороги, вступає Днѣпро въ краину, звану „Низомъ“ и розливає ся кôлькома рукавами, а посередъ нихъ розкинулись островы, вкрытѝ очеретами, лозами и яворами. Сѝ островы давали выгôдный прожитокъ бездомнымъ бурлакамъ незвычайнымъ достаткомъ рыбы, дикого звѣря и пасовищь. Тутъ мôгъ знайти безпечне мѣсце кождый, кому важке було житє на родинѣ, и тому йшли сюды козаки и мѣщане, щобъ сховатись вôдъ старостôвъ, сюды втѣкали й селяне вôдъ своихъ панôвъ.

Спершу втаборили ся козаки на островѣ Томакôвцѣ, обезпечились частоколами и валами, и сидѣли тамъ, мовьбы у засѣцѣ. Зъ того пôшла назва „Запорожска Сѣчь“, бо була она за порогами. На лѣвôмъ березѣ Днѣпра бувъ великій лѣсъ, званый „Великій Лугъ“. Опôсля переносились козаки-Запорожцѣ ще низше, але головный ихъ таборъ, званый „кошемъ“ бувъ на островѣ, що й нынѣ зове ся Сѣчь. Запорожцѣ заклика́ли козакôвъ зъ Украины на козацкѝ пригоды. Якъ задумували йти на Туркôвъ або Татаръ, то ходячи по селахъ, кликали отъ такъ: „Хто хоче за христіяньску вѣру на колу сидѣти, хто за святый хрестъ радъ, щобъ его четвертовано (на 4 части розшарпано),

колесовано, хто готовъ приняти всякӣ муки и не боить ся смерти, приставай у козацтво! Не треба смерти боятись, вôдъ неи не встережешь ся. Оттаке наше житє козацке!“

Въ Сѣчь приймали всякого, хто приходивъ, чи то Полякъ, Волохъ або навѣть Татаринъ; але кождый мусѣвъ приняти православну вѣру. Всѣ тамъ були рôвнӣ, и селянинъ, и мѣщанинъ, и шляхтичь, а навѣть князь. Запорожцѣ выбирали вôльными голосами на „радѣ“ головного начальника на оденъ рôкъ, званого „кошевымъ отаманомъ“, и старшину: осавула (помôчника), судію и писаря, що бувъ звычайно вченымъ чоловѣкомъ. „Рада“ збирала ся на великому майдапѣ, чи выгонѣ середъ Сѣчи. Щобъ отаманъ не гордувавъ козаками а тямивъ, що вôнъ усѣмъ рôвня, посыпали єму голову землею, або мазали лице грязюкою. Всѣ козаки-Запорожцѣ жили безъ жѣнокъ, якъ черцѣ по монастыряхъ, а хто приводивъ жѣнку, чи сестру на Сѣчь, того карали смертію. Запорожцѣ жили по пôвтора ста чоловѣка въ „курѣняхъ“, сплетеныхъ зъ хворосту й лозы, а накрытыхъ шкôрами и кождый курѣнь мавъ „курѣнного отамана“. Середъ Сѣчи була церква святои Покровы. У важныхъ справахъ радила вôйскова рада. Беручи до розваги яку вôйскову справу, робили Заворожцѣ два кола: въ одно сходила ся старшина, а въ друге простӣ (посполитӣ) козаки або чернь — и ся рада звалась чорна рада. Чорна рада, розваживши дѣло, кидала зъ окрикомъ шапки въ гору, а старшина вже тодѣ мусѣла добре змѣркувати цѣлу справу, выбирала депутатôвъ, котрӣбъ всю рѣчь розумно збагнули и посередъ повнои рады выреклп. Бôльша часть лицарѣвъ-Запорожцѣвъ, що не полягли въ бою, вертали зъ добычею въ осени на Украину, або на Подôлє и жили по хуторахъ (зимовикахъ), селахъ

и мѣстахъ и не переставали бути вôльными козаками. Такъ вôджило знову на Запорожскôй Сѣчи те громадске право, знищене польскими королями, яке собѣ споконъ вѣку выробивъ рускій нарôдъ и тому то Сѣчь Запорожска мала таку повагу и любовь всего руского народу.

3. Першѝ повстаня козацкѝ. Петро Конашевичь Сагайдачный.

Було колись въ Украинѣ ревѣли гарматы,
Було колись Запорожцѣ вмѣли панувати.
Панували, добували и славу и волю;
Минуло ся, осталй ся могилы на полѣ.

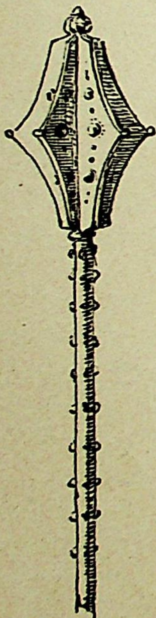
Т. Шевченко.

Козаки дѣлились на городовыхъ або украиньскихъ, — щó жили по мѣстахъ та селахъ на Украинѣ и пôдлягали власти королѣвскôй — и запорожскихъ або сѣчовыхъ на Днѣстровôмъ низу, щó слухали тôлько свого кошового. Мѣжь одными и другими були безнастаннѝ звязки и городовѝ козаки силкувались стати такожь незалежными.

Богато городовыхъ козакôвъ проживало по кôльканайцять лѣтъ на Запорожу и они вважали се великою честію для себе вславитись тамъ козацкимъ лицарствомъ. Оденъ изъ знатнѣйшихъ вельможь польскихъ, властитель Зборова и Золочева, Самôйло Зборовскій, ходивъ на Сѣчь и тамъ выбрали єго за єго лицарство кошевымъ. Паны польскѝ заклика́ли неразъ козакôвъ на пôдмогу въ своихъ походахъ, та й польскѝ королѣ корыстувались ихъ пôдмогою и тымъ козацтво доходило до великого значѣня.

Король Степанъ Баторій, побачивши быстрый зрôстъ козацтва, постановивъ ослабити, а вôдтакъ и зовсѣмъ знищити козакôвъ, бо вôнъ хотѣвъ зовсѣмъ злити Украину зъ Польщею, а козаки були тутъ великою перепоною. Украина тôлько на папери належала тодѣ до польского короля; шляхта служила, не пытаючись нѣ-

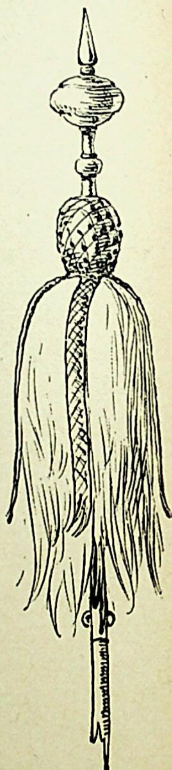
Козацкû знамена (клейноты) вôйсковû: булава, пѣрначь, бунчукъ, хоругва, печатка.

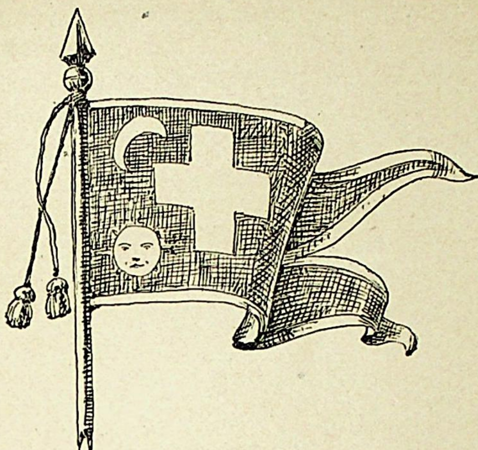
пѣрначь

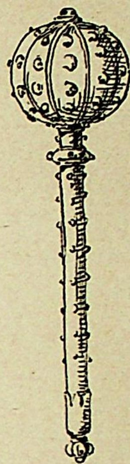
печатка

бунчукъ

хоругва

булава

кого, въ козацкôмъ вôйску, а козаки украиньскû выбирали гетьманôвъ, воювали и мирились, не оглядаючись на польскій урядъ. Щобъ ихъ пôдгорнути пôдъ свою власть, Баторій пôдôйшовъ до нихъ нѣбы зъ ласкою и честію и пôславъ тодѣшньому отаманови козацкому, Федорови Богданкови, гетьманьску булаву, бунчукъ чи палицю зъ кôньскимъ волосомъ зверху, печатку, на котрôй вырѣзаный бувъ козакъ, и хоругву, и назвавъ єго **гетьманомъ**. Зъ великои силы городовыхъ козакôвъ велѣвъ Баторій тôлько шѣсть тысячь вписати въ списъ або реєстръ и они звали ся реєстровцями. Реєстровцѣ дѣлились на шѣсть полкôвъ, котрыхъ начальниками були полковники, а кождый полкъ на 10 сотень. Гетьманови давъ король мѣсто Трехтемировъ, высше Канева, а кождому козакови платили рôчно зъ королѣвскои касы по червôнцеви й по кожусѣ. Всѣ иншû козаки, щô не були записанû въ реєстръ, мали розôйти

ся и стати зновъ селянами та платити податки и вôдбувати иншî повинности.

На Украинѣ та въ инших рускихъ земляхъ, щó дôстали ся пôдъ власть Польщѣ, вельми гôрка була доля селянъ. Окрôмъ панщины, яку они мусѣли робити дѣдичамъ, були селяне обтяженî всѣлякими дачками. Въ королѣвскихъ добрахъ, котрыми орудували старосты, було хлопамъ ще гôрше, хочь они мали право жалувати ся на свои кривды. Одначе въ судѣ не мôгъ хлопъ нѣчого выправувати, бо виновникъ все бувъ правый, а хлопъ винуватый. Окрôмъ безмежнои самоволѣ старостôвъ, лютували жовнѣры, кривдили и грабили людей. Та нѣчо такъ не вражало и не дратувало руского народу, якъ власть жидôвъ. Паны вôддавали имъ, якъ вже попереду (стор. 156) було сказано, свои землѣ въ аренду и такî арендаторы мали повну власть надъ селянами, якъ и самъ дѣдичь. Нѣчого дивного, що рускій народъ, бажаючи вызволитись зъ тои чорнои долѣ, кидавъ ся до козацтва, втѣкавъ ватагами на Запороже; а зъ вôдтамъ тî втѣкачѣ на чайкахъ пускали ся моремъ грабити турецкî побережнî мѣста. Нападати на невѣрныхъ уважало ся тодѣ богоугоднымъ дѣломъ, бо тымъ козаки не тôлько добували собѣ добычѣ, але й вызволяли христіяньскихъ невôльникôвъ зъ ясыру. Сî походы були доброю вôйсковою школою для руского народу. Зъ Запорожа появляли ся такî збройнî ватаги на Украинѣ, а до нихъ приставали селяне й мѣщане, зворушувались проти панôвъ та нападали и грабили ихъ майно. Соймъ польскій выдававъ постановы, щобъ такихъ утѣкачѣвъ и самозваныхъ козакôвъ ловити и карати смертію. Выготовлювано новî реєстры и обмежувано число козакôвъ, а тымчасомъ пôсля кождого реєстрованя число козакôвъ подвоювалось, потроювалось, бо всѣ хотѣли

бути козаками, то є вôльными людьми. Отже коли такъ польскій урядъ заходивъ ся обмежити козакôвъ, зривають ся они до повстаня, саме въ тôмъ часѣ, якъ почала приготовляти ся церковна унія. Не щадили навѣть князя Острогского, бо въ єго добрахъ доля селянъ не була лекша, якъ и у польскихъ дѣдичѣвъ. Повстанє притушено, але въ кôлька лѣтъ опôсля выступають козаки пôдъ проводомъ Наливайка. Вôнъ бувъ спершу козакомъ у князя Острогского, бо тодѣ вельможѣ держали собѣ дворске вôйско. Вôдтакъ зôбравъ собѣ козакôвъ зъ селянъ и дрôбнои шляхты, злучивъ ся зъ запорожскимъ кошевымъ отаманомъ Лободою та ôба пустошили Волощину й Угры, а опôсля Волынь, Литву та Украину, грабуючи добра паньскѣ. Одначе гетьманъ польскій Жолкôвскій розбивъ сихъ козакôвъ, а Наливайка страчено у Варшавѣ. Тѣло єго розрубали на четверо и порозвѣшували по мѣстѣ.

Пôсля Наливайка выступає Петро Сагайдачный, сынъ шляхтича Самбôрского Конона або Конаша и зъ того пôшла назва Конашевичь. Вôнъ скôнчивъ школу въ Острозѣ, на Волыни, бувъ на свôй часъ вченымъ чоловѣкомъ, а навѣть написавъ цѣнну книжку. Опôсля пôшовъ на Запороже и такъ вызначивъ ся лицарствомъ и розумомъ въ походахъ козацкихъ, що Запорожцѣ выбрали єго кошевымъ отаманомъ. Сагайдачный выправлявъ ся на Крымъ и здобувъ Кафу, вôдтакъ на побережа Малои Азіѣ пôдъ Синопу и Трапезунтъ, вызволяючи богато невôльникôвъ христіяньскихъ, а навѣть столицю султана, Царгородъ, „окуривъ мушкетнымъ дымомъ.“

Слава Сагайдачного залунала по всѣхъ рускихъ земляхъ, а на Украинѣ творять ся козацкѣ сотнѣ и признають надъ собою власть Сагайдачного. Вельми не-

ГЕТЬМАНЪ ПЕТРО КОНАШЕВИЧЬ САГАЙДАЧНЫЙ.

радо споглядали Поляки на такій быстрый зрôстъ козаччины, одначе нехотя мусѣли запобѣгати ласки и пôдмоги у ненавистныхъ имъ Запорожцѣвъ. Королевичь польскій Володиславъ, добивавъ ся тодѣ царского престола въ Москвѣ и звернувъ ся зъ просьбою о пôдмогу до Сагайдачного. Сагайдачный ходивъ въ Московщину зъ 20.000 козаками и вызволивъ Володислава зъ небезпеки такъ, що королевичь зробивъ ще корыстну для Польщѣ умову зъ Москвою. Зъ московского походу вернувъ Сагайдачный не на Запороже, а до Києва, и правивъ яко гетьманъ тою частію Украины, що признавала єго власть надъ собою, а Польща, дôзнавши такои пôдмоги вôдъ Сагайдачного, мусѣла на се мовчки згодити ся. Одначе Сагайдачный дбавъ не тôлько про політичнѣ права́ народу, але звернувъ свою бачнôсть и на справы религійнѣ. Вôнъ просивъ 1620 р. Єрусалимского патріярха Теофана, якъ мы вже попереду (стор. 156) оповѣдали, щобъ постановивъ митрополіта и владыкъ православныхъ. Такимъ способомъ двигнувъ вôнъ на якійсь часъ зъ упадку и церкву православну.

И на се мусѣвъ король пристати, потребуючи зновъ пôдмоги козакôвъ. Въ р. 1620 грозило Польщи нове лихо. Самъ султанъ Османъ зъ 300-тысячнымъ вôйскомъ рушивъ пôдъ Хотинъ, надъ Днѣстромъ, бажаючи пôдгорнути Польщу пôдъ свою власть. Поляки спромоглись зôбрати 72 тысячи ополченя и пôдъ проводомъ королевича Володислава и польского гетьмана Ходкевича обкопались въ таборѣ пôдъ Хотиномъ. Королевичь просивъ зновъ Сагайдачного о пôдмогу. Козацкій гетьманъ обѣцявъ прийти зъ пôдмогою, одначе вымагавъ, щобъ польскій рядъ не обмежувавъ козакôвъ на 6000 реєстровцѣвъ, и признавъ власть гетьманьску Сагайдачного и надъ Украиною. Королевичь приставъ на

се, хочь треба ще було на те згоды сойму, и Сагайдачный ставъ также гетьманомъ реєстровыхъ козакôвъ. Теперь рушивъ Сагайдачный зъ 40.000 козаками и по завзятôй борбѣ мусѣвъ султанъ уступити. Щасливый конець сеи вôйны бувъ головною заслугою Сагайдачного, єго розуму и лицарства. Але сю славну побѣду оплативъ вôнъ своимъ житємъ: покрытый ранами, вернувъ до Києва и тутъ умеръ 10 цвѣтня 1622 р. Передъ смертію записавъ Сагайдачный по пôвторы тысячи червôнцѣвъ на школу брацтва Києвского и Львôвского. Єго поховали въ церквѣ Києвского Богоявленьского брацтва, одначе нынѣ нема єго могилы, бо при перебудованю церквы на початку 18-го столѣтя на тôмъ мѣсци станула нова стѣна церквы.

4. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій.

Въ той часъ була честь, слава,
Вôйсковая справа,
Сама себе на смѣхъ не давала
Неприятеля пôдъ ноги топтала.
Народна дума.

Польща скоро забула про пôдмогу, яку ѣй дали козаки въ тяжкôй пригодѣ. Участь козакôвъ въ убійствѣ Полоцкого уніятского архиєпископа, Іосафата Кунцевича (стор. 155) дала нову приключку польскому урядови выступити проти козакôвъ. Козакамъ вôдôбрано право выбору гетьмана и пôдчинено коронному гетьманови польскому. Польскій гетьманъ Конецьпольскій збудувавъ надъ Днѣпромъ, повысше порогôвъ, твердыню Кудакъ и поставивъ тамъ польске вôйско, щобъ не пускало хлопôвъ на Запороже и держало въ рукахъ Сѣчь.

Козаки зворушилися. Зъ Запорожа наче орлы вылѣтають козаки пôдъ проводомъ гетьманôвъ Трясила, Сули-

ГЕТЬМАНЪ ЗИНОВІЙ БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ.

мы, котрый зруйнувавъ Кудакъ, Павлюка, Остряницѣ и Гунѣ. Одначе всѣ тї повстаня козацкї скôнчили ся

нещасливо и выкликали ще бôльшиї жорстокости Поляковъ. Соймъ польскій въ р. 1638 вôдобравъ козакамъ всѣ права́, вôднявъ гетьманови Трехтемировъ и пôдчинивъ ихъ власти окремого комісаря, постановленого зъ помѣжь шляхты. Щобъ спинити побѣгъ селянъ на Запороже, вôдновлено зруйновану козаками твердиню Кудакъ. Теперь хмарами посунули на Украину польскиї вельможѣ, загортаючи плодорôдниї землѣ, навѣть такиї, що́ належали до реєстровцѣвъ. Розгосподарувались тутъ Вишневецкиї, Потоцкиї, Конецьпольскиї, Калиновскиї, а козакôвъ знову повертали въ хлопство и выбирали вôдъ нихъ всѣлякиї дачки. Сучасный лѣтописець польскій*) замѣчає, що така „змѣна въ житю козакôвъ выйшла на корысть людей приватныхъ (то єсть называныхъ высше вельможь), але на шкоду державѣ“.

И справдѣ не минуло десять лѣтъ, якъ цѣлу Русь обгорнуло всенародне повстанє пôдъ гетьманьскою булавою Зиновія Богдана Хмельницкого. Вôнъ бувъ сынъ Чигиривського козацкого сотника, Михайла Хмельницкого. Змалку вчивъ ся Богданъ Хмельницкій въ Киѣвскôй брацкôй школѣ, а вôдтакъ у єзуитôвъ въ Ярославѣ (въ Галичинѣ) и навчивъ ся добре не тôлько польскои и латиньскои, але опôсля й турецкои и французскои мовы. Вступивши до вôйска козацкого, попавъ ся Богданъ въ польско-турецкôй вôйнѣ (1620—21) въ турецку неволю и проживъ въ Царгородѣ два роки. Якъ же вернувъ зъ неволѣ, пôшовъ на Сѣчь и выправлявъ ся кôлька разъ въ походы на Туркôвъ та тревоживъ саму столицю султаньску. Побувши кôльканайцять лѣтъ на Сѣчи, вернувъ Хмельницкій въ Чигиринъ, оженивъ

---

*) Перемыскій епископъ латиньскій Пясецкій.

ся зъ Ганною Сомкôвною и ставъ Чигириньскимъ сотникомъ.

Отутъ скоила ся пригода, щó була искрою, вôдъ котрои заняла ся пожежа и обняла всю Русь широкимъ поломѣнемъ. Въ р. 1646 Чигириньскій пôдстароста, шляхтичь Чаплиньскій, силомôць захопивъ у Хмельницкого хутôръ Суботôвъ и такъ побивъ єго малого сына, що хлопець другого дня вмеръ. Хмельницкій запôзвавъ Чаплиньского до суду, ѣздивъ и до короля Володислава, одначе нѣчого не вдѣявъ, бо въ тодѣшнихъ судахъ козакъ не мôгъ нѣчого выправувати супроти шляхтича. Лѣтописцѣ оповѣдають, що король такъ вôдповѣвъ Хмельницкому на єго жалобу: „Вы воєвники и носите шаблѣ, хтожь васъ спиняє постояти за себе? А я все бувъ и буду до васъ прихильный.“ Хмельницкій задумавъ пôйти за радою короля и вступити ся за свои права, а заразомъ и за права безталанного народу руского: вôнъ постановивъ зворушити до повстаня цѣлу Украину-Русь. Чутка про те дôйшла до польского гетьмана Потоцкого и вôнъ велѣвъ спôймати Хмельницкого. Тымчасомъ Хмельницкій хитрощами выманивъ у полковника Барабаша королѣвску грамоту, котрою Володиславъ позволявъ збôльшити козацке вôйско и давъ право робити чайки для морскихъ походôвъ на Туркôвъ. Зъ тою грамотою утѣкъ въ грудни 1647 на Запороже и объявивъ тамъ свою думку — стати за волю руского народу. Запорожцѣ приняли Хмельницкого зъ щирымъ серцемъ и окликнули єго гетьманомъ. Вôдтакъ розсыпалися они по всѣй Украинѣ и заклика́ли нарôдъ до повстаня. Цѣлыми ватагами втѣкали селяне на Запороже, а Хмельницкій тымчасомъ рушивъ у Крымъ и вговорювавъ хана, щобъ давъ збройну пôдмогу козакамъ проти Польщѣ. Ханъ згодивъ ся на те, бо тодѣ бувъ въ незгодѣ зъ Польщею.

*

5. Битвы пôдъ Жовтыми Водами, Корсунемъ и Пилявою.

Долетѣла чутка на Украину про заходы Хмельницкого и польскѝ гетьманы Потоцкій и Калиновскій рушили супроти него зъ реєстровцями и невеликимъ вôддѣломъ польскои кôнницѣ. Одначе козаки-реєстровцѣ перейшли до Хмельницкого, а Запорожцѣ зъ Татарами розбили на прахъ польске вôйско 8 мая 1648 р. надъ малою рѣчкою Жовтыми Водами, щó плыве правобôчь до Днѣпра. Тамъ умеръ зъ ранъ проводыръ вôйска польского, молодый сынъ коронного гетьмана, Степанъ Потоцкій.

Страшна звѣстка про Жовтоводску битву долетѣла до польскихъ гетьманôвъ Потоцкого и Калиновского. Они рушили зъ усѣмъ вôйскомъ проти Хмельницкого и зôйшли ся зъ нимъ пôдъ Корсунемъ. Козаки вдарили 16-го мая на Полякôвъ и польске вôйско зовсѣмъ розсыпалось. Потоцкій и Калиновскій попали въ полонъ, а Хмельницкій вôддавъ ихъ Татарамъ. Весь таборъ польскій зъ всѣма засобами дôставъ ся въ козацкѝ руки.

Пôсля Корсуньскои побѣды настала рѣшуча змѣна на Украинѣ. Селяне покидали панôвъ и спѣшили пôдъ знамена Хмельницкого. Встала вся украиньско-руска земля до борбы за волю, якъ ще нѣколи не вставала, — се було всенародне повстанє. Нарôдъ почавъ жорстоко розправляти ся зъ своими гнобителями и по всѣй Украинѣ-Руси потекли рѣки крови, а найбôльше дôсталось ненависнымъ жидамъ-арендарямъ. Зъ переляку почали паны, а за ними жиды й єзуиты втѣкати въ Польщу и небавомъ рускій нарôдъ опинивъ ся на воли. Теперь треба було Хмельницкому тôлько докôнчити такъ

щасливо розпочате дѣло вызволеня Украины-Руси и змôцнити новый ладъ суспôльный. Одначе славный гетьманъ не вôдъ разу порозумѣвъ свою высоку задачу, котру єму припало перевести. Замѣсць рушити заразъ на Польщу, де саме тодѣ вмеръ король Володиславъ IV., Хмельницкій прогайнувавъ 4 мѣсяцѣ на переговорахъ зъ Поляками, котрî не довели до путя, а тымъ часомъ Поляки зôбрали нове ополченє шляхоцке 36 тысячь. Хмельницкій зустрѣнувъ ся зъ польскимъ вôйскомъ 20-го вересня 1648 р. пôдъ мѣстомъ Пилявою (або Пилявцями) надъ рѣчкою Пилявою, щô плыве до Богу. Вôйско польске розбилось, перелякане звѣсткою, що Хмельницкому на пôдмогу прийшла велика Орда татарска, и лишило весь богатый таборъ козакамъ. Хмельницкій рушивъ пôдъ Львôвъ, взявъ на 200 тысячь золотыхъ выкупу и пôшовъ на польске мѣсто Замость. Вôнъ мавъ вôльну дорогу ажь до Варшавы, де саме тодѣ мали выбирати короля. Хмельницкій згаявъ часъ пôдъ Замостємъ и выславъ чотырохъ послôвъ зъ листомъ до Варшавы, що козаки бажають мати королемъ Володиславового брата, Яна Казимира, и тодѣ пристануть на миръ. Поляки справдѣ выбрали Яна Казимира, а вôнъ заразъ написавъ Хмельницкому, щобъ застановивъ вôйну зъ Польщею, вернувъ на Украину и тамъ дожидавъ польскихъ комісарѣвъ задля переговорôвъ про миръ.

6. Въѣздъ Хмельницкого до Києва. Облога Збаража. Битва пôдъ Зборовомъ.

Въ першихъ дняхъ сѣчня 1649 р. въѣхавъ Хмельницкій до Києва Золотыми Воротами Ярослава. Радôсно витавъ нарôдъ козацкого гетьмана, дзвонили въ дзвоны,

стрѣляли зъ гарматъ. Киѣвскій митрополітъ Сильвестеръ Косôвъ зъ духовенствомъ витавъ Хмельницкого промовою передъ соборомъ св. Софіѣ, а бурсаки и ученики академіѣ спѣвали рускû и латиньскû пѣснѣ, величаючи Хмельницкого „рускимъ Мойсеемъ.“ Зъ Києва поѣхавъ Хмельницкій въ Переяславъ.

Слава Хмельницкого рознесла ся по сусѣднихъ державахъ и теперь стали до него приѣзджати послы однû за другими: зъ Туреччины, Молдавіѣ, Волощины, запрошуючи его до союза проти Польщѣ. Привѣзъ и царскій посолъ богатû подарунки для гетьмана. На останку прибули й польскû комісарѣ и привезли вôдъ короля грамоту на гетьманство и булаву. Хмельницкій скôнчивъ раду, одначе козаки привитали комісарѣвъ вельми неприязно и не хотѣли й слухати про переговоры. Самъ Хмельницкій бачивъ, що нема що й думати про переговоры зъ Польщею и щиро объявивъ комісарямъ, що у него єсть думка вызволити весь рускій народъ по Люблинъ и Краковъ, и всю Украину, Волынь, Подôлє та Галицку Русь злучити въ одно самостôйне князѣвство. Одначе коли послы стали на него вельми налягати, подавъ Хмельницкій такû умовы мира: унія маѣ бути знесена въ Украинѣ-Руси, всѣ уряды мають дôставати люде грецкои вѣры, Киѣвскій митрополітъ маѣ засѣдати въ сенатѣ, гетьманъ козацкій буде залежный тôлько вôдъ короля, а Жидамъ не вôльно жити на Украинѣ.

Комісарѣ не хотѣли пôдписати навѣть такихъ умѣркованыхъ домагань Хмельницкого и вôдъѣхали зъ нѣчимъ. Мусѣла знову почати ся вôйна и обѣ стороны приготовляли ся до неи. Ледво тôлько розôйшлась звѣстка про новый походъ на Поляковъ, а вже зъ усѣхъ сторôнъ збѣгали ся охотники пôдъ знамя Хмельницкого;

навѣть мѣщане кидали свои ремесла и купецтво и записували ся въ козаки. Хмельницкій подѣливъ теперь весь край, що̂ бувъ по̂дъ его рукою, на 24 полки*), 12 правобо̂чь, а 12 лѣвобо̂чь Днѣпра. Полки дѣлили ся на сотнѣ. Полками правили полковники, а сотнями — сотники. Верховна управа краю була въ рукахъ гетьмана и во̂йсковои старшины, выбиранои на радахъ.

Веснoю 1649 р выступивъ Хмельницкій въ походъ зъ крымскимъ ханомъ Исламъ-Гиреемъ, и облягъ мѣсто Збаражь, котрого завзято боронивъ лютый ворогъ козацтва, потомокъ рускихъ вельможь, князь Ерема Вишневецкій. У Поляко̂въ було вельми мало поживы, и въ Збаражи наставъ великій голодъ и страшный помо̂ръ. Тодѣ самъ король Янъ Казимиръ рушивъ зъ 20.000 во̂йска на по̂дмогу обложенцямъ и до̂йшовъ по̂дъ Зборо̂въ, надъ Стрыпою. Хмельницкій лишивъ пѣхоту по̂дъ Збаражемъ, а самъ зъ ко̂нницею и Татарами пустивъ ся по̂дъ Зборо̂въ. Дня 5-го серпня 1649 р, коли польске во̂йско стало переправляти ся черезъ рѣку, вдаривъ Хмельницкій зъ Татарами на Поляко̂въ и розбивъ всѣхъ, що̂ переправили ся на другій берегъ. Останки во̂йска скупили ся коло короля, и обкопали ся валомъ. На другій день въ ранцѣ кинулись козаки на польскій таборъ, вдерли ся зъ двохъ боко̂въ до середины, и король мало що не попавъ ся въ полонъ. Въ тако̂й небезпечно̂й хвили крикнувъ Хмельницкій: „Згода!“ и спинивъ дальшу битву, бо не хотѣвъ, щобъ христіяньскій король по̂шовъ въ неволю бісурманьску.

---

*) Полкъ означавъ землю зъ полковымъ мѣстомъ и сотенными мѣстами и селами.

ХМЕЛЬНИЦКІЙ ПО ЗБОРОВСКОЙ БИТВѢ.

Почали ся теперь переговоры, и въ Зборовѣ зложено зъ козаками таку умову: король признає гетьмана головнымъ начальникомъ козацкого вôйска, котрого має бути сорокъ тысячь зъ Полтавщины, Черниговщины, Києвщины, Волыни и Подôля. Въ тыхъ земляхъ не можуть стояти польскû вôйска, а Жидамъ не вôльно тамъ жити. Всѣ уряды мають дôставати ся людямъ грецкои вѣры. Києвскій митрополітъ мавъ засѣдати въ сенатѣ; що до унiѣ обѣцявъ король окрему постанову соймову, корыстну для православныхъ; гетьманъ мавъ дôстати для себе Чигириньске староство. Ханови обѣцявъ король платити 90 тысячь золотыхъ рôчнои дачки, а теперь дати наразъ 200 тысячь.

Умовы Зборôвского мира показують наглядно, що Хмельницкій зразу не порозумѣвъ сеи великои задачѣ, до якои єго покликала доля. Зборôвскій миръ не вôдповѣдавъ вже тогдѣшнимъ потребамъ руского народу. Хмельницкій, выхованый середъ польско-шляхоцкои суспôльности, зрôсъ зъ поглядами и привычками шляхоцкими, зъ політичнымъ и суспôльнымъ ладомъ тогдѣшньои Польщѣ, и тому годѣ було сподѣвати ся, щобъ вôнъ зразу перенявъ ся поглядомъ руского народу, котрому бувъ сей ладъ супротивный. Задля того Хмельницкій зразу не мавъ вôдваги розôрвати політичну звязь Руси зъ Польщею, якъ того домагавъ ся повставшій рускій нарôдъ. Єму здавало ся, що досыть обезпечити свободу вѣры и рускои церквы схôднои, охоронити Украину-Русь вôдъ Жидôвъ и польскихъ жовнѣрôвъ, побôльшити вôйско козацке, а тодѣ вже щезне всяке невдоволенє. Се була велика політична помылка Хмельницкого, що вôнъ не зважавъ на змаганє руского народу до повнои самостôйности. Въ умовахъ Зборôвского мира мѣстилась ще друга похибка, котра вельми некорыстно

вплынула на дальшій хôдъ справы, розпочатои Хмельницкимъ. Зборôвскій миръ позвалявъ тôлько 40 тысячь козакôвъ вписати въ реєстръ, и тû мали корыстуватись волею, признаною козацтву, а всѣ иншû, щó кровію своєю допомогли до побѣды Хмельницкому, мали знову стати хлопами. Показалось, що здобутками сего всенародного повстаня руского народу мало корыстуватись лише незначне число выбраныхъ людей. Се була велика кривда для народу, и тому́ глядѣвъ вôнъ на таке полагодженє справы якъ бы на зраду, а давнѣйша прихильнôсть народу до Хмельницкого почала остигати. Можна сказати, що Зборôвска битва закôнчила першу добу войнъ Хмельницкого: тутъ осягнувъ нарôдъ рускій найвысшій щебель силы и могучости, а его гетьманъ найбôльшу славу. Зъ того часу починає ся нова доба нещасныхъ пригодъ.

7. Битва пôдъ Берестечкомъ. Бѣло-Церковскій миръ.

Въ осени 1649 р. розпустивъ Хмельницкій посполите рушенє козацке и ставъ складати реєстръ пôсля постановъ Зборôвского мира. Вôнъ набиравъ реєстровцѣвъ зъ помѣжъ селянъ знатнѣйшихъ панôвъ на Украинѣ, найбôльше зъ дôбръ Єремы Вишневецкого, до котрого належала бôльша половина Полтавщины. Кождый реєстровый козакъ дôстававъ на власнôсть ту частину землѣ, котрою вôнъ корыстувавъ ся у свого дѣдича. Крôмъ того панамъ позабиравъ Хмельницкій цѣлû села и хуторы, и понадававъ старшинамъ козацкимъ яко „ранґовû“ маєтности на такій часъ, якъ они держали урядъ старшихъ. Для гетьмана призначивъ король цѣле

староство Чигириньске, а мѣсто Чигиринъ стало резиденціею гетьмана и мовьбы столицею Украины. Хмельницкій подѣливъ теперь Украину на 16 полкôвъ, а многимъ мѣстамъ лишивъ Маґдебурске право.

Ще не вспѣвъ Хмельницкій докôнчити реєстрованя вôйска, якъ почали ворушитись тї, щó не вôйшли въ реєстръ. Гетьманъ хотѣвъ успокоити невдоволеныхъ тымъ, що они можуть творити охотничї полки. Тымчасомъ прогнанї зъ Украины дѣдичѣ и вельможѣ почали назадъ вертати и вымагати по давному вôдъ своихъ пôдданыхъ повинностей и дачокъ. Селяне нѣ за що не хотѣли сего робити, бунтували ся, проганяли або вбивали своихъ дѣдичѣвъ. Гетьманъ мусѣвъ выдавати універзалы (оповѣщеня до всѣхъ), и наказувавъ тымъ, щó не вôйшли въ реєстръ, слухати дѣдичѣвъ, а коли й се не помагало, каравъ неслухняныхъ смертію.

Тымчасомъ коли гетьманъ такими поступками роздратувавъ проти себе рускій народъ, Поляки й не думали додержувати умовъ Зборôвскихъ. Киѣвского митрополіта, Сильвестра Косова, не пустили до сенату, бо тому опирались католицкї єпископы. Польскій гетьманъ Потоцкій, вызволившись зъ пôдъ татарского полону, рушивъ на Подôлє, и почавъ усмирювати збунтованыхъ хлопôвъ. Хочь умовы Зборôвского мира пôдписавъ самъ король, одначе соймъ, скликаный въ грудни 1650 р., не хотѣвъ ихъ потвердити. Такъ само вôдкинувъ соймъ домаганя козацкихъ депутатôвъ, щобы не було униѣ въ рускихъ земляхъ, щобъ народъ не бувъ гнобленый дѣдичами, и щобъ чотыре польскї вельможѣ жили на Украинѣ для поруки, що миръ буде додержаный. Паны соймовї не хотѣли навѣть слухати сихъ домагань „пôдлыхъ хлопôвъ“ и постановили дальше вести вôйну.

Поляки готовились до вôйны. Папа приславъ коро-

леви своє благословенє, плащь и посвяченый мечь. И Хмельницкому привѣзъ Коринтскій митрополітъ мечь посвяченый на самôмъ гробѣ Господнѣмъ. Одначе нарôдъ рускій не линувъ вже зъ такимъ жаромъ до гетьмана, и козацке вôйско пôдъупало на дусѣ. Нарôдъ неприхильно глядѣвъ на дружбу гетьмана зъ татарскимъ ханомъ, котрый забиравъ въ полонъ багато рускихъ жѣнокъ и дѣтей. Весною 1651 р. рушивъ Хмельницкій пôдъ Збаражъ, довго дожидаючи тамъ пôдмоги хана. Ханъ тôлько зъ наказу султана выступивъ зъ пôдмогою, бо не радъ бувъ нарушити выгôдной для себе умовы Зборôвского мира. Дня 19 (29) червця зôйшли ся козаки зъ польскимъ вôйскомъ, що́ розложилось таборомъ пôдъ Берестечкомъ, на Волыни. На другій день почала ся битва и скôнчила ся нещасливо для Хмельницкого. Ханъ зрадивъ гетьмана. Въ самôмъ розгарѣ битвы кинувъ ся ханъ зъ Татарами втѣкати. Хмельницкій пустивъ ся єго доганяти, одначе ханъ забравъ Хмельницкого зъ собою въ полонъ. Козаки, оставши безъ гетьмана, боронились завзято въ обкопанôмъ таборѣ. Але дôзнавшись, що Татаре полонили гетьмана и пустошать Украину, задумали пôдъ проводомъ славного лицаря, полковника Богуна, въ ночи 29-го червня утѣкати зъ табору. Пôдчасъ переправы черезъ багно багато козакôвъ потонуло, а въ ранцѣ напали ихъ Поляки, розбили ихъ до останку и кинулись на Украину, щобы зовсѣмъ знищити козацтво.

Пôдъ конець липня вернувъ Хмельницкій зъ татарского полону на Украину. Берестецка неудача доводила рускій нарôдъ до розпуки. Оденъ тôлько гетьманъ показавъ въ тôй труднôй хвили незвычайну силу розуму и волѣ. Вôнъ зôбравъ козакôвъ на Масловôмъ-Бродѣ, недалеко Канева, и зъумѣвъ розбудити лицарского

духа и успокоити нарôдъ, впевняючи, що ще не все втрачено. Опôсля ставъ гетьманъ доповняти свое вôйско и запевнивъ собѣ пôдмогу хана. Въ народѣ вôдживъ лицарскій духъ, всюды готовились до завзятого вôдпору и здавалось, що всѣ скорше готовû згинути, якъ вернути въ ненавистне пôдданьство. Ледво вступили польскû вôйска на Украину, а вже рускій нарôдъ паливъ власнû оселѣ, нищивъ засобы живности, псувавъ дороги, куды мало йти польске вôйско и ватагами нападавъ на Полякôвъ. Поляки вôдплачувались зъ такимъ самымъ завзятємъ. Одначе козацке вôйско не могло встояти проти силы польскои, котрôй ишовъ на пôдмогу литовскій гетьманъ Радивилъ и занявъ навѣть Киѣвъ. Польско-литовскû проводырѣ стануди пôдъ Бѣлою-Церквою, на полудне Киева, и почали переговоры зъ Хмельницкимъ. Переговоры протягнулись до 17 вересня 1651 р. и тодѣ уложено Бѣло-Церковскій миръ: козакамъ замѣсть давнѣйшихъ чотырехъ признано лише одно воєводство Киѣвске, козацкій реєстръ зменшено до 20 тысячь, селяне мусѣли якъ давнѣйше робити дѣдичамъ, а Жиды могли всюды жити на Украинѣ.

8. Битвы пôдъ Батогомъ и пôдъ Жванцемъ.

Ледво розôйшлась звѣстка про умовы Бѣло-Церковского мира, а вже повстало мѣжь народомъ страшне невдоволенє проти Хмельницкого. Козаки посполитû (чернь) просто въ очи дорѣкали єму, що вôнъ дбає лише про выгоды свои и козацкои старшины, а простый нарôдъ вôддає зновъ панамъ. Не було иншого выходу, якъ пôдчиняти ся дѣдичамъ, котрû теперь зновъ вертали на Украину, або глядѣти новыхъ осель. Багато се-

лянъ и козакôвъ стало переселяти ся на схôдъ ажь по надъ Донець и той край ставъ называти ся Слобôдскою Украиною. Тамъ повстали оселѣ якъ Харкôвъ и иншî, хочь Хмельницкій заказувавъ переселюватись, а Поляки силомôць хотѣли спинити се переселенє. Але й селяне, щó лишились на Украинѣ, не хотѣли слухати дѣдичѣвъ, а нападали на нихъ збройными ватагами и убивали польскихъ жовнѣрôвъ. Навѣть гетьманъ не бувъ безпечный въ Чигиринѣ и покаравъ смертію кôлькохъ полковникôвъ, щó бунтували проти него рускій нарôдъ. Щобъ втихомирити невдоволенє, позволявъ Хмельницкій вписувати до реєстру бôльше козакôвъ, якъ було означено Бѣло-Церковскими постановами и самъ выжидавъ лише пригôдной хвилѣ, щобъ зôрвати накиненî єму тяжкî умовы Бѣло-Церковского мира. Повôдъ до того дали самî Поляки.

Весною 1652 р рушивъ старшій сынъ Хмельницкого, Тимôшь, зъ козацкимъ вôйскомъ на Молдавію, щобъ сватати дочку молдавского господаря (князя) Лупулы. Поляки хотѣли перешкодити тому и польскій гетьманъ Калиновскій заступивъ Тимошеви дорогу пôдъ Батогомъ, на полудне Брацлава, надъ Богомъ, де полягло 20-тысячне вôйско польске и самъ Калиновскій. На Украинѣ стали теперь убивати и проганяти польскихъ жовнѣрôвъ, паны зъ переляку кидали свои дóбра и втѣкали въ Польщу. Король скликавъ соймъ, щобъ обдумати способы, якъ приборкати козакôвъ, одначе соймъ не позволивъ скликати посполите рушенє, а наймати вôйска не було за що.

Одначе и положенє Хмельницкого було вельми некорыстне. Шестилѣтна вôйна пôдôрвала силы и завзятє руского народу; здавало ся, що Украина о своихъ силахъ не зможе справити ся зъ своимъ противникомъ,

отже Хмельницкій почавъ оглядати ся за союзниками. Вже раньше зносивъ ся вôнъ зъ Туреччиною, семигородскимъ княземъ и зъ Швеціею (за Балтійскимъ моремъ), одначе нѣхто не дававъ пôдмоги проти Польщѣ. На Татаръ такожъ не можна було покладати ся, якъ показало ся и пôдъ Берестечкомъ.

Хмельницкій звернувъ теперь свои очи на Московщину, бо ще пôсля Берестецкои пригоды заявлявъ вôнъ боярамъ, щó до него приѣздили, що бажає пôддати ся цареви. Зъ того часу часто обертавъ ся въ Москву зъ просьбою, щобъ царь принявъ єго пôдъ свою руку. Одначе царь не квапивъ ся. бо не хотѣвъ задирати ся зъ Польщею; пôславъ тôлько свого боярина до короля и жалувавъ ся, що король и Поляки въ письмахъ и листахъ кôлька разъ обидили царя и що не додержують Зборôвскихъ умовъ. Але се посольство не принесло нѣякои корысти. Тымчасомъ весною 1653 р. воєвода польскій Чарнецкій наѣхавъ Подôлє, страшно спустошивъ мѣста и села попадъ Богомъ и жорстоко выгубивъ богато народу. Въ осени рушивъ и самъ король зъ великимъ вôйскомъ и втаборивъ ся пôдъ Жванцемъ, проти Хотина, надъ Днѣстромъ. Сюды прибувъ и Хмельницкій зъ Татарами, котрȋ зайшли зъ заду Полякôвъ черезъ Волынь, Подôлє и Галицку Русь и спинями привôзъ живности до польского табору. Мѣжь Поляками наставъ голодъ, прокинулись пошести. Зъ тои тяжкои пригоды выдобулись Поляки, приобѣцявши ханови таку дачку давати, якъ и пôсля Берестецкои битвы, а Хмельницкій вернувъ зъ нѣчимъ въ Украину. До того ще позволивъ король Татарамъ пустошити рускȋ землѣ ажь по Люблинъ и они забрали тодѣ богато народу и пôгнали въ ясыръ.

9. Московске пôдданьство Украины.

По такихъ пригодахъ всю надѣю покладавъ Хмельницкій на Москву. Вôнъ ще передъ останнимъ походомъ на Поляковъ писавъ до царя, що султанъ запрошує до себе козакôвъ въ пôдданьство, а коли царь не приійме козакôвъ пôдъ свою руку, то чужовѣрцѣ пôдôбють ихъ и козаки будуть мусѣли чинити ихъ волю. Царь ображеный невдачею свого посольства до короля, скликавъ въ Москвѣ „земску думу“ (нѣбы соймъ), щô збирала ся тôлько при важныхъ нагодахъ. Мѣжь иншими справами подавъ царь пытанє, чи приняти Хмельницкого зъ усѣмъ вôйскомъ запорожскимъ пôдъ царску руку? Всѣ на те згодились и однодушно обѣцяли помагати цареви у вôйнѣ зъ Польщею. Тодѣ поѣхавъ бояринъ Бутурлинъ, щобъ приняти Украину пôдъ царску власть.

Дня 8 сѣчня 1654 р. скликавъ Хмельницкій въ Переяславъ раду, на котру прибули всѣ полковники и старшины козацкі, богато посполитыхъ (простыхъ) козакôвъ и народу. Тутъ були й Московскі послы. Гетьманъ промовивъ до козакôвъ и народу, щобъ выбрали собѣ одного зъ чотырехъ сусѣднихъ монархôвъ, або турецкого султана, або крымского хана, або польского короля, або Московского царя. „Султанъ и ханъ — бісурманы, а Поляки гнобили рускій нарôдъ,“ сказавъ гетьманъ, и радивъ пôддатись цареви. „А хто тôму не радъ, нехай иде, куды хоче“, закôнчивъ Хмельницкій. — „Хочемо пôдъ Московского царя!“ закричавъ нарôдъ, а гетьманъ сказавъ: „Нехай буде такъ!“

Тодѣ прочитали статьи (постановы), на якихъ Украина пôшла въ пôдданьство цареви. Пôсля статей Переяславскихъ мавъ зôстати въ Украинѣ давный ладъ и окрема управа пôдъ властію старшинъ и геть-

мана, выбираныхъ вôльными голосами. Гетьманъ мавъ право зносити ся зъ заграничными володарями и приймати ихъ послôвъ. Украиньскимъ панамъ и мѣстамъ лишали ся давнї права и вôльности. Козацкого вôйска повинно бути 60 тысячь, а окрôмъ того можуть ще бути й охотничї полки. Гетьманъ обовязавъ ся платити цареви дачку, але до збираня сеи дачки не могли вмѣшуватись московскї люде. Царь обѣцявъ боронити Украину своими вôйсками и зовсѣмъ вызволити єѣ зъ пôдъ Польщѣ.

Якъ скôнчила ся рада, поѣхавъ гетьманъ зъ московскими боярами и козацкою старшиною до церквы присягати цареви. Гетьманъ и старшина вымагали, щобъ царскї послы попереду присягли, що царь не вôдбере Украинѣ вольностей, такъ якъ и польскї королѣ все присягали козакамъ. Одначе послы сказали, що такъ не поводить ся, щобъ царь присягавъ пôдданымъ. Московскї послы таки не хотѣли присягати, а гетьманъ и старшина козацка мусѣли покладатись на царске слово й честь и присягли на пôдданство цареви, а за ними козаки и нарôдъ. Пôсля того московскї бояре розъѣхались по украиньскихъ мѣстахъ, приводити нарôдъ до присяги. Приѣхали вôдтакъ и до Києва. Митрополітъ Сильвестеръ Косôвъ стрѣчавъ ихъ зъ духовенствомъ коло Золотыхъ Ворôтъ. Вôнъ зъ жалю обумиравъ, каже лѣтописецъ, а духовенство, що́ було зъ нимъ, за слѣзми свѣту не бачило, бо духовенству не хотѣлось приставати до царя. Руске духовенство було тогдѣ освѣчене й учене, а на Москалѣвъ дивилось якъ на нарôдъ простый и темный. Пôсля того 50 лѣтъ ще не присягало духовенство царямъ и пôдлягало Царгородскому, а не

Московскому патріярсѣ*). Тай старшина козацка не вся присягла цареви, не хотѣла йти пôдъ „московску протекцію,“ бо у неи була вже думка про самостôйну Украину. Винницкій полковникъ Богунъ зъ усѣмъ Подôлємъ не послухавъ гетьмана, посваривъ ся зъ нимъ и не присягнувъ цареви на пôдданство. Вôнъ ненавидѣвъ Полякôвъ, але не любивъ и Москалѣвъ. Сѣрко (опôсля кошевый отаманъ) зъ своими козаками покинувъ Украину, втѣкъ на Сѣчь и не хотѣвъ ити въ пôдданство цареви.

Весною 1654 р. оповѣстивъ царь Олексѣй вôйну Польщи и рушивъ на Литву. Польскі вôйска не могли опертись и царь 1655 р. въѣхавъ до Вильны, столицѣ Ягайловичѣвъ. Тымчасомъ Поляки кинулись зъ Татарами на Подôлє и лютували та пустошили край. Колижь король шведскій Карло выступивъ до вôйны зъ Польщею и занявъ Варшаву и Краковъ, тодѣ й Хмельницкій вступивъ зъ козаками и московскимъ вôйскомъ у Галицку Русь, розбивъ польске вôйско пôдъ Городкомъ, облягъ Львôвъ**),

---

*) Въ роцѣ 1589 вôдорвала ся православна церква въ Московщинѣ вôдъ Царгородского патріярха, котрый мусѣвъ згодити ся на те, що царь Федоръ постановивъ митрополіта Іова Московскимъ патріярхомъ и сей бувъ головою православнои церквы въ Московщинѣ. Царь Петро Великій знѣсъ патріярхатъ Московскій (1721 р.) и установивъ „Святѣйшій Синодъ,“ зовсѣмъ залежный вôдъ царя, бо на засѣданяхъ Синода єсть все царь яко голова синода або царскій заступникъ, „оберпрокуроръ“, котрый може скасувати всѣ постановы синода, коли зъ ними царь не згоджує ся.

**) Вôдъ другои облоги Львова вôдступивъ Хмельницкій, коли єму заплачено 60 тысячь золотыхъ выкупу.

щобъ, вызволити весь край, де живъ рускій народъ. Король двѣчи присылавъ пословъ и просивъ забути про все минувше та не доводити Польщѣ до упадку. Гетьманъ вôдповѣвъ, що тодѣ тôлько можливый миръ зъ Поляками, кôли они вôдступлять козакамъ всѣ рускû землѣ и оповѣстять Русь свобôдною державою.

Не осягнувши нѣчого у Хмельницкого, Поляки хитрощами выєднали миръ у Москалѣвъ; обѣцяли по смерти Яна Казимира выбрати царя Олексѣя королемъ польскимъ, а царь приставъ на те, бо хотѣвъ въ спôлцѣ зъ Поляками воювати зъ Швецією. Вь жовтни 1656 р. пôдписали Поляки у Вильнѣ мирну умову зъ царемъ. Виленьскій миръ вôдвернувъ велике лихо вôдъ Польщѣ, але знищивъ всѣ надѣѣ Хмельницкого на вызволенє руского народу. Недовго передъ Виленьскимъ миромъ бажавъ Хмельницкій нахилити царя, щобъ не тôлько одна Украина, але всѣ рускû землѣ, що колись належали до стародавныхъ рускихъ князѣвъ, були вызволенû зъ пôдъ власти Польщѣ, а злученû въ одну самостôйну цѣлôсть, перейшли пôдъ его царску руку. Гадка ся була вже давно горячимъ бажанємъ Хмельницкого и додавала ему лицарского духа до дальшихъ подвигôвъ. Одначе Москва не хотѣла зрозумѣти широкихъ думокъ козацкого гетьмана и була глуха на его слова. Колижь козацкû послы прибули до Вильны, щобъ взяти участь въ мирныхъ переговорахъ, — сказали имъ гордо царскû послы, що козаки — пôдданû, и тому не можуть мати голосу тамъ, де про ихъ долю рѣшають послы монархôвъ. Почувши про се, попавъ гетьманъ у велику тугу и почавъ слабнути. Стоячи одною ногою надъ могилою, глядѣвъ гетьманъ зъ превеликимъ жалемъ на те, що десятилѣтнû его труды и змаганя не довели до путя, а передъ нимъ розкрывалась невôдрадна будущина Украины-Руси. Ото-

дѣ то мабуть зложивъ гетьманъ пѣсню: „Ой бѣда, бѣда чайцѣ небозѣ, що вывела дѣтокъ при битôй дорозѣ“, де на чайку нападають всякiи птицѣ, якъ на Украину нападають Татаре, Поляки й Турки.

Тодѣ Хмельницкiй, не покладаючи надѣѣ на Московского царя и лукавыхъ его бояръ, вôйшовъ въ 1657 р. въ тайну змову зъ шведскимъ королемъ Каролемъ и семигородскимъ княземъ Ракочiемъ, щобъ розôбрати Польщу. Якбы повелось щасливо союзникамъ, тодѣ Украина и иншiи рускiи землѣ мали бути признанiи на все незалежными вôдъ Польщѣ. Хмельницкiй пôславъ своимъ союзникамъ 12 тысячь козакôвъ на пôдмогу, одначе Поляки звѣстили царя про сiи заходы козацкого гетьмана, и царь, мавши надѣю на корону польску, приславъ до Хмельницкого послôвъ зъ великими докорами, що гетьманъ вяже ся зъ царскими ворогами. Послы застали гетьмана недужого, вôнъ ледво встававъ зъ постелѣ. Они дорѣкали гетьманови и вымагали щобъ вôдкликавъ козакôвъ. Се пошкодило союзникамъ Хмельницкого и они мусѣли покинути вôйну зъ Польщею, а гетьманъ побачивъ, що вôнъ помиливъ ся, покладаючи велику надѣю на Москву.

10. Смерть Богдана Хмельницкого.

То не чорнiи хмары ясне сонце заступили,
Не буйнiи вѣтры въ темнôмъ лузѣ бушували,
Козаки Хмельницкого ховали,
Батька свого оплакали!

Народна дума.

На два мѣсяцѣ передъ смертiю скликавъ Хмельницкiй въ Чигиринѣ козацку раду, щобъ ще за житя

постановили нового гетьмана. Гетьманъ дякувавъ козакамъ за вѣрнôсть. „Господь знаѥ, казавъ гетьманъ, чия се недоля, що менѣ не довело ся скôнчити вôйну такъ, якъ я того бажавъ, щобъ разъ на все вызволити зъ пôдъ Польщѣ Волынь, Покутє, Подôлє й Полѣсє, и такимъ чиномъ на вѣки вѣчнû утвердити самостôйнôсть и вôльнôсть украиньско-руского народу, и прихилити ѥго пôдъ царску руку. Не встигъ я сю справу скôнчити, и зъ великимъ жалемъ умираю, бо не знаю, що пôсля мене буде. Благаю васъ, доки я ще живый, выберѣть собѣ нового гетьмана вôльными голосами. Коли я хочь трохи знатиму вашу долю, то спокôйнѣйше ляжу въ домовину“.

Козаки, бажаючи догодити Хмельницкому, выбрали гетьманомъ ѥго 16-лѣтного сына, Юрія. Хмельницкій вôдраджувавъ, але на останку згодивъ ся. Старый гетьманъ задержавъ булаву до самои смерти. Коли вмеръ Богданъ Хмельницкій, запевне не вѣдомо, однû кажуть 27 липня, иншû зновъ, що 15 серпня 1657 р. въ Чигиринѣ. Ѥго похоронено въ Суботовѣ въ мурованôй церквѣ, збудованôй коштомъ самого гетьмана, и она стоить до нынѣ. Одначе въ р. 1664 польскій воєвода Чарнецкій, опустошуючи Чигиринщину, спаливъ Суботôвъ, и казавъ на наругу выкинути кôстки Хмельницкого, що такъ завзято боровъ ся проти своєвольства шляхоцкого.

11. Внутрѣшній ладъ на Украинѣ по смерти Богдана Хмельницкого.

По смерти Богдана Хмельницкого наставъ мѣжь украиньско-рускимъ народомъ великій неладъ. Пôдъ зна-

менемъ Богдана Хмельницкого боровъ ся весь народъ за вызволене Украины-Руси, отже права и привилеѣ, здобутѣ Хмельницкимъ, повиннѣ були всѣмъ достати ся. Одначе тогдѣшна суспольность не могла ще того зрозумѣти, що всѣ повиннѣ бути ровноправнѣ. Задля того по скônченю борбы Хмельницкого розпавъ ся народъ на: посполитыхъ, то є селянъ, щó мусѣли вертати до ролѣ, и козакôвъ, котрѣ мали корыстувати ся здобутыми правами и удержувати новый заведеный ладъ. Народъ ворушивъ ся проти такого подѣлу ще за гетьманства Хмельницкого, але ще рѣзше выступивъ пôсля єго смерти.

Та й мѣжь самыми козаками утворили ся якбы два станы: значныхъ*), то є старшинъ, богатыхъ козакôвъ и шляхтичѣвъ, щó пристали до козацтва, и — простыхъ**), котрыхъ значнѣ козаки называли — козацка чернь. Мѣжь обома сими станами починає ся борба. Значнѣ козаки силкують ся розширити свою власть и свои землѣ на некорысть черни, а чернь зновъ старає ся спинити се вывысшенє козацкихъ старшинъ.

Зъ тыхъ причинъ на Украинѣ вытворили ся двѣ політичнѣ партіѣ: до першои належала бôльша часть козацкихъ старшинъ, богатыхъ козакôвъ, шляхтичѣвъ, высше православне духовенство, котре бажало удержати окрему управу православнои церквы на Украинѣ, и богатѣ мѣщане рускихъ мѣстъ.

---

*) Ихъ звали также дуками-срѣблянниками, то є богачами, або кармазинниками вôдъ одежѣ зъ дорогого червоного сукна — кармазину.

**) Ихъ звали також нетягами — бѣдными, бездомными козаками.

Ся партія бажала удержати окремѣшну управу (автономію) краю и для того хотѣла злученя Украины зъ Польщею. Одначе Украина мала бути зовсѣмъ самостôйнымъ краемъ, зъ окремою самоуправою, краемъ рôвноправнымъ зъ иншими краями Польщѣ. Польскій нарôдъ мавъ отже злучити ся зъ рускимъ, якъ рôвный зъ рôвнымъ для обопôльнои обороны своихъ правъ, а Украина мала приняти такій устрôй державный, якій бувъ въ Польщи. Се була партія федеративна, то е она бажала злученя Украины зъ Польщею на основѣ рôвноправности. Одначе се було суперечне зъ поглядомъ руского народу, що ся партія бажала завести шляхоцкій ладъ пôсля взôрця польскои шляхетчины зъ усѣми правами и привилеями.

Друга партія, чисто народна, складала ся зъ поспôльства (то е селянъ) и простыхъ козакôвъ, котрі не згоджували ся зъ шляхоцкими поглядами значныхъ козакôвъ. Поспôльство було прихильне Москвѣ и думало, що тôлько царска рука може охоронити Украину вôдъ польско-шляхоцкого ладу. Але посередъ народнои партіѣ не було людей освѣченыхъ и вченыхъ и тому она не поступае свѣдомо, не мае певнои, промощенои дороги, котра-бъ еѣ вела до яснои цѣли. Задля того ся народна партія (чернь и поспôльство) безнастанно хитае ся то въ сю, то въ ту сторону: стоить за пôдданствомъ цареви, але повстае противъ самовôльнымъ поступкамъ царскихъ воеводôвъ. Народна партія також бажае самостôйнои управы (автономіѣ) Украины, але боить ся, щобъ не попасти зновъ пôдъ власть Польщѣ. Тому выступае чернь и поспôльство проти всѣмъ починамъ старшинъ, готова навѣть пожертвувати автономію Украины, щобъ тôлько не допустити до злученя зъ Польщею. Народна партія бажае надати такій устрôй козацтву, щобы всѣ станы були рôвноправні. Задля

того до сеи партіѣ пристає и Запороже, зложене мало що не зъ самого поспôльства и уладжене на основѣ повнои рôвноправности всѣхъ Сѣчовиковъ. Народна партія мала бôльшу силу на лѣвôмъ боцѣ Днѣпра (въ лѣвобережнôй Украинѣ), въ краю недавно заселенôмъ втѣкачами, щó тамъ переселялись передъ панщиною, — а партія значныхъ козакôвъ була сильнѣйша въ давныхъ козацкихъ оселяхъ на правôмъ боцѣ Днѣпра (въ правобережнôй Украинѣ).

12. Гетьманъ Иванъ Выговскій.

Козацка рада въ Чигиринѣ выбрала 16-лѣтного Юрія Хмельницкого тôлько длятого, щобъ догодити старому гетьманови, хочь старый гетьманъ и опиравъ ся тому, а радивъ выбрати мѣжь иншими вôйскового писаря Ивана Выговского*). Та ледво вôдбулись похороны старого Богдана, якъ козаки почали ворушитись проти Юрія, бо доси выбирали усе гетьманомъ чоловѣка, щó заслуживъ собѣ честь, а не недолѣтка та ще такого

*) Выговскій Иванъ походивъ зъ дрôбнои шляхты рускои на Волыни. Вôнъ бувъ чоловѣкъ ученый, служивъ спершу въ Луцкôмъ судѣ, а вôдтакъ бувъ писаремъ при польскôмъ комісари, котрый на основѣ соймовои постановы зъ р. 1638 мавъ замѣсть козацкого гетьмана правити Украиною (стор. 175). Въ Жовто-Водскôй битвѣ, бувши въ польскôмъ вôйску, попавъ ся Выговскій въ полонъ татарскій. Хмельницкій „вымѣнявъ его за одну шкапу“, якъ каже лѣтописець, а пôзнавши его ученôсть и способности, зробивъ его вôйсковымъ писаремъ и сей урядъ мавъ вôнъ 9 лѣтъ до смерти Хмельницкого.

зовсѣмъ неспосôбного, якъ Юрій. Симъ невдоволенемъ козакôвъ покорыстувавъ ся Выговскій и намовивъ Юрія,

ГЕТЬМАНЪ ИВАНЪ ВЫГОВСКІЙ.

щобъ зрѣкъ ся гетьманьскои булавы. Юрій Хмельницкій справдѣ зложивъ гетьманство на радѣ козацкихъ

старшинъ въ Чигиринѣ (24-го серпня 1657 р.), а рада постановила, щобъ Юрій звавъ ся гетьманомъ, але поки дôйде до повныхъ лѣтъ, має ще вчити ся въ Киѣвскôй академіи, а на єго мѣсце выбрала „наказнымъ“ (гетьманомъ на той часъ) Ивана Выговского. Забравши знамена козацкû, Выговскій заразъ оповѣстивъ про свôй выбôръ Запорожцѣвъ и просивъ ихъ о потверджене, а вôдтакъ звѣстивъ и польского короля и крымского хана. Щобъ забезпечити собѣ гетьманьску булаву, скликавъ Выговскій другу раду въ Корсуни, на котрôй явили ся заступники всѣхъ полкôвъ и сотень. Рада потвердила гетьмана и постановила просити царя, щобъ и вôнъ потвердивъ выбôръ гетьмана и забезпечивъ всѣ вольности козацкû. Окрôмъ того просила козацка рада, щобъ не розмѣщувано московскихъ воєводôвъ и вôйскъ по Украинѣ. Симъ бажанємъ зазначивъ гетьманъ и старшина, що боять ся нарушеня автономіѣ Украины.

Зъ выборомъ Выговского на гетьмана взяла партія старшинъ (федеративна) справы Украины въ свои руки и пôдпирала гетьмана въ єго змаганяхъ, щобы довести до рôвноправного злученя зъ Польщею.

Мѣжь помôчниками гетьмана найбôльше вызначивъ ся и мавъ найбôльшій вплывъ на Выговского звѣстный своєю ученостію Юрій Немиричь. Вôнъ походивъ зъ давнои рускои родины, придбавъ собѣ широку науку, проживъ 10 лѣтъ въ Голяндіи (на захôдъ вôдъ Нѣмеччины), бачивъ якъ сей край мавъ розумный устрôй звязковый (федеративный)*), республиканьскій, и хотѣвъ приложити сей устрôй до свого рôдного краю.

---

*) Голяндія, выбившись зъ пôдъ власти Ишпаніѣ 1579 р., утворила такъ звану у н і ю (союзъ), зложену зъ 7 рôвноправныхъ дрôбныхъ державъ.

Противъ змаганъ федеративнои партіѣ выступає партія народна, высуває зъ помѣжь себе кôлькохъ людей зъ черги одного по другôмъ, котрî добивають ся гетьманьскои булавы, а всѣ они, окрôмъ Юрія Хмельницкого, уживають до того поганыхъ способôвъ, бо безнастанно посылають въ Москву доносы то на гетьмана, то на старшинъ. Сей поганый звычай такъ опôсля закоренивъ ся, що ставъ справдешнимъ недугомъ въ політичнôмъ житю лѣвобережнои Украины.

Зъ помѣжь народнои партіѣ найвыдатнѣйшимъ чоловѣкомъ бувъ Полтавскій полковникъ, Мартинъ Пушкарь. Вôнъ бажавъ для себе добути гетьманьску булаву и посылавъ доносы въ Москву на Выговского. Около него скупили ся козаки-нетяги, що ненавидѣли управилейованыхъ старшинъ и ихъ заступника Выговского. Небавомъ зôбрало ся пôдъ проводомъ Пушкаря 20 тысячь такъ званыхъ дейнекôвъ *), бо они сподѣвали ся, що стануть козаками. Московскій урядъ хилявъ ся сюды й туды, и своими поступками показувавъ, що бажає обмежити права козацкî. Вже пôсля Переяславскои рады (1654 р.) посадивъ царь въ Києвѣ свого воєводу Бутурлина и наславъ Москалѣвъ. Сей Бутурлинъ ще за житя Богдана Хмельницкого вымагавъ по смерти Киѣвского митрополіта Сильвестра Косова, щобъ гетьманъ украинскому духовенству оповѣстивъ царску волю, щобъ оно не выбирало собѣ митрополіта безъ царского дозволу, а пôддало ся Московскому патріярсѣ. Богданъ Хмельницкій не послухавъ тото, а Бутурлинъ не допустивъ до выбору митрополіта. Якже Выговскій ставъ гетьманомъ, зъѣхали

---

*) Такъ звали пѣхоту Пушкаря, зложену зъ найбѣднѣйшихъ людей (бездомнои голоты) винникôвъ, броварникôвъ, пастухôвъ и наймитôвъ.

ся владыки и козацкѝ старшины въ Софійскій соборъ для выбору митрополіта. Гетьманъ запросивъ и Буртулина, одначе вôнъ не приѣхавъ, а сказавъ, що царь бажає, щобъ митрополіта настановлявъ царь та Московскій патріярхъ. Тодѣ-то пôзнали вже козаки, до чого оно йде.

Окрôмъ того московскій урядъ хотѣвъ ще въ пяти головныхъ мѣстахъ Украины посадити своихъ воєводôвъ и лишити самоуправу лише козакамъ та мѣщанамъ, а решту народу пôдчинити судови воєводôвъ. Се ще бôльше розсердило козацку старшину а особливо Выговского, и вôнъ загадавъ тымъ покорыстуватись, щобъ вôдôрватись вôдъ Москвы. Одначе сѣльскій народъ, що тôлько вôдбивъ ся вôдъ Польщѣ и позбувъ ся панôвъ, бувъ готовый стояти за Москву. Вôнъ и не думавъ, що Москва опôсля заведе таку панщину, якои не було и въ Польщи, и що замѣсць панôвъ-дѣдичѣвъ стануть московскѝ воєводы помѣщиками на Украинѣ. Простѝ козаки и Запорожцѣ стояли также проти козацкихъ старшинъ и Выговского, сподѣваючись, що добре буде, якъ постануть на Украинѣ воєводы и всѣ будуть рôвнѝ. Такимъ способомъ справа Выговского стояла не добре. Проти него почавъ ся бунтъ. Полтавскій полковникъ Пушкарь зôбравъ 20 тысячь дейникôвъ, якъ вже попереду було сказано, и закликáвъ на пôдмогу й Запорожцѣвъ. Выговскій бажавъ помирити ся зъ Пушкаремъ, а коли его заходы не довели до нѣчого, пôславъ проти Пушкаря два полки козацкѝ. Одначе они не хотѣли здôймати рукъ на своихъ и розôйшлись. Тодѣ Выговскій зôбравъ затяжцѣвъ (наємне вôйско) зъ Нѣмцѣвъ, Волохôвъ, Сербôвъ та Полякôвъ, вдаривъ зъ пôдмогою Татаръ на Пушкаря въ сѣчни 1658 р. пôдъ Полтавою и розбивавъ дейнекôвъ, а Пушкарь наложивъ головою.

Побивши свого ворога на Украинѣ, заговоривъ вже Выговскій смѣливо зъ Москвою. Вôнъ дорѣкавъ московскимъ посламъ, що Москва бунтуе проти него народъ, и заявивъ, що не допустить воеводôвъ на Украину. Тымчасомъ замѣсць Бутурлина приѣхавъ въ Киѣвъ иншій воевода Шереметевъ. Се бувъ чоловѣкъ гордый, не любивъ вôльного духа руского, саджавъ мѣщанъ та козакôвъ въ тюрму, и говоривъ, що вôнъ старшій вôдъ гетьмана. Почали и въ инші мѣста наѣздити московскі воеводы, — мѣжь козаками и Москалями наставъ розладъ. Дôзналисъ про се Поляки, що дѣе ся на Украинѣ и выслали до Выговского зручного посла Беньовского, щобъ довести до зъеднаня Украины зъ Польщею. Сею справою занявъ ся дуже ревно Юрій Немиричь.

Въ Польщи въ 1658 р. мавъ соймъ радити про приятельску звязь зъ Москвою, и довести до злученя обохъ народôвъ. Отже такъ або инакше мусѣла Украина знову злучити ся зъ Польщею. Здавалось отже, що лѣпше теперь Украинѣ злучити ся зъ Польщею на правахъ вôльнои державы, а колибъ дôйшло до злученя Польщѣ зъ Москвою, тодѣ Украина вôйшлабъ въ сей союзъ яко окрема держава.

Дня 8 вересня 1658 р. зôбравъ Выговскій раду въ Полтавщинѣ пôдъ Гадячемъ. Беньовскій промовлявъ до козакôвъ, и выказавъ, якъ имъ лихо жити пôдъ царемъ, и радивъ пристати до Польщѣ. Вôнъ обѣцявъ, що теперь вже не буде бôльше неволѣ и що строгі законы не допустять знущати ся панамъ надъ рускимъ народомъ. Пôсля того уложено Гадяцку умову.

Пôсля постановъ (статей) Гадяцкои умовы Украина знову лучить ся зъ Польщею и Литвою, и буде называти ся великимъ князѣвствомъ рускимъ пôдъ

верховною властію короля, котрого выбирають всѣ три злученѣ народы. Велике князѣвство руске повинно мати окрему управу. Найвысшу власть мавъ гетьманъ, выбираный на цѣлый свôй вѣкъ, а права мавъ постановляти народный соймъ або велика рада, зложена зъ депутатôвъ цѣлои Украины. Украина повинна мати свôй судъ, де справы мають полагоджувати ся въ рускôй мовѣ, — свôй скарбъ, куды бъ ишли всѣ податки, своихъ урядникôвъ, свое козацке вôйско. Унія мала бути знесена, а православнѣ владыки мали засѣдати въ сенатѣ поручь зъ католицкими. Найвысшу духовну школу въ Києвѣ, академію, мали перемѣнити въ універсітетъ, то є найвысшу школу свѣтску, и ще другій універсітетъ завести въ иншôмъ мѣстѣ, а низшихъ шкôлъ, скôлько треба. Всякому вôльно було заводити друкарнѣ и дозволяло ся друкувати всякѣ книжки. Гетьманъ мôгъ представляти королеви козакôвъ и мѣщанъ, щобъ надати имъ шляхоцтво. Гадяцка рада не постановила, якѣ права мають паны надъ посполитыми и черезъ те могли паны зновъ самовôльно обходити ся зъ посполитыми.

Якъ тôлько скôнчила ся Гадяцка рада, готовивъ ся Выговскій до вôйны зъ Москвою, але тымчасомъ ще посылавъ письма до царя, впевняючи єго въ своѣй вѣрности. Одначе въ Москвѣ вже не вѣрили Выговскому. Въ листопадѣ 1658 р. вступивъ князь Ромодановскій зъ московскимъ вôйскомъ на Украину, розпочалась вôйна. Полковники Выговского побивали Москалѣвъ и за для того въ слѣдуючôмъ роцѣ прийшовъ Ромодановскому на пôдмогу другій воєвода, князь Трубецкій. Выговскій выдавъ універзалы и завзывавъ козакôвъ и нарôдъ, щобъ зовсѣмъ зôрвати зъ Москвою. На пôдмогу Выговскому прибувъ ханъ крымскій Мехметъ-Гирей зъ Ордою и тодѣ Выговскій рушивъ зъ Татарами на Конотопъ, котрый

облягали Москалѣ. Надъ рѣчкою Соснôвкою, коло Конотопа, 28 червня 1659 р. побивъ Выговскій на прахъ Москалѣвъ и тамъ полягло 30 тысячь московского вôйска. Князь Трубецкій зъ останками вôйска мусѣвъ уступити зъ Украины, лишивъ ся ще тôлько въ Києвѣ воєвода Шереметєвъ.

Тымчасомъ ще въ маю 1659 р. зôбравъ ся соймъ у Варшавѣ. Приѣхали тамъ и козацкі̂ послы зъ Юріємъ Немиричемъ и привезли Гадяцку умову. Домаганя козацкихъ послôвъ выкликали велику бурю въ сенатѣ. Польскі̂ паны подѣлились на двѣ партіѣ: одна казала, що Украина польскій край, и зовсѣмъ вôдкидали Гадяцкі̂ умовы, протестуючи особливо проти наданя шляхоцтва козакамъ. Друга партія казала, що Польща слаба, потребує мира и повинна бути рада, що козаки хотять мирити ся. Козаки воювали за волю, казали они, а Польща вôдняла имъ всякі̂ права и вôльности и воювала зъ козаками, щобъ имъ накинути неволю. Одначе й тымъ вольнодумнымъ Полякамъ не сподобалось, що козаки вымагали знищеня церковнои уніѣ. На останку полагодивъ сю справу Бєньовскій, котрый найбôльше приложивъ рукъ до Гадяцкои умовы. Вôнъ радивъ Полякамъ згодити ся на сю умову, бо теперь має Польща вôйну зъ Шведами, а опôсля можна буде все переробити по давному. Король и паны зъ духовенствомъ заприсягли, а вôддакъ и козацкі̂ послы. Такъ не зъ щирости, а зъ конечности згодились Поляки на Гадяцку умову, щобъ опôсля сю угоду въ пригôднôй хвили розôрвати.

Одначе украиньскій нарôдъ бувъ противный злученю Украины зъ шляхоцкою Польщею, бо бачивъ свою бѣду у шляхетчинѣ. Задля того вороги Выговского могли легко зворушити нарôдъ супроти него. Пушкарôвцѣ

(останки партіѣ Пушкаря) пôдбурюють посполитыхъ проти Выговского, и прикликують зновъ московскихъ воєводôвъ на Украину. Лѣвобережна Украина переходить зновъ пôдъ власть Москвы, а мѣжь козаками настає великій розладъ; оденъ за другимъ выступає проти Выговского и добиває ся гетьманства, мѣжь иншими и Юрій Хмельницкій. Проти зворушеныхъ выступивъ Юрій Немиричь зъ затяжцями, одначе самъ наложивъ головою. Запорожскій кошевый Сѣрко зворушивъ всѣхъ Сѣчовикôвъ и они окликнули гетьманомъ Юрія Хмельницкого. Навѣть въ Чигиринѣ выбухло повстанє. Выговскій ледво втѣкъ зъ вôдтамъ и скликавъ козацку раду пôдъ мѣсточкомъ Германôвкою, коло Києва. Козаки пôдняли великій крикъ на Выговского, порубали кôлькохъ єго прихильникôвъ, а Выговскій утѣкъ и вôдôславъ свою булаву. Козаки выбрали гетьманомъ Юрія Хмельницкого. Небавомъ пôсля того недалеко Бѣлои-Церквы зôбралась чорна рада, скинула Выговского зъ гетьманства и потвердила выбôръ Юрія Хмельницкого. Такъ скôнчило ся гетьманьство Выговского, котрый державъ булаву лишь два роки (1657 до 1659).

13. Гетьманство Юрія Хмельницкого.

Князь Трубецкій, щô прибувъ тамъ за царскимъ наказомъ, потвердивъ Юрія въ урядѣ гетьманьскôмъ, але Юрій мусѣвъ пристати на вельми важнѝ обмеженя Переяславскихъ статей, на основѣ котрыхъ Украина прилучилась до Москвы: руска церква православна повинна була признавати головою Московского патріярха, гетьманъ не мавъ права приймати заграничныхъ послôвъ; не мôгъ воювати безъ волѣ царя; не мôгъ настановляти

полковникôвъ инакше, якъ за радою всеи козацкои черни; позволяло ся всѣмъ зноситп ся просто зъ московскимъ урядомъ, не оглядаючись на гетьмана. Тымъ способомъ Москалѣ протоптали стежку всякимъ доносамъ на козацкихъ старшинъ и запевнили собѣ тайный доглядъ надъ справами въ Украинѣ. Московскихъ воєводôвъ посадили въ Києвѣ, Переяславѣ, Нѣжинѣ, Черниговѣ, Брацлавѣ и Умани. Посполитый народъ, котрый такъ завзято выступавъ проти Выговского, а йшовъ на руку Москвѣ, не дôставъ нѣчого вôдъ московского уряду, а посполитѝ мусѣли давати теперь стôйки й пôдводы и не мали вже права выробляти напиткôвъ.

Козацкѝ старшины силкували ся усунути сѝ додатки до статей Переяславскихъ, одначе нѣчого не вдѣяли и не вспѣли перемогти московского воєводы. Они бачили, що Москва бере ихъ въ свои руки. Але й посполитый народъ пôзнавъ теперь, що єго надѣѣ на рôвноправнôсть всѣхъ людей въ Украинѣ марно поминули, що єго гôрко обдурено. Сѝ постановы припали до вподобы тôлько такимъ людямъ, щó ганяли ся за выгодами и корыстями для себе. Отже теперь починають и деякѝ старшины, духовники и мѣщане ѣздити въ Москву, выпрошувати собѣ всякѝ ласки и выгоды. Приѣздныхъ Украинцѣвъ выпытували въ Москвѣ про справы украиньскѝ, записували ихъ вôдповѣди и давали имъ за те всякѝ дарунки. Пôзнавши, що такимъ способомъ можна добиватись всякихъ корыстей, Украинцѣ за приводомъ московского уряду навыкли писати въ Москву доносы однѝ на другихъ: себе выхваляли, а другихъ чорнили.

Небавомъ зновъ почала ся вôйна Польщѣ зъ Москвою, бо король хотѣвъ вôдôбрати Украину вôдъ Москвы. Царь приказавъ Шереметєву вырушити на Волынь

супроти Полякôвъ, а єму на пôдмогу мавъ ити Юрій Хмельницкій. Однако Поляки побили Шереметева пôдъ Чудновомъ, надъ рѣчкою Тетеревомъ, а вôдтакъ напали на Хмельницкого, щó йшовъ иншою дорогою, пôдъ мѣсточкомъ Слободищемъ. Хмельницкій такъ злякавъ ся, що постановивъ зложити булаву и зъ порады старшинъ приставъ на миръ зъ Поляками та зложивъ зъ вôйскомъ присягу вѣрности королеви. Поладивши зъ козаками, вдарили Поляки всею силою на Шереметєва и вôнъ мусѣвъ зложити збрую та зъобовязавъ ся выпровадити московскї вôйска зъ всѣхъ мѣстъ украиньскихъ Такимъ способомъ правобôчна Украина зновъ перейшла пôдъ власть Польщѣ. Юрій Хмельницкій хотѣвъ теперь и лѣвобôчну Украину выдобути зъ пôдъ Москвы, однако лѣвобôчна не хотѣла слухати Хмельницкого. Слабосильный Юрій Хмельницкій бачивъ, що у него нема способности анѣ силы держати гетьманьску булаву въ такôй труднôй хвили, скликавъ козацку раду пôдъ Корсунемъ, зрѣкъ ся гетьманства, и 6-го сѣчня 1663 р. постригъ ся въ черцѣ въ Чигириньскому монастыри, дôставши имя Ґедеона. Замѣсць Хмельницкого дôставъ пôдкупствомъ гетьманску булаву Павло Тетеря, зять Богдана Хмельницкого, полковникъ Переяславскій. Тетеря бувъ чоловѣкъ вченый, але не мавъ нѣ совѣсти, нѣ чести, анѣ любови до Украины, а дбавъ лише про свою корысть и выгоду.

Тымчасомъ въ лѣвобережнôй Украинѣ добивали ся гетьманства: Нѣжиньскій полковникъ Василь Золотаренко и Переяславскій — Якимъ Сомко. Обыдва посылали одинъ на другого доносы въ Москву, а Золотаренкови помагавъ славный лизунъ московскій, протопопъ Нѣжиньскій, Максимъ Филимоновъ, щó ще на Выговского посылавъ доносы. Филимоновъ поѣхавъ у Москву и

вмѣвъ такъ пôдлестити ся бояринови Ртыщеву, що єго постановлено єпископомъ Мстиславскимъ (надавши єму имя Методія) и надзирателемъ митрополіѣ Киѣвскои, хочь ще живъ митрополітъ Денисъ Балабанъ, але сей не хотѣвъ признавати своимъ зверхникомъ Московского патріярха.

14. Гетьманство Мартина Брюховецкого.

Симъ розладомъ покорыстувавъ ся Брюховецкій, щобъ собѣ добути гетьманство. Вôнъ бувъ слугою у Богдана Хмельницкого, вôдтакъ пôшовъ на Запороже, проживъ тамъ три роки, пôдлещуванємъ и хитрощами здобувъ собѣ прихильнôсть Сѣчовикôвъ, и въ р. 1662 надали єму Запорожцѣ небувалый доси урядъ кошового гетьмана, а кошевымъ отаманомъ выбрали знаменитого лицаря Сѣрка.

Брюховецкій писавъ зъ одного боку лестні письма въ Москву, заприязнивъ ся зъ єпископомъ Методіємъ, не згадувавъ про які небудь права и вольности Украины, навѣть заявлявъ, що не потрѣбно гетьманьства на Украинѣ, лише князя Московского, назначеного царемъ, щобъ завѣвъ тамъ ладъ. Розумѣє ся само про себе, що чоловѣкъ, котрый бажавъ знищеня всякои автономіѣ а хотѣвъ тѣсного злученя Украины зъ Москвою, мусѣвъ пасти до вподобы московскому урядови. Зъ другого боку выставлявъ себе Брюховецкій прихильникомъ простыхъ, убогихъ козакôвъ и посполитого народу. Задля того попирали Брюховецкого и Запорожцѣ, бо пôсля смерти Пушкаря стала Сѣчь прибѣжищемъ тыхъ, щô хотѣли бути козаками, а не були вписані въ реєстръ. По Украинѣ розсыпались зъ Сѣчи высланники Брюхо-

вецкого, настроювали народъ въ его корысть, впевняли, що якъ вонъ буде гетьманомъ, тодѣ настане ровность на Украинѣ, всѣ станутъ козаками, и подбурювали чернь проти значныхъ козаковъ. Мѣжь народомъ проявилось домаганє, щобъ гетьмана выбирала чорна рада, то є весь народъ, а не якъ доси только рада козацка.

Въ 1663 р. выйшовъ царскій указъ, щобъ выбрати нового гетьмана, а зъ порады Брюховецкого скликавъ князь Великоґаґінъ, присланый царемъ, чорну раду на 17 червня въ Нѣжинъ. Брюховецкій спровадивъ велики ватаги черни, прибуло й московске войско. Повстало велике замѣшанє. Дехто бувъ за Сомкомъ, але большость за Брюховецкимъ. Ватага Запорожцѣвъ и селянъ вынесла на рукахъ Брюховецкого, и дала єму гетьманскй знамена. Розогнавши противниковъ, кинулась чернь грабити майно Сомка, Золотаренка и ихъ прихильниковъ. Горе було тому, хто мавъ на собѣ кармазиновый жупанъ.

Теперь на Украинѣ настало пованє бѣдныхъ, незначныхъ людей; але ледво стали они теперь панами, лютували ще зъ большою жорстокостію, якъ попереду деякй изъ значныхъ козаковъ. Сомкови и Золотаренкови вôдрубали голову, а иншихъ выслали въ кайдапахъ въ Москву, а зъ вôдтамъ въ Сибѣръ. Се були першй Украинцѣ, выслапй московскимъ урядомъ въ далекій Сибѣръ.

Зъ того часу Украина розпала ся двѣ половины (роздѣленй Днѣпромъ), и правобочна и лѣвобочна мала окремого гетьмана. Сей подѣлъ проявивъ ся и въ церковныхъ справахъ. Коли умеръ митрополітъ Денисъ Балабанъ, выбрали его наслѣдникомъ Осипа Нелюбовича-Тукальского, але московскій урядъ не признавъ єго, и сил-

кувавъ ся посадити на митрополіи звѣстного єпископа Методія, тôлько Царгородскій патріярхъ на се не згодивъ ся.

Въ сѣчни 1664 р. рушивъ на Глухôвъ король Янъ-Казимиръ, щобъ пôдчинити собѣ й лѣвобôчну Украину, а зъ нимъ иновъ правобôчный гетьманъ Тетеря зъ козаками и Ордою. Пôдчасъ того походу Поляки розстрѣляли найзнатнѣйшого зъ лицарѣвъ Богдановыхъ, полковника Ивана Богуна, пôдозрѣваючи єго о зраду. Польскій полковникъ Маховскій спôймавъ бувшого гетьмана Выговского *) и зъ намовы Тетерѣ казавъ єго розстрѣляти, мовьбы то вôнъ хотѣвъ пôддати ся Москвѣ. Такъ само обвинуватиъ Тетеря о зраду митрополіта Тукальского и бувшого гетьмана Юрія Хмельницкого, щô сидѣвъ у монастыри. Обохъ выслали Поляки въ пруску твердыню Марієнбурґъ, де они просидѣли два роки. Такимъ способомъ бажавъ Тетеря позбутись всѣхъ своихъ противникôвъ и забезпечити собѣ булаву.

Тымчасомъ нападъ Сѣрка на правобôчну Украину змусивъ короля вернутись на правый бôкъ Днѣпра, а Брюховецкій рушивъ такожь сюды, намагаючи ся пôдгорнути пôдъ свою власть и правобôчну Украину. Одначе польскій воєвода Чарнецкій выперъ Брюховецкого, а вôйшовши до Суботова, выкинувъ зъ домовины кости Богдана Хмельницкого и Тимоша, але небавомъ самъ бувъ тяжко раненый и вмеръ.

Тетеря, побачивши, що не зможе вдержати ся при

*) Коли Выговскій зложивъ булаву, давъ єму король урядъ Кіѣвского воєводы, и вôнъ правивъ захôдною частію Кіѣвщины и схôдною Волынію, щô були тодѣ пôдъ властію Польщѣ.

гетьманскôй булавѣ, выѣхавъ въ Польщу, и забравъ зъ собою окрôмъ грошей и клейнотôвъ, всѣ грамоты, якими були запорученѝ права́ Украины. На его мѣсце выбрали козаки зъ пôдмогою Татаръ гетьманомъ правобôчнои Украины Петра Дорошенка 1665 р.

14. Гетьманство Петра Дорошенка.

Дорошенко *) намагавъ ся безнастанно злучити роздѣлену Украину въ одну цѣлôсть и здобути ѣй самостôйнѝ права и вольности, якихъ не хотѣла признати Польща, а нехтувала й Москва. Теперь мусѣвъ Дорошенко вести борбу зъ Брюховецкимъ, щобъ здобути собѣ и лѣвобôчну Украину.

Тымчасомъ Брюховецкій тративъ що разъ бôльше повагу, а нарôдъ, нимъ гôрко обдуреный и пригнобленый, ворушивъ ся проти него. Брюховецкій оглядае ся теперь за пôдмогою московского уряду. Въ осени 1665 р. поѣхавъ вôнъ въ Москву, оженивъ ся зъ боярскою дочкою, а царь надавъ и ему боярство и богате вѣно. Щобъ догодити Москвѣ, называвъ себе Брюховецкій „царскимъ холопомъ“ и радивъ знищити права́ мѣщанъ, яко прихильныхъ Польщи, прислати бôльше московскихъ воеводôвъ, и таке инше. И справдѣ въ р. 1666 вôддавъ Брюховецкій московскимъ воеводамъ всѣ полковѝ мѣста. Воеводы обложили нарôдъ подушнымъ (дачка

---

*) Петро Дорошенко вызначавъ ся великими военными здôбностями и вже за Богдана Хмельницкого бувъ Прилуцкимъ полковникомъ, а по его смерти бувъ Дорошенко головною пôдпорою Выговского въ его змаганяхъ.

ГЕТЬМАНЪ ПЕТРО ДОРОШЕНКО.

вôдъ кождои души). выбирали дачки вôдъ промысловъ и вôдъ купецтва. На Украинѣ повстало велике зворушенє. Навѣть приятель гетьмана, епископъ Методій, розсердивъ ся за те, що гетьманъ радивъ поставити митрополіта зъ Москвы, и ставъ писати на него доносы до московского уряду. Московскі воеводы грабили народъ и мѣщанъ, лаяли и били людей, знеславлювали жѣнокъ и дѣвчатъ, тай самъ гетьманъ, певный пôдмоги московского уряду, не знавъ границь самоволѣ. Народъ не мôгъ вже довше стерпѣти такои наруги и пригнобленя, и ставъ убивати московскихъ салдатôвъ.

Тымчасомъ Москва глядѣла супочинку по труднôй вôйнѣ зъ Польщею, и помирилась зъ нею въ р. 1667 въ Андрусовѣ*) (на 30 лѣтъ). Андрусôвскій миръ роздеръ Украину на двѣ половины, бо Днѣпро мавъ теперь розмежувати Москву, котрôй дôсталась лѣвобôчна Украина (а крôмъ того ще Киѣвъ) вôдъ Польщѣ, котра взяла Украину правобôчну. Се ще бôльше роздратувало рускій нарôдъ супроти Москвы, бо вôнъ бачивъ, що Москва для своеи выгоды жертвуе найдорожші интересы руского народу, розрывае его єдность, за котру вôнъ только проливавъ крови.

Брюховецкій, побачивши, що розъяренє на Украинѣ дôйшло вже до самого краю, думавъ поправити дѣло, выступивши противъ Москвы. Задля того помиривъ ся Брюховецкій зъ Дорошенкомъ, щобъ зъєднати собѣ его пôдмогу. 8-го лютого 1668 р. скликавъ Брюховецкій на потайну раду въ Гадячь всѣхъ полковникôвъ и тамъ постановили прогнати московскихъ воеводôвъ.

*) Андрусôвъ надъ горѣшнимъ Днѣпромъ.

Затревоживъ ся московскій урядъ такою несподѣваною зрадою Брюховецкого и выславъ вôйско зъ Ромодановскимъ на Украину. До Брюховецкого прийшли зъ пôдмогою Татаре, а зъ правобôчнои Украины ишовъ зъ своимъ вôйскомъ Дорошенко. Дорошенко пôславъ до Брюховецкого козакôвъ, щобъ вôнъ зрѣкъ ся гетьманства и приславъ на его руки гетьманскû клейноты. Одначе гордый Брюховецкій казавъ убити Дорошенковыхъ послôвъ и рушивъ зъ вôйскомъ на Дорошенка. Тодѣ его козаки збунтувались, спôймали Брюховецкого и завезли до Дорошенка. Дорошенко казавъ его вôдпровадити до табору и прикувати пôсля козацкого звычаю до гарматы. Але розлютованû козаки кинулись на Брюховецкого, порвали на нѣмъ одѣжь и вбили его „немовь скажену собаку“, якъ каже лѣтописець, въ маю 1668. Смерть его не выкликала у нѣкого найменшого жалю.

Якъ втихомирилось козацтво, зôбравъ Дорошенко всенародну раду и пытавъ ся: „Що теперь дѣяти? Чи мирити ся зъ Москвою? Чи пôддавати ся Польщи або султанови?“ Народъ не хотѣвъ чути про Польщу, лаявъ Москалѣвъ за ихъ напасти и бувъ за пôдданствомъ турецкому султанови. Дорошенко выперъ Ромодановского и цѣла Украина була теперь въ его рукахъ. Треба було тôлько змôцнити свою власть. Вôнъ вернувъ на правобôчну Украину, лишаючи начальство въ лѣвобôчнôй Украинѣ свому осаулови Демянови Многогрѣшному, не пôдозрѣваючи, що Многогрѣшный тайно сприявъ Москвѣ и ждавъ лише хвилѣ пригôднои. Та ледво выѣхавъ Дорошенко зъ лѣвобôчнои Украины, а вже князь Ромодановскій знову вôйшовъ тамъ зъ вôйскомъ. Въ Глуховѣ выбрали въ марци 1669 р. гетьманомъ лѣвобôчнои Украины **Демяна Многогрѣшного.**

16. Гетьманство Демяна Многогрѣшного.

Многогрѣшный походивъ зъ селянъ, бувъ чоловѣкъ простый, не вызначавъ ся здôбностями и не вмѣвъ собѣ зъєднати любови народу.

Новый гетьманъ и Черниґôвскій архиепископъ Лазарь Барановичь вступали ся у царя за права и вольности Украины, просили, щобъ не насылано воєводôвъ и салдатôвъ, одначе царь слухавъ доносôвъ и пôдлещуваня людей, що мали тôлько свои корысти й выгоды на думцѣ. Щобъ не допускати селянъ до козацтва, установлено окремый козацкій полкъ зъ 1000 людей, такъ званыхъ компанійцѣвъ, котрый мавъ за тымъ наглядати, де починають ся бунты и притушувати ихъ въ зародѣ. Такъ московскій урядъ вывысшувавъ теперь тôлько упривилейованыхъ, такъ само, якъ давнѣйше робила Польща зъ козаками.

Теперь почала ся мѣжь обома гетьманами дволѣтна вôйна, котра тôлько спустошила Украину. Московскі вôйска дали перевагу Многогрѣшному, а Дорошенко мусѣвъ вôдтакъ бороти ся зъ новымъ противникомъ, бо проти него выступивъ Уманьскій полковникъ Ханенко и пôдъ вплывомъ Польщѣ оголосивъ ся гетьманомъ правобôчной Украины, а зъ нимъ злучивъ ся Юрій Хмельницкій, скинувши чернечу одѣжь. Такимъ способомъ було трехъ гетьманôвъ на Украинѣ, двохъ на правобôчнôй, а оденъ въ лѣвобôчнôй. Дорошенко прогнавъ Ханенка на Запороже, а Юрія Хмельницкого спôймавъ и выславъ въ Туреччину, де єго посадили въ тюрму. Знаючи, що Турки й Татаре розсердились Андрусôвскимъ миромъ, закликавъ ихъ Дорошенко на пôдмогу. Самъ султанъ Магометъ IV. рушивъ зъ 300-тысячнымъ вôйскомъ на Поль-

щу и зъ помогою Дорошенка здобувъ 1672 р. Каменець, вôдтакъ облягъ Львôвъ и змусивъ польского короля Михайла*) пристати въ Бучачи на вельми некористный миръ. Польща мусѣла вôдступити султанови Подôлє и правобôчну Украину и платити рôчну данину 22 тысячь червôнцѣвъ.

Ставши єдинымъ гетьманомъ правобôчнои Украины пôдъ зверхностію султана, починаѥ Дорошенко зноситися зъ Москвою, щобъ дôстати въ свои руки и лѣвобôчну Украину и обѣцюѥ пôдчинитись цареви. Тымчасомъ лѣвобôчный гетьманъ Многогрѣшный втративъ ласку у Москвы. Вôнъ и архієпископъ Лазарь Барановичь вымагали, щобъ московскій урядъ вызволивъ Украину вôдъ воєводôвъ и московскихъ судôвъ, а до того ще Многогрѣшный не вмѣвъ держати слова на припонѣ. Царскимъ посламъ дорѣкавъ гетьманъ, що Москва не вмѣє держати своихъ обѣцянокъ и що на Украинѣ не вѣрять Москвѣ. Сего було досыть, щобъ царскі послы спôзнали неприхильнôсть гетьмана до Москвы. Въ Москвѣ стали промышляти, щобъ позбутись Многогрѣшного. Мѣжь старшиною козацкою знайшлись вороги гетьмана, котрі зложили на него доносъ, а вôдтакъ за приводомъ обозного Забѣлы схоплено Демяна Многогрѣшного и єго брата Василя 13 марця 1672 р. и выслано въ Москву. Тамъ засудили ихъ на смерть, хочь не могли доказати нѣякои вины, але царь „помилувавъ“ и заславъ гетьмана въ Сибѣръ зъ цѣлою родиною, де вôнъ и вмеръ.

---

*) Михайло Корыбутъ Вишневецкій, сынъ лютого ворога козакôвъ, Єремы, бувъ королемъ по Янѣ-Казимирѣ вôдъ 1699—1673 р.

17. Гетьманьство Ивана Самойловича.

Ромодановскій казавъ 17 червня 1672 р скликати раду недалеко Конотопа и выбрати нового гетьмана Ивана Самойловича, котрый бувъ ґенеральнымъ судією. Вôнъ бувъ сыномъ священика, одержавъ дуже добру освѣту, але не мавъ великихъ способностей. Передъ сильными клонивъ ся низенько „гетьманъ-поповичь", якъ єго звали, а бувъ гордый и бутный зъ пôдчинеными, до того ще ганявъ ся за выгодами и корыстями.

Якъ ставъ Самойловичь гетьманомъ лѣвобôчнои Украины, задумавъ такожь пôдгорнути пôдъ свою булаву и правобôчну Украину. Задля того скликавъ вôнъ въ 1674 р. раду въ Переяславъ, корыстуючись тымъ, що Ханенко вôдрѣкъ ся тамъ гетьманства. Козаки окликнули Самойловича гетьманомъ обохъ боковъ Днѣпра, а вôнъ теперь зъ козацкимъ и московскимъ вôйскомъ выправляє ся въ правобôчну Украину, щобъ здобути собѣ потверджене для свого гетьманства и нахилити Дорошенка, щобъ зложивъ булаву. Одначе се єму не повелось, дармá, що мавъ бôльше военнои силы. Тутъ треба було вести борбу не зъ однымъ Дорошенкомъ, а такожь зъ Туреччиною и Польщею. Обѣ сї державы вели мѣжь собою вôйну за правобôчну Украину и люгували надъ людьми сего безталанного краю. Поляки, Турки, Орда крымска поруйнували черезъ кôлька лѣтъ мѣста и села, пôгнали въ полонъ богато людей, а народъ, гнобленый зъ усѣхъ усюдôвъ, цѣлыми ватагами переходить въ лѣвобôчну Украину, шукаючи безпечнѣйшого мѣсця для себе. Переселяють ся зъ правобôчнои Украины не тôлько цѣлї села и мѣста, але людность цѣлыхъ полкôвъ, т. є. земель зъ полковыми мѣстами. Край стає пустынею, а

протягомъ трехъ-чотырехъ лѣтъ богатѝ и густо заселенѝ мѣста: Ладыжинъ, Умань, Брацлавъ, Черкасы, Корсунь, Канѣвъ и иншѝ були зовсѣмъ зруйнованѝ и опустѣли.

Се страшне опустошенє правобôчнои Украины назвавъ рускій нарôдъ „руиною" и оно зломило на останку Дорошенка. Вôнъ бачивъ, що для него нема иншого выходу, якъ вôдречи ся гетьманства и покинути думку про зъєднанє цѣлои Украины, за що вôнъ боровъ ся такъ завзято цѣлыхъ десять лѣтъ. Старшина й козаки перейшли до Самойловича, нарôдъ, розлюченый за спустошеня татарскихъ и турецкихъ вôйскъ, вôдвернувъ ся вôдъ Дорошенка, не повелось єму нахилити Москву на свою сторону и тому́ вôнъ зачинивъ ся въ своѣмъ Чигиринѣ и постановивъ уступити зъ поля. Одначе не хотѣвъ вôнъ передавати булавы въ корыстолюбивѝ руки Самойловича, а въ руки народу, що́ єго выбравъ. Порозумѣвшись зъ кошевымъ отаманомъ Иваномъ Сѣркомъ, скликавъ Дорошенко пôдъ конецъ 1675 р. раду въ Чигиринѣ и зложивъ знамена гетьманьского уряду Запорожской Сѣчи, яко заступници руского народу. Се не сподобалось московскому урядови, котрый дорѣкавъ Сѣркови, що мѣшає ся въ не свои справы. Зъ початкомъ 1676 р. рушивъ Самойловичь на Чигиринъ и змусивъ Дорошенка пôддатись єму и зречи ся булавы въ єго корысть. Такъ закôнчивъ Дорошенко свою політичну дѣяльнôсть, оденъ зъ найспосôбнѣйшихъ заступникôвъ козаччины. Хочь въ єго намаганяхъ були деякѝ похибки и вôнъ не вмѣвъ довести свого дѣла до путя, а всежь въ Дорошенку бачимо милый образъ лицаря, що́ боровъ ся за волю всеи Украины. Не дбає вôнъ про свои выгоды и корысти, не ганяє ся за наживою — а дбає про добро рôдного краю; въ най-

труднѣйшихъ хвиляхъ боре ся зъ справдѣшнимъ лицарскимъ завзятемъ за волю свого рôдного краю — и падає зъ достоинствомъ и свѣдомостію, що сповнивъ свою повинность.

Пôддавшись Самойловичеви, просивъ Дорошенко, щобъ мôгъ жити въ рôднôмъ краю и єму вызначено мѣсто Сосницю, недалеко гетьманьскои столицѣ Батурина*), въ Черниговщинѣ, де вôнъ господаривъ. Одначе московскій урядъ не довѣрявъ Дорошенкови и наказавъ Самойловичу выслати єго (опôсля й єго родину) въ Москву, нѣбы то задля порады въ справахъ вôйны зъ Турками и Татарами. Царь давъ Дорошенкови село Ярополче, недалеко Москвы, и зъ вôдтамъ єго вже не пустили въ Украину, хочь серце козацке рвало ся пôдъ рôдну стрѣху. Тамъ и вмеръ Дорошенко 9-го листопада 1698 р. въ 71-ôмъ роцѣ свого вѣку.

Одначе Самойловичь не мавъ спокою, хочь уступивъ Дорошенко Султанъ турецкій, дôзнавшись, що Дорошенко пôддавъ ся Москвѣ, казавъ вызволити зъ тюрмы Юрія Хмельницкого, щобъ удержати свою власть надъ Украиною. Юрій (Ґедеонъ) Хмельницкій принявъ небувалый доси титулъ князя сарматского и гетьмана запорожского и рушивъ 1677 р. зъ турецкимъ вôйскомъ въ Украину. Зновъ полилась кровь рѣками, пôшла нова руина по Украинѣ, а Хмельницкій нажнвъ собѣ лихои славы, щô зôстала въ народнôй памяти. Єго небавомъ убили**), а народъ переказує про него, що

---

*) столиця лѣвобôчного гетьмана Украины.

**) Про смерть Юрія Хмельницкого зберегли ся вѣсти, мовьбы Запорожцѣ єго убили; иншй зновъ кажуть, що Поляки выкололи єму очи, то зновъ, що Турки єго удусили.

пѣбы то земля єго не приймає, и вôнъ буде блукати ся до суду-вѣку.

Вôйна турецка скôнчилась безъ корысти для Москвы а зъ великою шкодою Украины. Въ 1681 р. помирились Турки зъ Москалями въ Бахчисараю*). Киѣвъ зъ околичными мѣсточками и лѣвобôчною Украиною лишавъ ся Москвѣ, а край мѣжь Богомъ а Днѣпромъ мавъ остати пустынею, щó розмежувала Московщину, Польщу и Туреччину. Такъ розшарпано Украину на три части: всхôдна належала до Москвы, полуднево-захôдна до Польщѣ, а полуднево-схôдна до Туреччины. До кого належить Запороже — не рѣшено. Царь вымовивъ собѣ у хана крымского Запороже, одначе султанъ на хотѣвъ признати Запорожа займищемъ царя. Правобôчь Днѣпра упадає пановане козацтва, а всѣ змаганя пôзнѣйшѝ, щобъ єго воскресити, проминули безъ слѣду.

Тымчасомъ умеръ царь Федоръ**) а Московщиною стала правити царѣвна Софія, одначе всѣмъ орудувавъ єи любимець, князь Ґоліцинъ. Польща помирилась (1686 р) зъ Москвою, щобъ втягнути єѣ до вôйны зъ Турками и Татарами, хочь Самойловичь сего вôдраджувавъ. Розпочалась довголѣтна вôйна зъ Турками. Ґоліцинъ рушивъ зъ 100-тысячнымъ вôйскомъ въ степы, щобъ завоювати Крымъ, а до него мусѣвъ пристати Самойловичь зъ 50 тысячами козацкого вôйска. Одначе похôдъ не вдавъ ся, бо Татаре выпалили степы; не було

---

*) Бахчисарай — столиця хана въ полудневôмъ Крыму.

**) По смерти Олексѣя Михайловича (1654—1676) царювавъ єго сынъ Федоръ (1676—1682).

поживы для коней, годѣ було дальше йти. Невдачу походу зваливъ Ґоліцинъ на Самойловича, нѣбы то вônъ давъ таку пораду Татарамъ. Ґоліцинъ не любивъ Самойловича за те, що вônъ приятелювавъ зъ єго ворогомъ, Ромодановскимъ, отже й легко прийшлось єму позбути ся Самойловича. Старшина подала доносъ на гетьмана, бо всѣ єго не злюбили. Самойловичь якъ ставъ гетьманувати, розживъ ся, ставъ гордымъ и неприступнымъ, ласымъ на богацтва, и ще нѣколи на Украинѣ не було такихъ пôдкупôвъ, якъ за него. Нарôдъ сподѣвавъ ся, що знесуть податки, якî позаводили воєводы за Брюховецкого, а тымчасомъ податки ще побôльшали.

Зъ Москвы прийшовъ наказъ, щобъ Самойловичу вôдôбрано гетьманьсвто, а єго приставити въ Москву. Ґоліцинъ увязнивъ Самойловича 24 липня 1687 р. и выславъ въ Москву, а зъ вôдтамъ пôслали єго въ Тобольскъ на Сибѣрѣ, де вônъ и вмеръ 1690 р. Єго велике майно забрали въ половинѣ до царского скарбу, а решта пôшла по рукахъ. Ґоліцинъ наказавъ заразъ на другій день приступити до выбору нового гетьмана. При сѣй нагодѣ вымовыла собѣ старшина, щô орудувала землями, у московского уряду право судити своихъ пôдданыхъ, брати вôдъ нихъ дачки и накладати роботы. Землѣ старшины козацкои, владыкъ и монастырѣвъ мали бути вôльнî вôдъ вôйсковыхъ поборôвъ. Такимъ способомъ починалось пановане нового паньства, щô накладало нову панщину на рускій нарôдъ. До тыхъ умовъ доложивъ ще московскій урядъ свою статю, котра показувала, що Москва намагала ся зôлляти рускій нарôдъ въ одно зъ московскимъ. Гетьманъ и старшина козацка мали обовязокъ зъєдинити нарôдъ рускій зъ московскимъ, отже повиннî также дбати, щобъ

Украинцѣ входили въ подружа зъ Москалями, щобъ Украинцѣвъ уважали зъ Москалями за оденъ народъ.

Дня 25 липня 1687 р. зôбралась козацка рада и выбрала гетьманомъ Мазепу.

18. Гетьманъ Иванъ Мазепа.

Мазепа походивъ зъ шляхоцкои православнои родины зъ правобôчнои Украины, и бувъ дворакомъ у короля Яна Казимира. На свôй часъ бувъ Мазепа освѣченымъ чоловѣкомъ. Вступивши вôдтакъ до козацтва, служивъ у Тетерѣ, а за Дорошенка осягнувъ важный урядъ ґенерального писаря. Опôсля перейшовъ до Самойловича и выховувавъ єго дѣти, а небавомъ ставъ ґенеральнымъ осавуломъ, то є найважнѣйшимъ урядникомъ по гетьманѣ. Ѣздивши зъ порученя Самойловича въ Москву, вмѣвъ Мазепа пôдлеститись Ґоліцину, и такъ здобувъ собѣ опôсля гетьманьску булаву.

На Украинѣ вела ся борба, якъ вже було попереду (стор. 198) згадано, мѣжь „значными" козаками и чернію. До значныхъ належали заможнѣ люде, старшины козацкѣ, щó чванили ся родовымъ походженємъ, та орудували землями, призначеными для ихъ уряду. Чернь складала ся зъ простыхъ, убогихъ козакôвъ, а до неи горнула ся и маса поспôльства (простого народу), щó не належала до козацтва, але добивала ся рôвноправности зъ козаками.

Мазепа, проживши молодый вѣкъ въ Польщи, перенявъ ся шляхоцкими поглядами и зразу выявивъ свои паньскѣ хитрощѣ, супротивнѣ змаганямъ народу. Та щобъ заслужити собѣ прихильнôсть московского уряду

и вдержати ся на добутôмъ гетьманствѣ, мусѣвъ Мазепа выступати проти змаганямъ народнои масы. Московскій урядъ приславъ єму навѣть яко прибôчну сторожу полкъ стрѣльцѣвъ, щобъ гетьманъ бувъ безпечный передъ народомъ. Якже царѣвна Софія утратила власть, а еи любимець Ґоліцинъ пôшовъ на выгнанє, и якъ на царскôмъ престолѣ засѣвъ Петро Великій (1689—1725 р), умѣвъ Мазепа такъ приподобатись цареви и єму пôдлещуватись, та при всякôй нагодѣ выставляти свою вѣрнôсть, що царь уважавъ его щиросприхильнымъ слугою.

Въ правобôчнôй Украинѣ почало пôсля Бахчисарайского мира (стор. 223) зновъ розростатись козацтво, а до того найбôльшь причинивъ ся славный лицарь Семенъ Палѣй. Вôнъ походивъ зъ Борзни въ лѣвобôчнôй Украинѣ, бувъ на Запорожу, а прийшовши въ правобôчну Украину, ставъ Бѣлоцерковскимъ полковникомъ и поселивъ ся въ мѣстѣ Хвастовѣ. Палѣй придбавъ собѣ прихильнôсть народу, бо бажавъ народови волѣ и намагавъ ся правобôчну Украину злучити зъ лѣвобôчною и зъ Запорожемъ. До него стало збѣгатись богато людей зъ Волыни, Полѣся и лѣвобôчнои Украины. Одначе правобôчне козацтво мало не легку борбу не тôлько зъ Польщею и Татарами, але й зъ Москвою, котра вымагала, щобъ правобôчне козацтво не задирало ся зъ Польщею. Царь Петро воювавъ тодѣ зъ Шведами, и єму було потреба пôдмоги Польщѣ. А до того ще й Мазепа боявсь, щобъ Палѣєва козаччина зъ Запорожцями и лѣвобôчною черпію не знесла тыхъ паньскихъ порядкôвъ, якû вже почали закорѣнюватись и на лѣвобôчнôй Украинѣ, — щобъ не скинула его зъ гетьманства за его шляхоцтво, та не выбрала гетьманомъ Палѣя. Мазепа славъ доносы на Палѣя московскому урядови, заманивъ его вôдтакъ до себе и увяз-

явивъ, та пôславъ въ Москву, а царь заславъ Палѣя въ Єнисейскъ, на Сибѣръ (1704 р.).

Такъ зъ пôдмогою московского уряду позбувъ ся Мазепа свого противника, щô выступавъ проти шляхоцкому ладови на Украинѣ.

Небавомъ пôсля того рушивъ славный воєвникъ, король шведскій, Карло 12-ый, щобъ воювати зъ царемъ Петромъ. Сею нагодою постановивъ покористуватись Мазепа, щобъ вызволити ся зъ пôдъ желѣзнои руки царскои, котра що разъ важше налягала на Украину. Мазепа яко Украинець плекавъ и голубивъ въ собѣ бажанє полiтичнои самостôйности и окремѣшности свого краю такъ само, якъ и попередники єго, украиньскѝ гетьманы. Вôнъ бачивъ такъ, якъ и вся старшина козацка, що московска самодержавна власть наважила ся що разъ бôльше обмежувати, а на останку занапастити та знести правá и всякѝ вольности Украины. Въ Києвѣ почавъ московскій урядъ будувати твердыню около Печерскои Лавры, и гонивъ козакôвъ до земляныхъ робôтъ, а московскѝ салдаты, щô мовь сарана налетѣли въ Украину, обходили ся зъ народомъ гордо и люто. Мазепа просивъ отже у Карла помочи и вызволеня украиньского народу зъ тяжкого московского ярма, и обѣцявъ єму дати на пôдмогу козацке вôйско. Рôвночасно писавъ Мазепа до козацкихъ старшинъ, що „ворогъ хоче затягнути насъ (гетьмана) и всю старшину въ свою тираньску неволю, выкорѣнити имя запорожке и повернути всѣхъ въ драґоны и салдаты, а цѣлый украиньскій нарôдъ закрѣпостити въ неволи“.

Запорожцѣ также радо корыстували сь нагодою вôйны шведскои, щобъ повстати проти Москвы, бо московскій урядъ такъ само почавъ имъ робити всякѝ

перепоны, якъ колись Польща. Надъ рѣкою Самарою и понизше почала Москва ставити твердынѣ (якъ Поляки поставили колись Кудакъ), щобъ посполитый народъ не выходивъ на Запороже. Запорожцѣ жалувались, що терплять шкоды въ вôльностяхъ, здобычахъ и промыслахъ. Они бачили, якъ зъ пôдмогою царского уряду зростало паньство на Украинѣ. Кошевый Кость Гордієнко прийшовъ до Шведôвъ, котрî вступили въ Украину, зъ 5.000 Запорожцѣвъ, и голосивъ загальну козаччину, то є, щобъ на Украинѣ не було старшины, а щобъ весь нарôдъ бувъ вôльными козаками якъ у Сѣчи.

Нарôдъ посполитый не приставъ одначе до намагання Мазепы, и бувъ єму зовсѣмъ неприхильный. Интересы народу були зовсѣмъ противнî интересамъ козацкихъ старшинъ и всѣхъ знатныхъ людей зъ козаччины. Нарôдъ хотѣвъ повнои рôвноправности, загального козацтва, а не такои волѣ, щобъ упривилейованый станъ козацкихъ старшинъ, подôбно якъ польска шляхта, орудувавъ цѣлымъ краємъ.

Не сповнила ся надѣя, яку королеви шведскому, Карлови, зробивъ Мазепа, бо той не мôгъ єму привести бôльше якъ 5.000 козацкого вôйска. Тымчасомъ царь дôзнавшись, що Мазепа накладає зъ Шведами, выдавъ манiфестъ (письмо) до всего украиньского народу, и звѣщавъ въ нѣмъ, що гетьманъ хоче вôддати Украину пôдъ польске пановане, та приказавъ козакамъ зъѣхати ся въ Глухôвъ, и выбрати нового гетьмана „вôльными голосами“. А щобъ здобути собѣ прихильность народу, знѣсъ царь симъ манiфестомъ всѣ податки, заведенî Мазепою. 6-го листопада 1708 р. зôбралась рада въ Глуховѣ и выбрала гетьманомъ Стародубского полковника И в а н а С к о р о п а д с к о г о. До того ще зга-

давъ царь славного лицаря Палѣя, щô мучивъ ся на далекому Сибѣрѣ, вызволивъ его и тымъ ще бôльше зъєднавъ собѣ прихильнôсть простого народу. 27-го червня 1709 р. царь Петро побивъ Шведôвъ пôдъ Полтавою, а Карло и Мазепа мусѣли втѣкати въ Туреччину. Небавомъ и вмеръ тамъ Мазепа 18-го марця 1710 р. въ Варници, коло Бендеру, надъ Днѣстромъ, а король шведскій казавъ его поховати въ монастыри св. Юрія, коло Галача надъ Дунаємъ.

19. Наказный гетьманъ Павло Полуботокъ.

Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що дѣялось въ свѣтѣ,
Чия правда, чия кривда
И чіи мы дѣти.
Т. Шевченко.

Новый гетьманъ Скоропадскій зачавъ свôй урядъ давнымъ звычаємъ вôдъ того, що подавъ до царя Петра просьбу, щобъ вернути козакамъ давнî права́, а народови, зруйнованому довгою вôйною и постоємъ московскихъ салдатôвъ, дати деякî пôльги. Одначе царь не тôлько не выслухавъ сеи просьбы, а ще бôльше обмеживъ права́ козацкî и зробивъ починъ до знищеня гетьманьскои власти Гетьманъ мавъ теперь дôставати указы вôдъ міністрôвъ царскихъ*), не мôгъ самъ

*) Тымъ показавъ царь Скоропадскому, що вôнъ повиненъ запобѣгати ласки царскихъ любимцѣвъ, мѣжь котрыми вызначавъ ся Меншиковъ.

назначати и скидати старшинъ и полковниковъ безъ вѣдомости московского стольника (урядника царского) Измайлова, котрый мавъ теперь бути при гетьманѣ и наглядати надъ ладомъ и спокоемъ въ Украинѣ. Окрôмъ того велѣвъ царь прислати десять тысячь козакôвъ, щобы копати каналъ вôдъ Волги до Дону, а черезъ пять лѣтъ пôзнѣйше казавъ знову прислати 10 тысячь козакôвъ на роботу каналу Ладожского коло новои столицѣ царскои, Петербурга.

Такъ все мусѣло пôддатись самовластнôй воли царя, однû тôлько Запорожцѣ не угнулись и не дали ся навѣть царскими обѣцянками заманити. Деякû зъ нихъ пôшли за королемъ шведскимъ, а всѣ иншû пôсля зруйнованя Старои Сѣчи*) зъ розказу царского московскимъ вôйскомъ, поселились понизше устя рѣчки Каменки, а потôмъ коло Олешокъ (стародавне руске мѣсто Олеше) и такъ перейшли пôдъ крымского хана**).

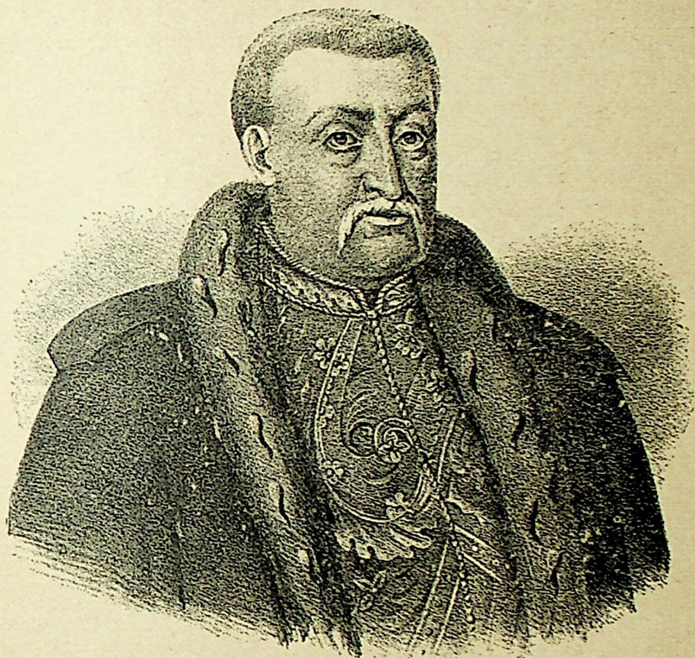
Въ сѣчни 1722 р. поѣхавъ Скоропадскій въ Мос-

---

*) въ тôмъ мѣсци влпває ся въ Днѣпро рѣчка Чортомликъ.

**) Коли опôсля Москвѣ потреба було Запорожцѣвъ для вôйны зъ Турками, позволивъ московскій урядъ вернути имъ на давне мѣсце и тодѣ Запорожцѣ недалеко Старои Сѣчи заложили Нову Сѣчь надъ рѣчкою Пôдпольною. Одначе не вернено имъ ихъ земель, такъ званыхъ „вольностей", а на нихъ почавъ московскій урядъ закладати твердынѣ й оселѣ и роздавати Москалямъ, Сербамъ и и. Зъ того повстали суперечки Запорожцѣвъ зъ чужинцями о границѣ. Въ р. 1774 высылали Запорожцѣ останній разъ своихъ депутатôвъ въ Петербургъ и вымагали, щобъ имъ вернено давнû землѣ, але надармо.

кву зъ поклономъ до царя „всероссійского“ (такъ писавъ ся Петро пôсля скôнченя шведскои вôйны) и нагадавъ цареви про давнï права́ и вольности козацкï, одначе замѣсть пôльги дождавъ ся гетьманъ нового лиха для Украины. Царь установивъ въ Глуховѣ, тогдѣшнѣй столици

НАКАЗНЫЙ ГЕТЬМАНЪ ПАВЛО ПОЛУБОТОКЪ.

лѣвобôчнои Украины „Малороссійску коллеґію“, то є урядъ, зложеный зъ шести штабовыхъ (высшихъ) офіцерôвъ московскихъ, а головою тои колеґіѣ бувъ бриґадиръ (ґенералъ) Веляминовъ. Украиною, котру московскій урядъ называвъ теперь „Малороссіею“, правила малоро-

сійска колеґія, она зносила ся зъ царскимъ сенатомъ (радою) и давала приказы гетьманови. Се нещасте налягло важкою журбою на старого гетьмана и загнало єго въ могилу. Скоропадскій умеръ 3-го липця 1722 р.

Пôсля смерти Скоропадского назначивъ московскій сенатъ (бо царь бувъ тодѣ на вôйнѣ зъ Персами) наказнымъ гетьманомъ (тымчасовымъ заступникомъ) Черниговского полковника, Павла Полуботка, и приказавъ єму и старшинамъ козацкимъ, въ усѣхъ справахъ вôдносити ся до бриґадира Веляминова. Новый гетьманъ и козацтво домагались черезъ своихъ послôвъ, высланыхъ въ Петербургъ, царскои згоды на выбôръ гетьмана вôльными голосами пôсля козацкого звычаю, одначе не осягнули нѣчого, а московскій урядъ велѣвъ присылати зновъ пять тысячь козакôвъ на роботу въ Ладогу, а 12 тысячь козакôвъ, щобъ укрѣпляли границѣ вôдъ Крыму и Персіѣ. На нову просьбу про выбôръ гетьмана, пôдъ котрою бувъ пôдписаный и Полуботокъ, вôдповѣвъ царь Петро, що перше мусить вôнъ найти способного и вѣрного чоловѣка на гетьманьскій урядъ, а поки-що мають всѣ слухати колеґіѣ въ Глуховѣ. Царь позволивъ усѣмъ, щó невдоволенû старшиною, жалити ся передъ колеґією. Тымъ хотѣвъ царь нѣбы показати свою прихильнôсть до народу и обезпечити єго передъ кривдами старшинъ козацкихъ, але що инше було у него на думцѣ.

Царь вказувавъ вѣдому вже стежку доносôвъ, щобъ тымъ розъєднати нарôдъ зъ старшиною. Знайшлись заразъ люде, щó зъ усѣхъ усюдôвъ посыпали доносами въ колеґію на старшинъ и на самого Полуботка. Наказный гетьманъ выдавъ тодѣ універзалъ и взывавъ нарôдъ слухати свого уряду. На засѣданю колеґіѣ накинувъ ся Веляминовъ на Полуботка за те, що безъ

єго дозволу розсылає універзалы и закричавъ грôзно: „Я бриґадиръ и президентъ (голова) колеґіѣ, а ты щô передо мною! Я тебе такъ зôгну, що й другі трѣснуть! Царь наказавъ вже змѣнити вашû давнû порядки, а завести новû.“ Старшина выслала жалобу до царя на Велямннова за таку зневагу правъ козацкихъ и поваги гетьмана, а Веляминовъ и собѣ писавъ, що гетьманъ самовôльно розсылає універзалы и гнобить нарôдъ всякими поборами.

Тодѣ Петро завôзвавъ Полуботка и старшину козацку до Петербурга. Тамъ упали они на колѣна передъ царемъ и просили помилувати Украину, пригноблену Веляминовымъ, але розлюченый царь прогнавъ ихъ, назвавши зрадниками и вѣроломными. Вôдтакъ взяли ихъ на слѣдство московскû урядники и обвиняли на пôдставѣ доносôвъ, що гетьманъ самовôльно розсылає універзалы; збирає податки, вôдбирає церковнû землѣ и таке инше. Полуботокъ доказувавъ смѣло, що се тôлько злобнû доносы, бо за нимъ не було нѣякои вины. Одначе царь велѣвъ єго и товаришѣвъ посадити въ новôй Петро-павловскôй твердины 10-го листопада 1723 р. Та поки ще постигла Полуботка та гôрка доля, дôставъ царь при выходѣ зъ церквы нову просьбу зъ Украины. Царь розсердивъ ся и ставъ передъ усѣма лаяти козацку старшину. Тодѣ-то, якъ кажуть, промовивъ Полуботокъ до царя такû слова: „Знаю и бачу, царю, що ты хочешь знѣвечити нашь рôдный край, всѣ нашû права́ и вольности, затверджені твоими попередниками и тобою. Ты засылаєшь нашъ нарôдъ на тяжкû роботы, примушуєшь вôльныхъ козакôвъ мовьбы невôльникôвъ копати каналы... Ты вôдбираєшь вôдъ насъ наше найдорожше право, выбирати собѣ вôльными голосами гетьмана и старшину. Замѣсть нашихъ судôвъ наславъ ты

московскихъ урядникôвъ, щô не знають нашихъ правъ, вольностей и звычаѣвъ и кривдять нашь нарôдъ та гордують нами. Погамуй ся, царю, не буде тобѣ корысти зъ народу и краю зруйнованого! Чи сежь буде слава для тебе, панувати силою надъ невольниками?! Чи не бôльша тобѣ слава бути володаремъ и батькомъ вольного народу, готового проливати кровь за твою славу? Знаю, що насъ дожидають кайданы, але поки я живый, говорю тобѣ правду. Ты, царю, мусишь колись дати вôдповѣдь передъ Царемъ всѣхъ царѣвъ, передъ всемогучимъ Богомъ за погибель нашу и нашого народу".

Почувши такû слова, велѣвъ царь увязнити Полуботка и єго товаришѣвъ, и посадити въ Петро-павловску твердыню 10 листопада 1723 р. Та не довго мучивъ ся въ темници гетьманъ, щô такъ горячо любивъ свôй край и нарôдъ и смѣло стоявъ за єго споконвѣчнû права и вольности. Коли царь дôзнавъ ся, що Полуботокъ умирає, пôславъ єму лѣкаря, одначе гетьманъ не принявъ єго. Тодѣ самъ царь прийшовъ, просивъ, щобъ Полуботокъ простивъ усе, що єму заподѣяно, та принявъ лѣки. Одначе Полуботокъ вôдповѣвъ: „Нѣ, царю! Ты не въ силѣ вже повернути гаснуче житє! Я не чую до тебе нѣякои вражды. Але небавомъ Петро и Павло стануть на судъ передъ Праведнымъ Судією! Вôнъ ихъ розсудить". Полуботокъ умеръ зъ початку нового 1724 року, а зъ початку 1725 року умеръ и царь Петро.

20. Зруйноване Запорожскои Сѣчи.

Се той той Первый*), що̂ розпинавъ
Нашу Украину,
А Вторая**) доконала
Вдову-сиротину.

Т Шевченко.

Въ роцѣ 1762 стала царювати въ Росіи (якъ тодѣ звалась Московщина) Катерина II., а головнымъ еи порадникомъ и любимцемъ бувъ князь Григорій Потемкинъ. На Украинѣ вже за царя Петра надломлено силу козацтва и по̂дгорнено его по̂дъ власть царску. Цариця Катерина по̂шла дальше тою стежкою, яку вказавъ царь Петро, и выдала 10-го листопада 1764 р. маніфестъ, котрымъ ще за житя останнього гетьмана, Кирила Розумовского †), знесла урядъ гетьманскій на Украинѣ по всѣ часы. Такъ ско̂нчилась Гетьманщина ††). Автономічну колись Украину, звану теперь „Малороссіею“, цариця подѣлила на ґуберніѣ, якъ всѣ инші провінціѣ российскі и назначила ґененералъ-ґубернаторомъ Румянцова. Одначе урядъ московскій бачивъ, що доси не буде мо̂гъ орудувати Украиною по своѣй воли, поки ще будуть въ Сѣчи незалежні коза-

---

*) Царь Петро I. Великій (1689—1725).

**) Цариця Катерина II. (1762—1796).

†) Кирило Розумовскій бувъ любимцемъ царицѣ Елисаветы (1741—1761), дочки Петра Великого, и она надала ему титулъ ґрафа.

††) Гетьманщиною звала ся Украина тому, що була по̂дъ властію гетьмано̂въ.

ки-Запорожцѣ. Вже царь Петро казавъ зруйнувати Стару Сѣчь, а вôдтакъ позабиравши Запорожцямъ ихъ „вольности“, то є ихъ землѣ, починає московскій урядъ закладати тамъ твердынѣ и насылати до нихъ московскіи вôйска, щобъ такъ станути въ сихъ земляхъ певною ногою. На земляхъ, щ'о вважали ся доси запорожскими, осѣдають закликуваніи московскимъ урядомъ поселенцѣ (кольоністы) Сербы, Москалѣ и иншіи чужоземцѣ зъ рôжныхъ краѣвъ и народôвъ, и займають пôдъ управу ту землю, де стояли козацкіи зимовики, де выпасали ся козацкіи табуны, де самі Запорожцѣ проживали рыболовлею и иншими промыслами та вôдбивались вôдъ Татаръ. Сей край назвавъ опôсля московскій урядъ Новою Сербією. Затревожились Запорожцѣ, що цариця не позволяє имъ селитись на сихъ новыхъ земляхъ, а тôлько заклика́ла замыхъ заграничныхъ заволокъ зъ очевиднымъ замѣромъ пôдкосити силу и значѣнє Запорожа. Змѣркували они, що „Москаль хоче Запорожцѣвъ въ мѣшокъ убрати“ та тôлько надумує ся, якъ бы сей мѣшокъ добре завязати. Отъ и стали Запорожцѣ сихъ непрошеныхъ поселенцѣвъ изъ своихъ земель проганяти, а тымчасомъ (1774 р.) высылають своихъ депутатôвъ до царицѣ, щобъ она ихъ правъ споконвѣчныхъ не нехтувала, и забраніи землѣ вернула. Они покликувались на свои грамоты, на універзалы Богдана Хмельницкого и Переяславскіи статьѣ та на царскіи присяги, и тымъ доказамъ нѣхто зъ царскихъ сенаторôвъ не мôгъ суперечити. Цариця обѣцяла вырядити на мѣсце комісію, котрабъ розглянула права́ Запорожцѣвъ, а тымчасомъ на земляхъ запорожскихъ селились що разъ дальше и дальше чужіи заволоки и небавомъ пôдъ бокомъ Запорожа повстала нова ґуберція Азôвска.

Ходили Запорожцѣ по Петербузѣ вôдъ царицѣ до сенату, вôдъ сенатора до сенатора зъ поклонами и подарунками; пôдкупне московске дворянство манило Запорожцѣвъ надѣями на ихъ права́, а тымчасомъ князь Потемкинъ, щó колись власноручнымъ письмомъ просивъ кошового, вписати єго мѣжь Запорожцѣвъ, готовивъ Запорожу иншу долю. Потемкинъ, побачивши, що Запорожцѣ твердо стоять при своихъ правахъ, подавъ царици гадку зруйнованя Сѣчи. Цариця выдала приказъ, добути Сѣчь и все Запороже збройною рукою.

Потемкинъ выславъ ґенерала Текелія*) 25-го мая 1775 р. на Сѣчь зъ великимъ вôйскомъ**), зложенымъ зъ Москалѣвъ, Молдаванъ, Угрôвъ и иншихъ чужинцѣвъ. Дня 4 (16) червня пôдступивъ Текелій пôдъ Сѣчь, окруживъ єѣ зô всѣхъ сторôнъ вôйскомъ и гарматами та завôзвавъ до себе кошового Кальнишевского и козацку старшину. Старшина, побачивши, що Сѣчь доокола окружена вôйскомъ, явилась у Текелія. Тодѣ велѣвъ Текелій Кальнишевского и старшину увязнити и выславъ въ Петербургъ, а вступивши въ Сѣчь, занявъ єѣ московскимъ вôйскомъ. Теперь почали Москалѣ списувати и грабувати запорожске добрó, военнû припасы, вôйскову касу и т. и. Также забрали майно кошового

---

*) Кажуть, що Текелій бувъ Сербинъ, одначе певнѣйше бувъ вôнъ Угоръ.

**) Въ Сѣчи було 10.000 Запорожцѣвъ и 20 гарматъ, а Текелій провадивъ на нихъ 8 полкôвъ кôнницѣ, 20 гусарскихъ и 17 драґуньскихъ шкадронъ, 10 пѣхотныхъ и 13 доньско-козацкихъ полкôвъ. — Се була Нова Сѣчь надъ рѣчкою Пôдпольною, на майданѣ, щó звавъ ся Красный Кутъ. Тутъ сидѣли Запорожцѣ вôдъ 1734 р.

Кальнишевского и козацкихъ старшинъ, а богато козакôвъ арештували и вôддали пôдъ судъ вôйсковый и розôслали по рôжныхъ твердыняхъ. Вôдтакъ оголосивъ Текелій Запорожцямъ волю цариці: що вôйско запорожске зносить ся, а кождый козакъ може вернутись до своеи родины, звôдки прийшовъ, або остати ся въ „Новороссіи“ (такъ звавъ ся теперь Запорожскій край), але не инакше, якъ инші мешканці сего краю, то є они могли служити у вôйску або бути звычайными селянами. Выключені були тôлько старшины козацкі, щó попали у гнѣвъ цариці. Зъ продажи заграбленыхъ маєтностей запорожскихъ зôбравъ Текелій 29.912 рублѣвъ. Вôйскову артилерію, касу и часть запорожского архіву (збôръ старинныхъ грамотъ) выслано въ Петербургъ. Сѣчь зовсѣмъ зруйновано; пушкарню засыпано, курені розôбрано, навѣть могильні хресты, памятники и дзвôницю збурено и знищено. Покровску церкву обдерто зъ украшень, не рушено одныхъ хиба мурôвъ. Сѣчь перемѣнилась опôсля въ село Покровскъ. Зô славного Запорожа лишились тôлько ровы, валы, поломані хресты та розрыті могилы!

Тымчасомъ коли Текелій такъ заходивъ ся коло Сѣчи, выбралось тайкомъ около 5000 Запорожцѣвъ, щó не хотѣли пôдлягати мóсковскôй кормизѣ, и поплыли Днѣпромъ въ Туреччину. Зъ дозволу султана заложили они Задунайску „Сѣчь“ на островѣ дунайскôмъ (Ґедріллі-Боґазы). Маніфестомъ зъ 5 (17) серпня 1775 р. оповѣстила Катерина II. цѣлу Росію про зруйноване Сѣчи, про знищенє коша и самого навѣть имени „вôйска запорожского низового“. Колижь опôсля знову потреба було козакôвъ для вôйны зъ Туреччиною, ставъ Потемкинъ набирати козакôвъ въ полки пікінерскі (1775), а потôмъ закликáвъ Запорожцѣвъ въ нове вôй-

ско, котре назвавъ урядъ московскій вôйскомъ Чорноморскимъ (1789 р.) и назначивъ єму землѣ мѣжь Богомъ, Днѣстромъ и Чорнымъ моремъ (1790 р.). Якъ же цариця помирилась зъ Турками, велѣла Чорноморскимъ козакамъ выбиратись надъ рѣчку Кубань*) (1792 р.). Зъ того часу и доси сидять тамъ Чорноморскї козаки, а недавно урядъ московскій перемѣшавъ ихъ зъ козаками московскими и утворивъ зъ того Кубаньске вôйско.

Такъ упала остання твердыня свободы и волѣ Украины-Руси, а тодѣ вже цариця Катерина могла спокôйно заводити московскї порядки на Украинѣ. Въ р. 1783 завела цариця крепацтво, то є неволю пôдданчу, и роздала зъ землями сотнѣ тысячь селянъ и козакôвъ украиньскихъ въ пôдданство великимъ и малымъ панамъ, котрї звали ся дворянами. Якъ давнѣйше рускї бояре и вельможѣ, заманенї выгодами и корыстями та свѣтлостію и величностію польского королѣвского двора, покинули свôй народъ, свою рôдну мову и предкôвскї звычаѣ и стали Поляками, такъ и тутъ значнї козаки (козацкї старшины) и останки православнои шляхты рускои, щó пристала до козацтва, приманюванї выгодами и корыстями, царскою ласкою и вôдзнаками, покинули свôй рускій народъ, свою рôдну мову и звычаѣ, стали дворянами и змосковщились.

21. Гайдамаччина (Колѣѣвщина).

Коли въ правобôчнôй Украинѣ пôдъупало козацтво (сторъ. 223), то захôднї рускї землѣ перейшли пôдъ

*) Кубань вливає ся до Чорного моря.

необмежену власть Польщѣ, а шляхта орудувала ними зовсѣмъ пôсля своеи волѣ. Здавалось, що пôсля упадку козацтва, котре протягомъ майже двохъ сотъ лѣтъ боролось зъ шляхоцкимъ ладомъ и не одно ще спиняло необмежену власть шляхты, польско-шляхоцкій ладъ буде мôгъ зовсѣмъ певно змôцнити ся въ рускихъ земляхъ, та що нарôдъ рускій, зложеный зъ безправного селяньства и збѣднѣлого мѣщаньства, не буде вже добивати ся своихъ людскихъ и полïтичныхъ правъ. Одначе та самоволя дѣдичѣвъ надъ пôддаными селянами, непогамована слабою властïю королѣвскою, выкликувала середъ тои масы народу опôръ, котрый вôдъ часу до часу проявляє ся въ рôжныхъ сторонахъ рускихъ земель пôдъ властïю Польщѣ, и обгортає що разъ ширшï области. Вже зъ початку 18-го столѣтя повстають бôльшï або меншï ватаги, зложенï зъ селянъ, мѣщанъ, жовнѣрôвъ а навѣть дрôбныхъ шляхтичѣвъ и духовныхъ людей и починають розбишацкï походы, а грабоване майна вельможъ, дѣдичѣвъ и богатыхъ людей се зразу єдина ихъ цѣль. Але опôсля появляють ся втѣкачѣ-селяне, Запорожцѣ, охотники зъ мѣщанъ и лѣвобережныхъ козакôвъ. Всѣ невдоволенï тымъ, що дѣдичѣ гноблять своихъ пôдданыхъ, пристають до тыхъ ватагъ и звертають свои напады найбôльшь на паньскï маєтности. Тутъ проявляє ся намагане вызволити ся зъ того пригнобленя. Такï ватаги звали ся гайдамаками, а грабуючи и руйнуючи паньскï добра, выступають они и проти польско-шляхоцкому ладови, якій наставъ по рускихъ земляхъ. Такï проявы гайдамаччины бачимо зъ початку 18-го столѣтя на Волыни, майже въ тôмъ самôмъ часѣ на Подôлю а вôдтакъ и на Карпатскôмъ Пôдгôрю зъ назвою опрышкôвъ, о чôмъ вже була поперду згадка (стор. 131). Ще ширше розвинула ся гайдамаччина

въ степовôй, вылюдненôй тодѣ Украинѣ, именно въ Кипѣвщинѣ и Брацлавщинѣ и тутъ находять гайдамаки пôдпору въ монастыряхъ, котрî неприхильно дивились на те, що урядъ польскій попиравъ розширенє униѣ и католицкои вѣры. Такимъ способомъ гайдамаччина окрôмъ первѣстнои розбишацкои цѣхи прибрала цѣху суспôльно-народнои и религійнои борбы. Головнымъ проводиремъ гайдамаччины являє ся Максимъ Залѣзнякъ (1768 р.), Запорожецъ и бувшій послушникъ Мотриненьского монастыря, коло Чигирина (игуменъ того монастыря, Мелхиседекъ Яворскій, бувъ ревнымъ оборонцемъ православія проти униѣ и католицкои вѣры). Залѣзнякъ зôбравъ велику ватагу, зложену зъ Запорожцѣвъ и гайдамакъ и выправивъ ся въ страшный похôдъ по Киѣвщинѣ, руйнуючи мѣста, села, паньскî дворы и замки, мордуючи шляхту и жидôвъ. Найстрашнѣйшимъ дѣломъ сего гайдамацкого повстаня була Уманьска рѣзня. Мѣсто Умань належало до ґрафа Потоцкого, котрый мавъ придворныхъ козакôвъ. Одначе сî козаки перейшли зъ своимъ сотникомъ Ґонтою до Залѣзняка, добули зъ нимъ мѣсто Умань и вымордували мало-що не всѣхъ людей. Гайдамаки окликнули Залѣзняка своимъ отаманомъ, а ватаги єго щоразъ збôльшали ся утѣкачами зъ паньскихъ дôбръ. Немôчна тодѣ внутрѣшнимъ розладомъ Польща усмирила се повстанє зъ пôдмогою московского вôйска, присланого царицею Катериною II. пôдъ проводомъ ґенерала Кречетникова. Ґонту и иншихъ гайдамакъ покарали лютою смертію. Часы тî, звѣстнî въ народныхъ переказахъ пôдъ назвою колѣѣвщины.

Се було останнє крôваве намаганє, останній страшный протестъ руского народу проти наложеного єму пôдданства, се була остання проява довговѣковои борбы самого народу за волю.

22. Останнїй кошовый запорожскій Петро Кальнишевскій.

Петро Кальнишевскій бувъ родомъ зъ Полтавщины а вступивши въ Сѣчь называвъ ся просто Кальнишь. Се бувъ чоловѣкъ великого розуму и твердои волѣ, а до того богобоязливый и щедрый для церковъ и монастырѣвъ. Мѣжь иншими поставивъ вônъ церкву св. Спаса въ Межигôрскôмъ монастыри, недалеко Києва, де свого вѣку доживъ славный лицарь козацкій, Семенъ Палѣй. Єго выбирали Запорожцѣ на рôжнї уряды козацкї, а саме тодѣ, якъ царица Катерина II. зруйнувала Сѣчь, бувъ Кальнишевскій кошовымъ. Коли Текелій увязнивъ Кальнишевского разомъ зъ иншими старшинами и выславъ въ Петербургъ, мавъ вônъ вже 84 роки. Потемкинъ не зважавъ нѣ на вѣкъ Кальнишевского, нѣ на єго прислуги, вôдданї Росіи въ вôйнахъ турецкихъ, и посадивъ єго въ темницю, де просидѣвъ цѣлый рôкъ. По роцѣ нагадали собѣ Кальнишевского и царица присудила выслати єго „на смиреніє“ на вѣчнї часы въ тюрму Соловецкого монастыря. Монастырь сей завели черцѣ на островахъ въ Бѣлôмъ мори, бôльше якъ двѣстѣ миль вôдъ насъ, на пôвнôчныхъ побережахъ Росіѣ, але зъ часомъ царѣ збудували тамъ темницѣ и засылали сюды всякихъ людей за ихъ вôльнї думки и погляды. Сидѣли тутъ въ сихъ темницяхъ и князѣ и бояре и духовнї та иншї люде. Особливо царь Петро насылавъ тамъ богато людей, щó не згоджували ся зъ єго поглядами. Страшна була се кара сидѣти въ сихъ вязницяхъ. Були тамъ малї комôрки (келіѣ) вохкї и темнї, бо замѣсть вôкна була тôлько невелика закратована дѣрка.

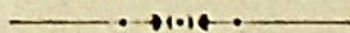
Отъ въ таку темницю заслано Кальнишевского за

те, що вôнъ стоявъ въ оборонѣ волѣ Запорожцѣвъ. Въ червни 1776 р. повезли тамъ кошового пôдъ сторожею, забитого въ колодки. Тамъ закинули 84-лѣтного старця въ окрему келію, въ котрôй вôнъ мучивъ ся 25 лѣтъ. Не мôгъ вôнъ нѣ до кого слова промовити, нѣ написати, а тôлько тричи въ рôкъ выводили его пôдъ вартою зъ темницѣ.

Якъ ставъ царь Олександеръ I., прийшло Кальнишевскому вызволенє 1801 року, одначе старець, промучившись 25 лѣтъ въ страшнôй неволи, бувъ уже недобитокъ и не хотѣвъ вже зъ вôдтамъ нѣде ѣхати, бо й не стало бъ на те силы. Тамъ вôнъ небавомъ и вмеръ 23-го жовтня 1803 р., проживши 112 лѣтъ.

Настоятель Соловецкого монастыря, отець Олександеръ, родомъ Украинець, положивъ на его могилѣ въ 1856 р. велику камѣнну плыту зъ написею, котра кôнчить ся словами: „Блаженнія мертвіи, умирающіи о Господѣ. Аминь."

Такъ згасъ останній борець за волю украиньско-руского народу на далекôй, холоднôй пôвночи, а тымчасомъ вже пôдростали новû сыны Украины-Руси, щó выступили въ оборонѣ народу не зъ шаблюкою та списою, а зъ словомъ и наукою. Не вмеръ, не загинувъ украиньско-рускій нарôдъ, а тôлько переродивъ ся до нового житя!

IV. Русь пôдъ властію Австріѣ и Россіѣ.

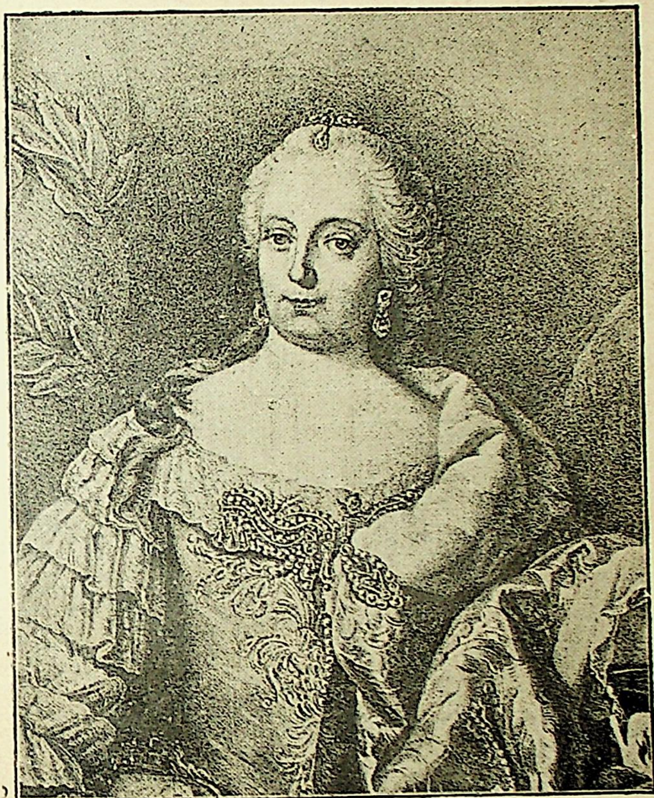
Вôдкинь той камѣнь, що ти серце тисне,
Дозволь въ той сумный тынъ
Най слободоньки сонѣчко заблысне,
Ты не неволѣ сынъ.
М. Шашкевичъ.

1. Галицка Русь переходить пôдъ власть Габсбурґôвъ.

Внутрѣшній неладъ и самоволя шляхты довели Польщу до упадку. Пôдъ конець 18-вѣку розôбрали Польщу сусѣдні державы, Прусы, Австрія и Росія, а тодѣ и рускі землѣ, що були пôдъ панованємъ Польщѣ, перейшли пôдъ иншу руку. Росія забрала (1772, 1793 и 1795) Бѣлу Русь, Полѣсє, Волынь, правобôчну Украину и схôдну часть Подôля ажь по рѣку Збручь, а Австріи припала (1772 р.) Русь Червона, частина Подôля на захôдъ рѣки Збруча и полуднева смуга Волыни. Сі рускі землѣ прилучила цѣсарева Марія Тереса до Австріѣ пôдъ назвою королѣвства Галичины и Володимиріѣ. Право до тыхъ земель оперла Марія Тереса на тôй основѣ, що вже въ 13-ôмъ вѣцѣ Русь Червона належала до короны угорскои, а Марія Тереса була також королевою Угорщины (стор. 52). Въ три роки опôсля (1775 р.) одержала Марія Тереса вôдъ Туреччины Буковину, котра була частиною Молдавщины.

Галицка Русь вôйшля въ складъ австрійскои державы вельми бôдна и побита тяжкимъ и довгимъ лихолѣтємъ. Руску народнôсть зберегли тодѣ тôлько селяне

хлѣборобы, недобитки мѣщань, выперти на передмѣстя та бѣдне духовенство свѣтске, котре й не мало потрѣб-

ЦѢСАРЕВА МАРІЯ ТЕРЕСА.

нои просвѣты й науки для проводу народу. Цѣсарева Марія Тереса*), а особливо славный еи сынъ, Іосифъ II.,

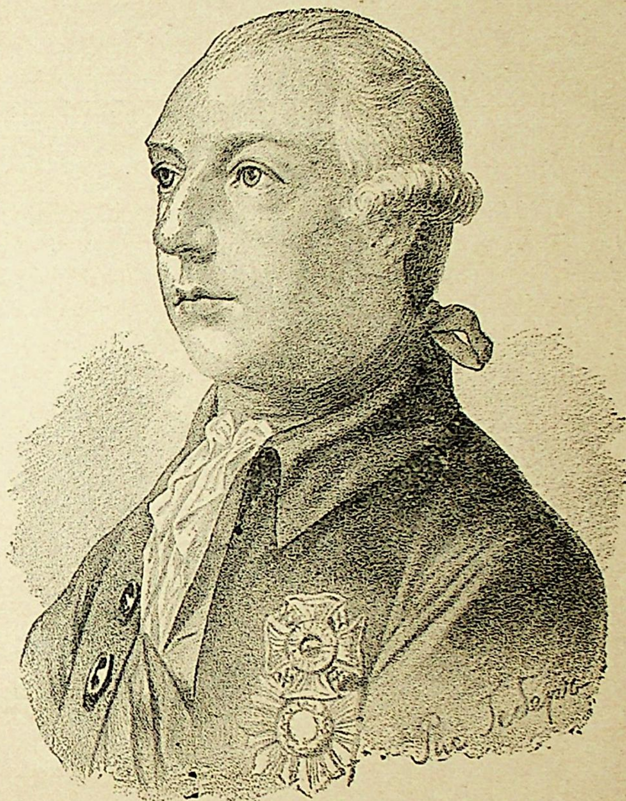
---

*) Марія Тереса зъ Габсбурскои родины панувала

занялись щиро долею руского народу. Іосифъ II. бувъ чоловѣкъ ученый и вельми людскій, и все житє своє посвятивъ тому, щобъ пôднести просвѣту и добрый бытъ своихъ пôдданыхъ. Особливо дбавъ вôнъ про бѣдныхъ селянъ-хлѣборобôвъ, закрѣпощеныхъ въ тяжкôмъ пôдданьствѣ. Патентомъ зъ цвѣтня 1782 р. знѣсъ цѣсарь Іосифъ II. невôльниче пôдданьство и симъ дѣломъ ставъ ся справдѣшнимъ добродѣємъ селянъ-хлѣборобôвъ, щó пôдъ властію Польщѣ вôдъ 1573 р. коротали своє бѣдолашне житє въ тяжкôй неволи. Селяне-хлѣборобы остали ся ще паньскими пôддаными, мусѣли робити панщину (найбôльше 3 дни въ тыжни), давати дѣдичамъ данины, слухати ихъ приказôвъ, одначе перестали бути безправными невôльниками, якими були вôдъ 1573 до 1792 року. Вôдъ теперь не бувъ вже селянинъ-хлѣборобъ привязаный (прикрѣпощеный) до рôлѣ, вôнъ мôгъ вже перенестись въ инше село, коли бувъ невдоволеный своимъ дѣдичемъ, и мôгъ бодай голоручь ити въ свѣтъ та взятись за яке ремесло. Такій хлопъ мôгъ вже по своѣй воли женитись, вôнъ ставъ чоловѣкомъ, щó має своє серце, своє житє. Цѣсарь Іосифъ II. позволивъ такожь селянамъ жалуватись на самоволю дѣдичѣвъ въ цѣсарскихъ судахъ, селяне могли купувати землѣ на власнôсть и записувати ихъ дѣтямъ и своякамъ, могли посылати дѣтей до школъ, и тымъ-то вôдкрывъ цѣсарь селянамъ дорогу до просвѣты и рôвноправности зъ иншими верствами суспôльности.

въ краяхъ австрійскихъ вôдъ 1740—1780 р., а єи сынъ Іосифъ II. спершу спôльно зъ матерію вôдъ 1765—1780 р., а по єи смерти самостôйно (1780—1790 р).

Такъ само дбавъ Іосифъ II. о те, щобъ бѣдне, темне и попижене духовенство руске пôдняти зъ то-

ЦѢСАРЬ ІОСИФЪ II.

го упадку. Духовенство уніятске въ Галицкôй Руси *)

---

*) Перемыскій епископъ Инокентій Винницкій злу-

було тодѣ у великôмъ пониженю. Школъ для духовныхъ не було; була тôлько въ домѣ єпископа Львôвского домашна школа, де кандидаты стану духовного нѣ черезъ пôвъ року приготовлялись до священьства. Нѣчого дивного, що выходили або малограмотнѝ, або й зовсѣмъ неграмотьнѝ священики. До того ще дѣдичѣ на основѣ соймовои постановы зъ р. 1766 казали й уніятскимъ священикамъ вôдрабляти панщину. Цѣсарь Іосифъ выдавъ задля того розпорядженя, щобъ зрôвняти духовенство уніятске зъ католицкимъ (латиньскимъ). Вôнъ вызволивъ въ 1776 р. рускихъ священикôвъ и ихъ родины вôдъ панщины, оснувавъ 1783 р. у Львовѣ духовну семінарію *), въ котрôй учились на священикôвъ, утворивъ фондъ, зъ котрого священики побираютъ плату, и приказавъ, щобъ обрядъ греко-католицкій (уніятскій) корыстувавъ ся рôвными правами зъ обрядами латиньскимъ и вôрменьскимъ,

Марія Тереса и Іосифъ II. дбали такожъ про пôднесенє просвѣты въ Галицкôй Руси, велѣли заводити школы народнѝ по селахъ и мѣстахъ, выдавати добрѝ шкôльнѝ книжки, а въ р. 1784 заснувавъ Іосифъ II. у Львовѣ найвысшу школу (університетъ), въ котрôмъ мали учити декотрыхъ наукъ въ рускôй мовѣ. Одначе тодѣшнѝ Русины не умѣли покорыстуватись симъ до-

---

чивъ ся зъ католицкою церквою (принявъ унію) 1692 р. зъ цѣлою діецезією Перемыскою, а Львôвскій єпископъ Іосифъ Шумляньскій въ р. 1700.

*) Вже й Марія Тереса заснувала 1774 р. у Вѣдни при церквѣ святои Варвары духовну семінарію, котру знесли 1784 р., а на еи мѣсце заснувавъ цѣсарь Францъ I. конвіктъ для питомцѣвъ, котрый до нынѣ истнує.

бродѣйствомъ, тому́, що професоры намагались учити въ мертвôй церковно-славяньскôй мовѣ. Въ кôльканайцять лѣтъ пôсля смерти Іосифа II. знесено Львôвскій університетъ (1808), а доперва въ 1817 р. вôдновлено его.

Іосифъ II. приказавъ, щобъ всѣ розпоряджeня урядовû були оповѣщуванû también руською мовою. Такъ бачимо отже, що сей монархъ бажавъ довести помалу до рôвноправности всѣ народы своеи державы, а руску мову поставити на рôвнѣ зъ иншими, вчинити еѣ мовою краевою и народною.

По смерти Іосифа II. хотѣли противники Русинôвъ вôдвернути вôдъ нихъ опѣку короны, одначе цѣсарь Леопольдъ (1790—1792 р.) затвердивъ всѣ права́, якими руска церква корыстувала ся. Цѣсарь Францъ I.*) знѣсъ вправдѣ університетъ, а тымъ самымъ и науки въ рускôй мовѣ, одначе пôднѣсъ значенє рускои церквы вôдновленємъ митрополіѣ Галицкои. Въ р. 1807 поставлено епископа Перемыского Антонія Ангеловича митрополітомъ Львôвскимъ. Для Австріѣ настали тодѣ тяжкû часы, бо зъ нею воювавъ славный воєвникъ, цѣсарь французскій Наполеонъ, и вôдôбравъ Автріи багато краѣвъ. Захôдну часть Галичины прилучивъ Наполеонъ до князѣвства Варшавского, котре утворивъ, щобъ зъеднати собѣ прихильнôсть Полякôвъ. Поляки сподѣвались, що Наполеонъ зновъ воскресить розôбрану Польщу, отже горнулись пôдъ его знамя. Польскій ґенералъ Рожнецкій явивъ ся у Львовѣ, щобъ и Русинôвъ нахилити до повстаня. Одначе нарôдъ рускій

*) Сынъ Леопольда II., цѣсарь Францъ I., панувавъ вôдъ 1792—1835 р.

не бажавъ вертати пôдъ власть польску, а за проводомъ митрополіта Ангеловича зôставъ вѣрнымъ Австріи.

ПЕРЕМЫСКІЙ ЄПИСКОПЪ ИВАНЪ СНѢГУРСКІЙ.

Повстанцѣ кинулись на палату митрополічу при церквѣ святого Юрія, митрополітъ мусѣвъ утѣкати, але попавъ

въ руки повстанцѣвъ. Одначе австрійскі власти вызволили митрополіта, бо саме тодѣ вôйска австрійскі заняли зновъ Львôвъ.

Австрійскій урядъ, принявши Галичину пôдъ свою власть, ставъ займатись удержанемъ народныхъ школъ. Одначе хочь цѣсарь Іосифъ II. приказавъ въ університетѣ Львôвскôмъ подавати деякі науки въ рускôй мовѣ, то въ школахъ народныхъ лише подекуды учили по руски. Рускі владыки просили тому цѣсаря Леопольда II., щобы дѣти въ народныхъ школахъ училисъ въ рôднôй мовѣ. Але, почавши вôдъ панованя сего цѣсаря, добродѣйствами науки въ школахъ корыстувались бôльше Поляки, якъ Русины, хочь вже цѣсарь Іосифъ II. признавъ руску мову краєвою и народною. Намѣстництво постановило (1792 р.), що рускі дѣти мають тôлько двѣчи въ тыждень учитись читати и писати по руски. Задля того наслѣдникъ Ангеловича, митрополітъ Михайло Левицкій, звернувъ ся до намѣстництва, и доказувавъ урядови австрійскому потребу, щобы въ народныхъ школахъ учено рускою мовою *). Одначе тому завзято супротивлявъ ся латиньскій архієпископъ Анквичь, позаякъ пôсля єго думки руска мова проста и не способна до письменства и науки. За вплывомъ Анквича рѣшило

---

*) Коло подвигненя просвѣты народу руского и пôднесеня рускои мовы зъ пониженя, заслужились чимало крилошанипъ Перемыскій, Иванъ Могильницкій и єпископъ Перемыскій Иванъ Снѣгурскій († 1846 р.). Снѣгурскій завѣвъ при капітулѣ Перемыскôй друкарню и бібліотеку, а хочь тодѣ й духовеньство руске вживало найбôльше польскои мовы, и навѣть проповѣди по церквахъ голосило по польски, вôнъ не цуравъ ся своєи рôдной мовы и говоривъ все по руски.

тодѣшне намѣстництво, що священики можуть вживати рускои мовы при науцѣ катехизму, одначе въ школахъ публичныхъ має наука вôдбувати ся въ мовѣ польскôй. Митрополітъ протестувавъ проти такого рѣшеня, покликувавъ ся на те, що й урядъ польскій уважавъ руску мову — краєвою. Наслѣдкомъ того призволило намѣстництво, щобъ въ школахъ, де вчить ся молодѣжь руска зъ польскою, учено всего окрôмъ реліґіѣ по польски, але молодѣжь повинна также учити ся руского письма; тôлько тамъ, де самі рускі дѣти учать ся, повинна наука подавати ся рускою мовою. Отже й теперь ще латиньске духовенство и польска шляхта ставили перепоны въ просвѣтнôмъ розвитку рускои народности въ Галичинѣ. Поляки все ще говорили, що они суть единою управненою народностію, що рускои народности нема, а руска мова єсть тôлько незначною вôдмѣною польскои и не спосôбна до письменства. Тымчасомъ явились наглядні доказы, що руска мова и народнôсть спосôбні до найвысшого зросту.

Зъ початку 19-го столѣтя починає ся у всѣхъ славяньскихъ народôвъ живый рухъ письменный. Чехи, Сербы и иншi Славяне беруть ся пильно розвивати свою мову, плекати свое письменство, ширити просвѣту й науку помѣжь народомъ, будити его свѣдомôсть народну. Сей рухъ мусѣвъ доторкнути ся и Русинôвъ. Раньше встали Русины на Украинѣ до новои роботы народнои, стали розвивати свое письменство (о чôмъ дальше скажемо), а за ихъ приводомъ пôшли и Русины Галицкі. Перша гадка плекати руску мову, розвивати руске письменство, зродила ся въ р. 1835 помѣжь молодыми Русинами.

Питомцѣ духовнои семінаріѣ у Львовѣ: Маркіянъ

Шашкевичь*), Микола Устыяновичь, Яковъ Головацкій и Иванъ Вагилевичь утворили кружокъ, котрый поклавъ собѣ задачу, трудити ся для розвитку рускои мовы и письменства та для пôднесеня рускои народности. Кружокъ сей небавомъ розширивъ ся, а головою и душею его бувъ Маркіянъ Шашкевичь. Коли майже всюды священики голосили проповѣди церковнѣ польскою мовою, Маркіянъ Шашкевичь и Устыяновичь выступили въ Львôвскихъ церквахъ зъ рускими проповѣдями и тымъ зазначили, що руска мова годить ся и до церковнои и до шкôльнои науки, а въ р. 1837 появила ся „Днѣстрова Русалка", перша книжка, зложена членами того кружка въ народнôй мовѣ. Се бувъ новый доказъ, що наша мова, понехана и забута, выперта пôдъ стрѣху сельскихъ курныхъ хатъ, є спосôбна и до письменства. Пôшла теперь живѣйша робота на занедбанôй словеснôй нивѣ, появляли ся щоразъ новѣ книжки, писанѣ народною рускою мовою. Одначе всѣ тѣ намаганя Русинôвъ не пôддвигнули бъ були такъ быстро рускои народности, якбы до того не причинились и політичнѣ подѣѣ.

Надôйшовъ памятный въ исторіѣ 1848 рôкъ, коли за панованя цѣсаря (Фердинанда**) (25 цвѣтня) народамъ австрійскои державы оголошено конституцію,

*) Жаль великій, що не можемо подати портрету сего вельми заслуженого мужа, бо не лишивъ ся по нѣмъ нѣ портретъ, нѣ фотоґрафія. Хто хоче бôльше дôзнатись про заслуги его для руского народа, нехай прочитає 93. книжечку товариства „Просвѣта" п. з. „Житє Маркіяна Шашкевича" (написавъ Дръ Омелянъ Огоновскій).

**) Цѣсарь Фердинандъ бувъ сыномъ Франца I. и панувавъ вôдъ 1835—1848 р.

а 3 (15) знесено останки крѣпацкого пôдданства — панщину. Тодѣ зôбрались Русины (2 мая 1848 р.) у Львовѣ, а вôддавши честь памяти першого просвѣтителя Галицкои Руси, Маркіяна Шашкевича, заснували товариство **Головну Раду руску** для обороны правъ руского народу.

Головою того збору рускихъ патріотôвъ бувъ заслуженый крилошанинъ **Михайло Куземскій**, а вже другого дня обнявъ провôдъ въ Головнôй Радѣ рускôй тодѣшній епископъ **Григорій Яхимовичь**. Головна Рада руска, котрои органомъ стала перша руска часопись „Зоря", вôдкликнулась до всѣхъ Русинôвъ въ краю, щобы ставали до працѣ та старались пôднести руску народнôсть и забезпечити признанï конституціею свободы рускому народови. И справдѣ не оставъ сей покликъ безъ вôдгомону. По мѣстахъ окружныхъ схôднои Галичины Русины завязували окружнï рады рускï, котрï мали дбати про обезпеченє правъ рускôй народности. Заходомъ Миколы Устыяновича и Ивана Борисикевича зъѣхали ся 7 (19) жовтня 1848 р. у Львовѣ рускï ученï, щобы подумати надъ розвиткомъ рускои мовы и руского письменства. На зборѣ рускихъ ученыхъ постановлено оснувати товариство „Галицко-руска Матиця", котре мало выдавати книжки для просвѣты народу, а вже 1 (13) марта 1850 р. вôдбулись пôдъ проводомъ Куземского загальнï зборы Матицѣ. Небавомъ 3 (15) червня 1849 р. пôднѣсъ Левъ Трещаковскій, парохъ зъ Рудна, на засѣданю Головнои Рады рускои гадку, щобы у Львовѣ збудувати свою хату — **Дôмъ народный**, котрый мавъ бы бути огнищемъ и осередкомъ руского житя.

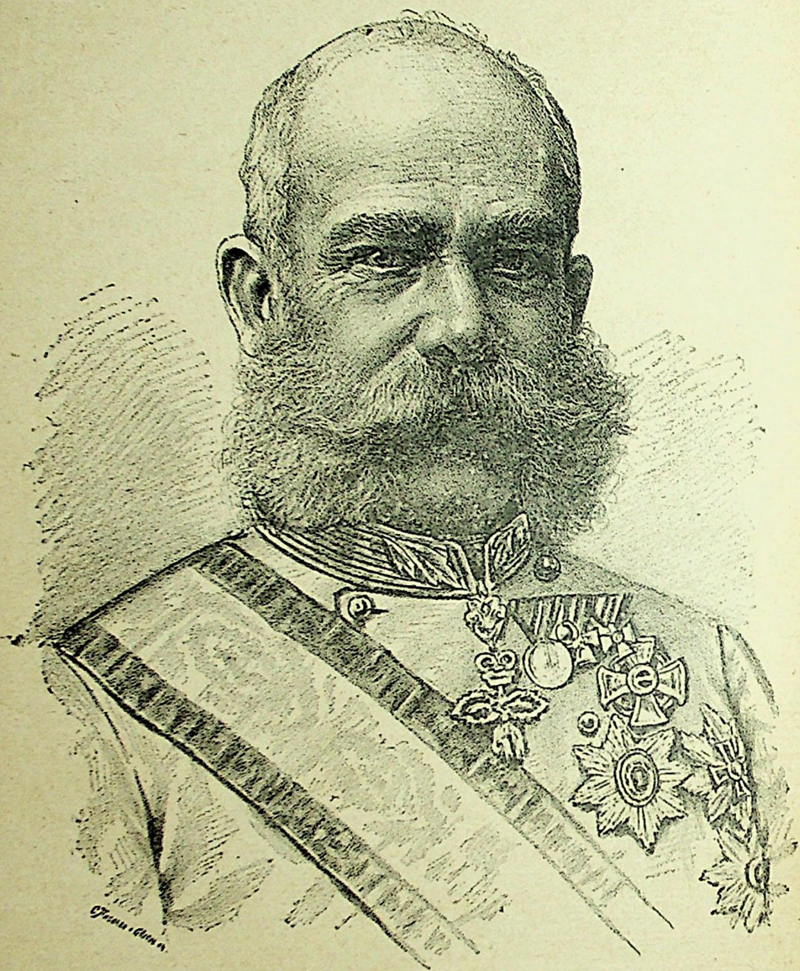
Зъ почтатку 1849 року выслала Головна Рада руска до цѣсаря Фердинанда петицію, въ котрôй Русины домагали ся рôвноправности для рускои мовы и народно-

сти. Цѣсарь давъ на сю петицію прихильну вôдповѣдь, а Русины могли тодѣ справдѣ выєднати собѣ деякѝ користи и пôльги. Не обôйшло ся теперь безъ ворогованя и оклеветуваня зъ стороны Поляковъ, одначе проводырѣ Русинôвъ умѣли вôдперти сѝ заходы противникôвъ та не переставали дальше трудитись для добра своеи народности.

Але краєвый урядъ пôдмагавъ Русинôвъ такъ довго, доки намѣстникомъ бувъ ґрафъ Стадіонъ. Колижь въ червни 1848 р. прийшовъ на єго мѣсце Вацлавъ Залєскій, приказало міністерство на єго внесенє завести въ ґімназіяхъ и въ университетѣ языкъ польскій. Головна Рада руска, дôзнавшись про се неприхильне рѣшенє для Русинôвъ, выслала депутатôвъ до цѣсаря Фердинанда, котрый обѣцявъ по змозѣ сповнити бажаня руского народу.

И справдѣ ще въ грудни 1848 року, признаючи рôвноправнôсть всѣхъ народôвъ въ австрійскôй державѣ и зважаючи на просьбу рускои депутаціѣ, постановило міністерство, щобъ нѣмецкою мовою учено въ ґімназіяхъ и университетѣ лише такъ довго, поки не буде учителѣвъ приспособленыхъ до научуваня въ рускôй мовѣ. Задля того приказано, щобъ усѣ ученики вчились въ ґімназіяхъ рускои мовы, чи Русины, чи Поляки.

Такъ 1848-ый пробудивъ Русинôвъ до нового житя, котре проявляло ся въ усѣхъ сторонахъ Галицкои Руси. Рускѝ патріоты, котрѝ горнулись около Григорія Яхимовича и крилошанина Михайла Куземского, положили першѝ пôдвалины до вôдродженя рускои мовы и народности заснованємъ Головнои Рады рускои и Галицкорускои Матицѣ. Куземскій заслуживъ ся також чимало въ справѣ шкôльництва народного, въ Львôвскôй дієцезіи, такъ якъ Дръ Григорій Гинилевичъ въ Перемыскôй,

ЦѢСАРЬ ФРАНЦЪ ЮСИФЪ I.

бо тодѣ народнѝ школы вôддавъ урядъ пôдъ доглядъ консисторій. Коли вôдтакъ въ р. 1868 школы народнѝ перейшли пôдъ доглядъ ц. к. краєвои рады шкôльнои, було въ схôднôй Галичинѣ до 1300 шкôлъ, котрыми до того часу опѣкувало ся руске духовенство.

Пôдъ конецъ 1848 р. приключилась важна подѣя въ исторіи народôвъ австрійскои державы. Се бо 2-го грудня 1848 р. зложивъ въ Оломунци (въ Моравіи) цѣсарску корону Фердинандъ І., а на єго мѣсце вступивъ на престôлъ єго братанецъ, теперѣшній цѣсарь Францъ Іосифъ І. Народъ рускій щиро повитавъ нового монарха, а 8 (20) сѣчня 1849 р. выправили Галицкѝ Русины до цѣсаря своихъ заступникôвъ. Провôдникомъ сеи депутаціѣ бувъ єпископъ Григорій Яхимовичъ. Въ адресѣ, поданôй цѣсареви вôдъ руского народу, высказала депутація надѣю, що цѣсарь охоронить и забезпечить правá руского народу въ краяхъ австрійскихъ. Цѣсарь впевнивъ, що дбатиме, щобы кожда народнôсть мáла рôвнѝ правá и тому́ Русины займуть приналежне имъ мѣсце мѣжъ народами Австріѣ.

Въ р. 1851 объѣздивъ цѣсарь Францъ Іосифъ І. Галичину, а 16 жовтня прибувъ до Львова. Пôдчасъ побуту нашого монарха вôдбуло ся памятне для Русинôвъ торжество; гадка кинена Трещакôвскимъ стала ся дѣломъ, бо 18-го жовтня вôдбули ся торжественнѝ закладины Народного Дому. Цѣсарь Францъ Іосифъ І. дарувавъ бувъ Русинамъ Львôвскимъ мѣсце згарища колишнёго університету (найвысшои школы) и старого костела, де мѣстила ся бібліотека університетска, щобъ Русины могли тамъ заснувати огнище рôдної просвѣты и предкôвского обряду. Тамъ мáла плекати ся и розвивати рôдна мова руска; тамъ мáла бѣдна молодѣжь шкôльна находити пристановище, щобъ покôнчити на-

уки, а вôдтакъ трудитись для добра руского народу; народна пѣсня мáла тамъ гомонѣти въ рускôмъ театрѣ, а рускі̂ письменники мáли находити тамъ пôдмогу и заохоту до працѣ для свого народу. Цѣсарь поклавъ камѣнь угольный пôдъ Дôмъ народный, а окруженый рускими достойниками и численнымъ народомъ, промовивъ приязно: „Тутъ я мѣжь моими Русинами“.

Одначе народна и просвѣтна робота Русинôвъ, розпочата на тыхъ першихъ пôдвалинахъ (Головна Рада руска, Галицко-руска Матиця, Дôмъ народный) положеныхъ въ 1848, 1849 и 1850 р., не поступала такъ скоро впередъ и не принесла такихъ гарныхъ овочѣвъ, якъ зразу можна було сподѣвати ся. Головна Рада руска розвязалась 18 (30) червня 1851 р., а за нею и рады окружні̂ и Галицкі̂ Русины лишились проводу въ справахъ народно-полiтичныхъ. Часопись „Зоря Галицка“, щó мáла бути провôдною зорею на дорозѣ народнои роботы Русинôвъ, понехала живу народну мову, якою вôдъ 1848 р. вôдзывалась до руского народу, зôйшла зъ стежки указанои Маркiяномъ Шашкевичемъ, а намагала ся писати незрозумѣлымъ языкомъ, накручуванымъ на ладъ московщины и церковщины и задля того втратила передплатникôвъ та перестала выходити. Такъ само и Галицко-руска Матиця стала также цурати ся народнои мовы рускои, выдавала свои книжки мертвымъ, незрозумѣлымъ языкомъ, а вôдтакъ и зовсѣмъ заснула.

Такъ то рухъ народно-полiтичный завмирає зовсѣмъ, а на письменнôй нивѣ рускôй прокидує ся и розростає шкôдливый бурянъ накручуванои на ладъ россiйскiй мѣшанины языковои, заглушує розвитокъ живои мовы рускои и вытворює бездушне письменство, котрого не зрозумѣє нѣ Русинъ, нѣ Москаль. Якъ да-

внѣйше чимало Русинôвъ, замаменыхъ власными выгодами и корыстями або зъ слабодушности, покинуло руску народнôсть и вѣру, вôдцурались рôднои мовы и стали Поляками, кажучи: niema Rusi, такъ и теперь деякѝ слабодушнѝ и корыстолюбивѝ проводырѣ рускѝ покидають народну и просвѣтну роботу, розпочату Маркіяномъ Шашкевичемъ. Тѝ проводырѣ вôдступають вôдъ прапора, котрый розвинули рускѝ патріоты 1848 року, заявивши передъ свѣтомъ, що Русины народъ самостôйный, окремый вôдъ польского и россійского (московского).

Ледви почало ся народне житє мѣжь Русинами въ Галичинѣ будити, а вже навѣдують ся сюды московскѝ выслапцѣ аґенты и намагають ся проводырѣвъ рускихъ для себе приєднати. Мѣжь тыми аґентами бувъ найспособнѣйшій Поґодинъ, професоръ Московского універсітету, котрый кôлька разôвъ бувъ въ Галичинѣ и присылавъ своихъ повѣрникôвъ. У Львовѣ познакомивъ ся Поґодинъ мѣжь иншими зъ Яковомъ Головацкимъ и ученымъ Денисомъ Зубрицкимъ. Головацкій бувъ тодѣ справдѣшнимъ проводыремъ письменно-науковои роботы Русинôвъ Галицкихъ, а яко професоръ універсітету*)

---

*) Австрійскій урядъ именувавъ вже 13 грудня 1848 року руского священика Якова Головацкого професоромъ рускои мовы и письменства въ Львôвскôмъ універсітетѣ, щобъ тымъ покласти мôцну пôдвалину до розвитку рускои мовы, а вôдтакъ думавъ довести до того, щобъ и иншѝ науки подавано въ рускôй мовѣ. Въ 1867 р. переселивъ ся вôнъ въ Росію. — Теперь є три сталѝ катедры, а двѣ тымчасовѝ, на котрыхъ выкладають науки рускою мовою, и тымъ зазначивъ австрійскій урядъ, що побôчь польского, буде зъ часомъ заведеный и рускій універсітетъ.

*

и ученый мавъ велику повагу у руского народу. Мѣжь Поґодиномъ а рускими проводырами (особливо Зубрицкимъ и Головацкимъ) почипае ся жива переписка. Поґодинъ присылае книжки россійскі и грошевѣ пôдмоги для рускихъ письменникôвъ, а Зубрицкій высылае ему дорогоцѣннѣ старинні книжки и грамоты (письма) зъ бібліотеки Ставропигійскои и монастыря св. Онуфрія у Львовѣ. Такъ творить ся окремый кружокъ зъ передовыхъ Русинôвъ Галицкихъ у Львовѣ: „Погодинская колонія Галичско-русская“ (якъ его назвавъ Зубрицкій въ листѣ до Поґодина, а себе называе „атаманомъ Погодинской колоніи въ Галиціи“). Якъ колись мѣжь Поляками противники самостôйного розвитку руского народу вважали все, що руске, простымъ, мужичимъ, дикимъ, а руску мову называли хлопскою, такъ и члены „Поґодиньскои кольоніѣ“ называли нашу гарну и милозвучну мову „необразованою“, то е простою и писали по польски, по нѣмецки або незрозумѣлою мѣшаниною, силкуючись тымъ способомъ зближитись до мовы російскои (московскои), котрои они зовсѣмъ не вмѣли. Они прилюдно выявляли такі думки, що „для простолюдина доволѣ молитвенника, катехизиса и псалтыри“ (розумѣесь въ церковно-словеньскôй мовѣ), — отже пôсля ихъ думки просвѣты и науки для простолюдина не треба.

Сі заходы „Поґодиньскои кольоніѣ“ проявили ся небавомъ пôсля 1850-го року и выдали вельми терпкі овочѣ для руского народу. Письменство руске завмирае, Галицко-руска Матиця перестае дбати о просвѣту народу и выдае тôлько молитвенники церковною мовою та кôлька книжечокъ мѣшаниною церковно-російскою. Навѣть митрополітъ Литвиновичь выдае куренду до духовенства, взываючи, щобъ не занедбувало рôднои мовы и въ проповѣдяхъ не уживало незрозумѣлои на-

родови мѣшанины. На се намаганє деякихъ рускихъ письменникôвъ до московщины звернувъ такожь бачнôсть австрiйскiй урядъ, котрый заходивъ ся завести латиньску азбуку въ рускихъ книжкахъ, щобъ забезпечити руске письменство передъ змосковщенємъ. Заходы сї вправдѣ остали ся марными, одначе лишили по собѣ й до нынѣ ту памятку, що деякї уряды, пишучи по рускй, вживають латиньскои азбуки.

Колижь Прусаки въ р. 1866 завдали Австрiи страшный ударъ, побивши австрiйскї вôйска пôдъ Садовою (въ Чехахъ), тодѣ московскї панславiсты*) подали своимъ приятелямъ галицкимъ звѣстку, що Росiя забере Галичину. Тодѣ найшлись мѣжь проводырами Русинôвъ такї, котрї вже зовсѣмъ явно выступили передъ свѣтомъ и въ часописи „Слово“ заявили прилюдно (27 липня [8 серпня] 1866 р.), що Галицкї Русины не суть Русинами, але Росiянами (Москалями). Тымъ заявленємъ сї проводырѣ прилюдно вырекли ся проґрамы Русинôвъ зъ 1848 р., котрї выписали на своѣмъ прапорѣ самостôйнôсть и окремѣшнôсть народу руского вôдъ польского и московского. Симъ заявленємъ тї проводырѣ, запамороченї московскими панславiстами, сказали те саме, що говорили деякї Поляки, що нема Русинôвъ, нема руского народу!

Очевидно, що така явна неправда мусѣла зворушити всяке серце, въ котрôмъ била руска кровь, въ котрôмъ не завмерла ще любовь до своєи хочь убогои

*) Панславiстами называють партiю мѣжь Москалями, котра бажає пôдъ властiю Росiѣ зъєдинити всѣхъ Славянъ, на те, щобъ они приняли московскiй языкъ и стали Москалями.

матери Руси. Вже пôсля 1860 року творить ся у Львовѣ кружокъ Русинôвъ, загрѣтый новымъ розбудженымъ житємъ братôвъ-Русинôвъ на Українѣ. Се були молодӣ люде, котрӣ постановили плекати свою рôдну мову, розвивати руске письменство, маючи въ тямцѣ слова першого просвѣтителя Галицкои Руси, Маркіяна Шашкевича:

„Руска мати насъ родила,
Руска мати насъ повила,
Руска мати насъ любила —
Чомужь мова єй не мила?
Чомъ ся невъ встыдати маємъ?
Чомъ чужую полюбляємъ?"

Тӣ молодӣ люде постановили придержуватись тои проґрамы, яку оголосили свѣтови патріоты Головнои Рады рускои въ 1848 р., а позаякъ свои труды жертвували задля просвѣты и гаразду руского народу, тому то назвались они „народовцями". До Русинôвъ народовцѣвъ пристало й богато старшихъ патріотôвъ, якъ покôйный Стефанъ Качала, Іосифъ Заячкôвскій, Юліянъ Лаврôвскій, Теофанъ и Михайло Глиньскій и иншӣ. Спôльно зъ тыми старшими патріотами заведено въ р. 1864, именно щирыми заходами бл. п. Лаврôвского, народный театръ при товариствѣ „Руска Бесѣда" у Львовѣ, котрый по цѣлôмъ краю будивъ сонныхъ Русинôвъ и загрѣвавъ у нихъ любовь до рôднои мовы и пѣснѣ. Русины-народовцѣ основали окремӣ часописи (Вечерницѣ, Нива, Правда). Въ тыхъ часописяхъ народовцѣ выступали смѣло въ оборонѣ рускои мовы народнои, та домагали ся, щобъ и Галицко-руска Матиця выдавала книжечки для просвѣты народу живою рускою мовою. Именно старенькій патріотъ Стефанъ Качала на зборахъ Матицѣ въ 1865 р. высказавъ сӣ важнӣ слова:

СТЕФАНЪ КАЧАЛА.

„Языкъ народа, то найдорожша спадщина предкôвъ, єсть то мовьбы кровь въ тѣлѣ нашôмъ... Державъ ся нашихъ власныхъ ухвалъ*), а буде згода, а не роздоръ въ літературѣ.“ Одначе Яковъ Головацкій и єго товаришѣ „Поґодиньскои кольоніѣ“ не зважали на сї патріотичнї слова и дальше йшли тыми манôвцями, на якї ихъ спровадили московскї панславісты. Противъ народовцѣвъ починає ся ворогованє: народовцѣвъ не приймають нѣ до Матицѣ, нѣ до Народного Дому, нѣ до Ставропигіѣ, зачиняють передъ ними дверѣ товариствъ и институцій, здвигненыхъ трудомъ и грошемъ всего руского народу, а позаякъ въ товариствѣ „Руска Бесѣда“ було бôльше народовцѣвъ и прихильникя „Поґодинскои кольоніѣ“ не могли „Руску Бесѣду“ и театръ на свôй ладъ перетворити и зробити огнищемъ своихъ бажань, отже вымовили (1872 р.) „Рускôй Бесѣдѣ“ тї комнаты, котрї она въ Народнôмъ Домѣ наймала, а опôсля и театрови не хотѣли вынаймати салѣ на выставы театральнї**). Теперь Русины-народовцѣ не допущенї до рускихъ товариствъ и институцій, здвигненыхъ давнѣйше заходами щирыхъ патріотôвъ, и выпертї зъ Дому народного, мусѣли тынятись по чужихъ хатахъ и орґанізують ся, щобъ сповнити заповѣтъ проводырѣвъ рускихъ зъ 1848 р. Одначе не упали духомъ Русины-народовцѣ, а живо взяли ся до дѣла, заснували това-

---

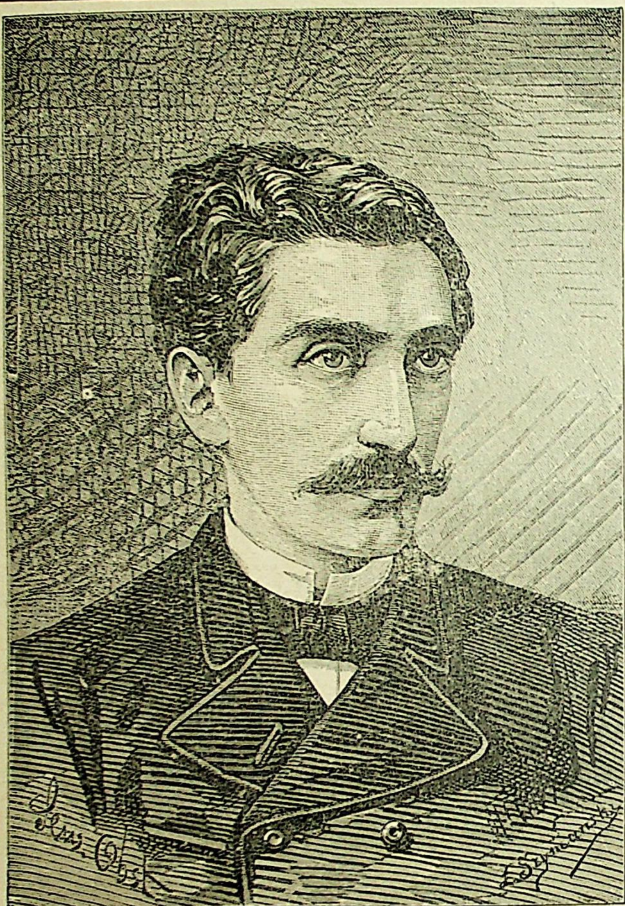
*) Зôбръ рускихъ ученыхъ въ 1848 р. ухваливъ, щобъ Матиця выдавала книжечки живою мовою народною, одначе опôсля Матиця вôдступила вôдъ сеи ухвалы.

**) Такъ само не хотѣвъ Дôмъ народный примѣстити товариства „Академічна Бесѣда“, котре утворили судентынародовцѣ Львôвского універсітету.

риство „Просвѣта“ (1868 р.) для выдаваня книжочокъ популярныхъ, товариство имени Шевченка (1873 р.), щобы розвивати руске письменство и науку, и Руске Товариство педаґоґічне (1881—1883 р.), щобы выдавати книжечки для шкôльнои молодежи. Такъ довершивъ ся роздѣлъ Русинôвъ на два тоборы, — „народовцѣвъ“, званыхъ також „молодыми“ (хочь мѣжь ними є богато старенькихъ патріотôвъ), котрî дальше ведуть дѣло, розпочате Маркіяномъ Шашкевичемъ и патріотами зъ 1848 р. и — „старыхъ“ (хочь мѣжь ними є й молодî люде) або русофілôвъ (москальофілôвъ), котрî заперечують окремѣшность рускои народности, понехують нашу богату и гарну мову руску, а уважають Русинôвъ за оденъ народъ зъ Росіянами (Москалями) и намагають ся писати нѣбыто російскою мовою.

Позаякъ русофілы або „старî“ вôдъ р. 1866 занапастили народну проґраму рускихъ патріотôвъ зъ 1848 р., тому Русины-народовцѣ, зберегаючи святощѣ народнî вôдъ загибели, заснували (12 [24] жовтня 1885 р.) політичне товариство „Народна Рада“ у Львовѣ, щобъ довершити дѣло, розпочате „Головною Радою рускою“, заснованою 1848 р. Правда, що въ 1870 р. завели русофілы політичне товариство „Русская Рада“, але они заразъ при завязаню усунули значне число Русинôвъ, котрî голосно признавались до народнои проґрамы „Головнои Рады рускои“ зъ 1848 р. Пôзнѣйше „Русская Рада“ выступала неприязно противъ товариствамъ народовцѣвъ и въ письмахъ, высыланыхъ до уряду австрійского, дорѣкала народнôй мовѣ рускôй, уживанôй въ выданяхъ народовцѣвъ и шкôльныхъ книжкахъ рускихъ.

Задля того роздѣлу повставъ розладъ мѣжь Русинами и неразъ щирî рускî патріоты заходились, щобъ помирити Русинôвъ-народовцѣвъ зъ русофілами. Одначе

Володимир Барвінск

до такого помиреня не могло прийти, бо головна причина розъєднаня Русинôвъ*) єсть та, що многї зъ Галицкихъ Русинôвъ покинули народну проґраму „Головнои Рады рускои“.

Щобъ розвинути ще живѣйшу дѣяльнôсть и пробудити въ усѣхъ верствахъ рускои суспôльности народну свѣдомôсть, громадити всѣхъ живыхъ Русинôвъ для працѣ надъ пôдвигненемъ народу руского, выступає молодый патріотъ Володимиръ Барвѣнській и засновує часопись „Дѣло“. Вôнъ вже вôдъ 1877 року бувъ редакторомъ „Правды“, въ котрôй смѣло оборонявъ нашї народнї права́ противъ напастямъ чужихъ и своихъ ворогôвъ. Вôнъ пôднявъ гадку скликаня у Львовѣ першого всенародного вѣча и вкупѣ зъ иншими патріотами перевѣвъ славно сю гадку въ р 1880 р. Пôдъ прапоромъ „Дѣла“ згромадивъ Володимиръ Барвѣнській всѣ живї силы Русинôвъ и будивъ мѣжь земляками любовь до своеи батькôвщины, народности и мовы. „Шкода велика, що вôнъ умеръ въ молодôмъ вѣцѣ (3 лютого 1883 р.) та що не мôгъ дôждатись жнива въ житю народнôмъ. Але зерно, яке вôнъ посѣявъ на нивѣ рôднôй, нѣякъ не заснѣтилось: оно всюды посходило и ось жито наше зеленѣє принадно, хочь чорнї тучѣ неразъ покрываютъ нашу землицю.“

Коли московскї панславісты стали черезъ своихъ прихильникôвъ що разъ бôльше ширити свои погляды, тодѣ и урядъ австрійскій и Поляки споглядали на се неприхильнымъ окомъ и Полякамъ легко прийшлось взяти

---

*) Такъ писала „Просвѣта“ до митрополіта Іосифа Сембратовича (1871 р.), котрый бажавъ довести до помиреня Русинôвъ.

ЦѢСАРЕВИЧЪ АРХИКНЯЗЬ РУДОЛЬФЪ.

верхъ надъ Русинами. Въ школахъ середнихъ заведено въ науцѣ предметôвъ польску мову*) (1867 р.), всѣмъ урядамъ и судамъ позволено (1869 р.) урядувати по польски, число заступникôвъ руского народу и въ соймѣ Галицкôмъ и въ радѣ державнôй у Вѣдни щоразъ меншало, а мѣжь Русинами и Поляками вôдносины заострювались. Хочь рускiи послы выступали смѣло въ оборонѣ нашихъ правъ и домагались рôвноправности, а именно щирый патрiотъ, посолъ Юлiянъ Романчукъ, наглядно выказувавъ въ соймѣ потребу рускихъ школъ середнихъ (ґимназiй и семiнарiй учительскихъ), одначе Русины не могли богато осягнути супроти польскои бôльшости**). Задля тыхъ неприязныхъ вôдносинъ мѣжь Русинами и Поляками, намагали ся деякiи люде зъ рускои и польскои стороны довести до порозумѣня мѣжь обома народами въ Галичинѣ. Одначе всѣ такiи заходы показались марными, а таке порозумѣнє не легко перевести, поки мѣжь Поляками мало ще такихъ людей, щó признавалибъ Русинамъ право на самостôйный розвитокъ рускои народности, та поки щирiи намаганя Русинôвъ народовцѣвъ будуть спиняти русофiлы.

А вжежь и при такихъ перепонахъ робота Русинôвъ-народовцѣвъ выдала гарнiи овочѣ и тому можемо зъ повною надѣєю дожидати красшои будуччины. На-

---

*) Руска мова зъ того часу стала предметомъ взглядно-обовязковымъ, то є еи учать ся тiи ученики, що зъ доброи волѣ зголосять ся.

**) Постановою цѣсарскою заведено въ Перемышли 1888 р. першу клясу ґимназiяльну зъ рускою мовою, а що рôкъ має бути одна кляса больше, поки не буде 8 клясъ. Теперь є вже три клясы.

рôдъ нашъ доходить що разъ бôльше до свѣдомости, до чого немало причинилась „Просвѣта“ и пôдпомаганî нею „Читальнѣ“*) по селахъ и мѣстахъ и Русины-народовцѣ дôждались за свою роботу найвысшого признаня цѣсарского. Пôдчасъ побуту у Львовѣ въ р. 1880, дôзнавшись про дѣяльнôсть „Просвѣты“, заявивъ цѣсарь: „Се товариство є вельми хосенне“. Такого признаня и заохоты до дальшои роботы въ тôмъ напрямѣ дôждались Русины и вôдъ цѣсаревича архикнязя Рудольфа, котрый на превеликій жаль руского народу такъ рано розпрощавъ ся зъ симъ свѣтомъ (30 сѣчня 1889 р.) Пробуваючи въ Галичинѣ 1887 р. высказувавъ ся цѣсаревичь Рудольфъ всюды дуже приязно о рускôмъ народѣ, а у Львовѣ выповѣвъ тî памятнî слова: „Мы знаємо дуже добре вѣрнôсть руского народу для цѣсаря, досвѣдчену въ добрыхъ и лихихъ дняхъ. Сю вѣрнôсть доказали Русины на многихъ боєвищахъ, тожь власне найбôльшою хоробростію вызначали ся полки руского роду. Будьте певнî, що мы найживѣйше интересуємо ся вашимъ историчнымъ розвиткомъ, вашими переказами, розвиткомъ вашого письменства и маємо до того найживѣйшу симпатію. Дай Боже, щобъ оба братнî народы, замешкуючî сей край, въ згôднôй роботѣ пôдносили просвѣтный поступъ и разомъ дѣлали для добра краю а тымъ самымъ и цѣлои монархіѣ. Кличу до васъ въ вашôй мовѣ, рускій народъ най жиє, многая лѣта!“**)

*) Всѣхъ читалень въ Галичинѣ єсть 576, а „Просвѣта“ роздає даромъ щорôчно помѣжь читальнѣ и брацтва церковнî книжки вартости 700 до 800 зр.

**) При закладинахъ угольного каменя пôдъ нову будôвлю рускои семінаріѣ духовнои у Львовѣ пôдписавъ цѣса-

2. Буковиньска Русь пôдъ властію Австріѣ.

Буковина була давнѣйше краємъ чисто-рускимъ и въ 12-ôмъ столѣтю вразъ зъ Модавією належала до князѣвства Галицкого, бо вже князь Володимирко посунувъ méжѣ своеи державы ажь по устє Дунаю и Чорне море (стор. 50). Опôсля попала Буковина (около 1259 р.) въ неволю татарску, а въ половинѣ 14-го столѣтя выперли Татаръ Волохи и оснували окрему державу Молдавію. Король Ягайло пôдчинивъ Молдавію пôдъ власть Польщѣ (стор. 107 и 108), а зъ початку 16-го столѣтя признали молдавскі̂ господарѣ зверхнôсть султана Турецкого. Въ р. 1775 вôдступила Туреччина Буковину, котра була частиною господарства молдавского, Австріи.

Тодѣ була на Буковинѣ велика темрява, бо не було нѣ однои школы народнои. Австрійскій урядь уважавъ Буковину Волощиною, а цѣсарь Іосифъ II. велѣвъ тамъ заводити волоскі̂ и нѣмецкі̂ школы. Отъ тому не могла тамъ пôднестись просвѣта народна, бо священики, вывчені̂ въ волоскихъ и нѣмецкихъ школахъ, уживали найбôльше волоскои та нѣмецкои мовы. Такъ стояла Буковина вôддалеки вôдъ Галицкои Руси, пробудженои 1848 р. до нового житя „Своихъ земляковъ, приголомшеныхъ недолею, мôгъ зворушити й одушевити тôлько такій мужь, щô бувъ бы костію зъ кости примученого люду, щô винѣсь бы зъ пôдъ сѣльскои стрѣхи душу непорочну и серце повне любови до незрячихъ братôвъ, щô пôзнавъ бы всѣ крив-

---

ревичь Рудольфъ своє имя на фундацій̂нôй грамотѣ по руски.

ОСИПЪ ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧЪ.

ды, якими побивались тї браты вôдъ могучихъ чужинцѣвъ, щó громомъ рôдного слова звѣстивъ бы завмершимъ пѣсню воскресеня". Такимъ вѣщимъ мужемъ бувъ Осипъ Юрій Федькович. Вôнъ пробудивъ своими пѣснями буковиньску Русь до нового житя (1861 р.) и бувъ першимъ еи просвѣтителемъ, якъ въ Галичинѣ Маркіянъ Шашкевичь. Зъ того часу стали буковиньскї Русины займатись долею занапащеного народу, доводити его до свѣдомости и просвѣты. а просвѣтнымъ огнищемъ буковиньскои Руси стала „Руска Бесѣда" въ Черновцяхъ. Часопись „Буковина", основана Юріемъ Федьковичемъ и „Бібліотека", выдавана Ом. Поповичемъ для молодежи, мѣщанъ и селянъ, розносять свѣтло науки пôдъ сельскї стрѣхи руского народу и розбуджують народну свѣдомость, котру пôддержують народнї читальнѣ (около 30)*). Тай въ університетѣ Черновецкôмъ молодѣжь мае нагоду пôзнати богацтво и красу нашои рôдиои мовы и письменства. Такъ можна сподѣватись, що буковиньскї Русины, придержуючись своеи рôдиои мовы, зумѣють народною просвѣтою охоронити на Буковинѣ народъ рускій вôдъ зволощеня и щоразъ дальше будуть поступати въ просвѣтнôмъ и народнôмъ розвитку та добють ся повнои рôвноправности**).

---

*) Просвѣта" посылае имъ такожъ свои книжочки даромъ.

*) Русинôвъ на Буковинѣ есть 239.690, а Волохôвъ (Румунôвъ) лише 209.116.

3. Упадокъ руского народу въ Угорщинѣ.

Предки угорскихъ Русинôвъ поселились въ р. 1339 въ Угорщинѣ, куды князь литовско-рускій, Федоръ Корія-товичь, спровадивъ 40.000 Русинôвъ зъ Подôля*). Тамъ принявъ Русинôвъ гостинно король угорскій, Кароль I., и надѣливъ князя Федора просторыми землями. Спершу вôдносились Мадяре приязно до тамошнихъ Русинôвъ, але зъ 16-ымъ столѣтемъ починає ся лиха доля руского народу въ Угорщинѣ. Доперва коли Марія Тереса прилучила Галичину до Австріѣ, подано пôльги и Русинамъ угорскимъ, засновувано народнѝ школы, въ котрыхъ учили въ рускôй мовѣ, и такъ по селахъ ширилась руска просвѣта, коли тымчасомъ по мѣстахъ запанувала всюды мадярщина. Рускѝ владыки Мункачѣвскѝ, Олексѣй Почи (1817—1831) и Василь Поповичь (1837—1864), велѣли й молодцямъ, щó спосóбились до стану духовного, учитись наукъ духовныхъ въ рускôй мовѣ та намагались и мѣжь свѣтскими Русинами будити свѣдомôсть народну. Особливо Пряшôвскій крилошанинъ Олександеръ Духновичь († 1865 р.) заходивъ ся щиро около народнои просвѣты угорскихъ Русинôвъ въ рôднôй мовѣ рускôй. Одначе мѣжь угорскими Русинами знайшлось также кôлькохъ проводи-

---

*) Всѣхъ Русинôвъ въ Угорщинѣ рахують до 600 тысячь и они заселяють пôвнôчно-схôдну сторону того краю. Окрôмъ того сидять Русины въ полудневôй Угорщинѣ помѣжь Сербами, въ двохъ рускихъ селахъ Керестуръ и Куцура. Въ 1785 р. переселилось тамъ около 8.000 запорожскихъ козакôвъ, котрѝ по зруйнованю Сѣчи перенеслись до Молдавы надъ Дунаємъ, а зъ вôдтамъ до Угорщины.

рѣвъ, а именно Адольфъ Добрянскій, котрî запаморочені московскими панславістами, стали проповѣдати единство угорскихъ Русинôвъ зъ Москалями. Тî апостолы русофільскî думали, що простый народъ перейме ся скоро чужою просвѣтою, и стане думати и говорити по російски. Але выйшло инакше. Народъ рускій въ Угорщинѣ лишеный просвѣты въ рôднôй, зрозумѣлôй ему мовѣ, втративъ и свѣдомôсть народну, и не знае чи вôнъ е Русинъ, чи Словакъ, чи Мадяръ. Русофільство довело народъ рускій въ Угорщинѣ до темноты и змадярщеня, бо й урядъ угорскій не може прихильно вôдноситись до ширеня русофільскихъ поглядôвъ, а черезъ те й духовенство руске, урядники та учителѣ пристають радше до Мадярôвъ, якъ до Русинôвъ. Тôлько щиро народна просвѣта, подавана въ живôй рускôй мовѣ, зможе зберегти угорскихъ Русинôвъ вôдъ неминучои погибели.

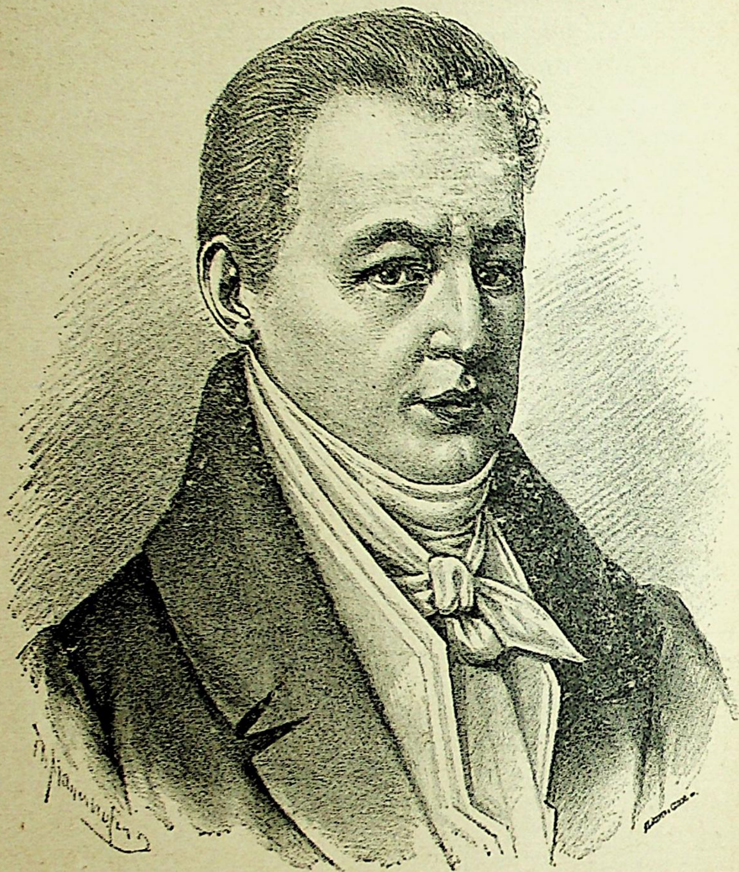
4. Сумна доля Украины.

Украино, Украино!
Ненько моя, ненько!
Якъ згадаю тебе, краю,
Завяне серденько.

Т. Шевченко.

Пôсля знесеня гатьманщины, зруйнованя Сѣчи, та заведеня крѣпацтва, „доборолась Украина до самого краю“. Просвѣта народна зовсѣмъ упала, бо зъ 866 школъ, якî були ще за гетьманщины въ половинѣ 18-го столѣтя въ лѣвобôчнôй Украинѣ, не лишилось нѣ однои. Духовеньство вôдъокромлювало ся що разъ бôльше вôдъ народу, стало станомъ осôбнымъ и вôдцуралось

народнои просвѣты, а колишнѝ козацкѝ старшины и останки православнои шляхты рускои перемѣнили ся

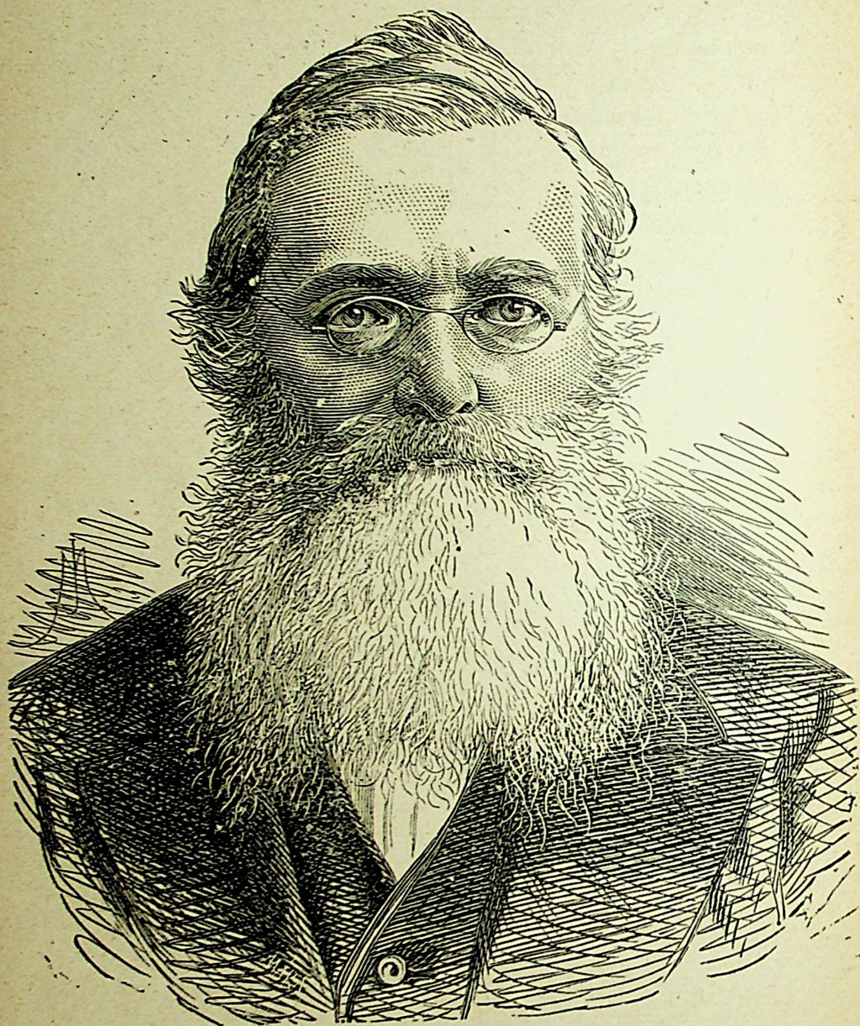
ИВАНЪ КОТЛЯРЕВСКІЙ.

въ московскихъ дворянъ и по бôльшôй части забули про свôй нарôдъ рускій. А хочь опôсля церковне началь-

ство заводило школы при церквахъ, та зъ нихъ не багато було корысти, бо въ нихъ наука йшла лихо, або й зовсѣмъ школы оставались на папери. Одначе духъ рускій, пригнобленый крѣпацтвомъ та темнотою, не завмеръ, а на руинахъ давнои козацкои волѣ пôднявъ ся до нового житя. Вже пôдъ самъ конець 18-го столѣтя (1798 р.) выступивъ поетъ Иванъ Котляревскій зъ Полтавы и складає свои писаня понеханою, выпертою пôдъ сельску стрѣху, мовою рускою и починає нову добу въ житю украиньско-руского народу. За нимъ выступають инші мѣжь ними славный авторъ „Марусѣ", Григорій Квѣтка-Основяненько, и высказують, що й для просвѣты народу треба корыстуватись рôдною мовою. Такъ на Украинѣ, густо засѣянôй высокими могилами, починає вôдживати рôдне наше слово, а гомôнъ украиньскои пѣснѣ долетѣвъ и въ Галичину и покликавъ до народнои роботы Маркіяна Шашкевича и єго товаришѣвъ. Якже прийшовъ нещастный 1847-ый рôкъ, тодѣ знова лиха доля гадюкою впилась въ зболѣле тѣло Украины. Въ осередку Украины, въ Києвѣ, заснували славнû письменники украиньскû, Микола Костомарôвъ, Тарасъ Шевченко, Кулѣшь, Марковичь, брацтво св. Кирила и Методія. Се брацтво повстало противъ крѣпацкои неволѣ, противъ вывысшеня одного стану понадъ другій, и бажало, щобъ всѣ люде були рôвнû передъ закономъ, и щобъ хôснувались свободою слова и вѣры. Одначе задля злобного доносу увязнили братчикôвъ и розôслали въ далекû стороны Росіѣ, а Шевченка вôддали на вѣчнû часы въ салдаты и выслали въ пустû степы кирґізкû за каспійскимъ озеромъ въ Азіи*).

---

*) Тодѣ панувавъ царь Миколай.

МИКОЛА КОСТОМАРОВЪ.

Хочь такъ тяжко покаравъ московскій урядъ украиньскихъ патріотôвъ, одначе поки-що не спинявъ розвитку руского письменства на Украинѣ. Именно же коли вступивъ на престôлъ царь Олександеръ II. *) и вызволивъ зъ тяжкои 10-лѣтнои неволѣ Костомарова й Шевченка, ожило все надѣями на красшу долю. На нивѣ руского письменства въ Украинѣ проявивъ ся живый рухъ и розбудивъ также Галицкихъ Русинôвъ до пильнѣйшои роботы на тôмъ поли. Украиньскі патріоты почали заводити недѣльні школы, вчили въ нихъ украиньско-рускою мовою и выдавали тою мовою книжки школьні. Одначе не довго втѣшалась Украина сими пôльгами. Въ 1863 и 1864 р. царскимъ указомъ заборонено ширити просвѣту мѣжь народомъ рускимъ въ рôднôй мовѣ, прогнано руске слово зъ школы и зъ церквы, а цензоры стали забороняти выданя книжокъ писаныхъ украиньско-рускою мовою. Московскі панславісты якъ Катковъ, Аксаковъ стали лякати царскій урядъ „сепаратизмомъ“, що нѣбы то Украина хоче вôдôрватись вôдъ Росіѣ, а вороги украиньского слова посылають доносы въ Петербургъ на украиньскихъ письменникôвъ и патріотôвъ. Наслѣдкомъ сихъ доносôвъ появивъ ся 18 (30) мая 1876 р. указъ царскій, котрымъ заборонено привозити до Росіѣ книжки, выдавані въ рускôй мовѣ, заборонено друкувати въ Росіи книжки украиньско-рускою мовою и украиньско-рускі выставы. Зъ того часу запустѣла нива письменна на Украинѣ, а коли й выпустить цензура яку малесеньку книжочку, то не инакше, якъ російскою правописію. Отакъ засудже-

---

*) Царь Олександеръ II. панувавъ по Миколаю вôдъ 1855 до 1881 р.

ТАРАСЪ ШЕВЧЕНКО.

но на смерть украиньско-руске слово въ Росіи, дармá, що тамъ вôльно й Полякамъ и Нѣмцямъ а навѣть Татарамъ та жидамъ друкувати книжки своею мовою. Одначе нарôдъ рускій, щó перебувъ не одно лихолѣте, перетревае и сѝ тяжкѝ злигоднѣ, а мова руска, котрою вже любують ся й чужинцѣ — не вмре не загине. Будущина руского народу лежить въ просвѣтѣ и науцѣ, котрои не загородити нѣякимъ муромъ, а теперь нарôдъ рускій выдавъ вже гарнѝ доказы своеи просвѣтнои роботы, котрѝ найшли признане въ Европѣ. Колижь ся просвѣта и свѣдомôсть народна обгорне всѣ верствы рускои суспôльности, тодѣ

Забудеть ся сромотня
Давная година
И оживе добра слава,
Слава Украины,
И свѣтъ ясный, невечерній
Тихенько засяе…

———

ГЕРБЪ ГАЛИЦКОИ РУСИ.

ЗМѢСТЪ.

Вступні замѣтки.

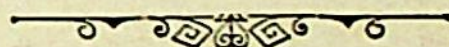
Сторона

IV. Русь пôдъ властію Австріѣ и Росіѣ. 244

Спись илюстрацій.

Сторона

15/5.

